

Абдурахмони Абдуманнон

**ФУРЎҒИ
ЧЕҲРАҶО**

Душанбе
«Адиб»
2019

ББК 84 Тоҷик 7-4-5

А-21

Мухаррир *Мубашиш Акбарзод*

А-21 Абдурахмони Абдуманнон. Фурӯғи чехраҳо.

Маҷмӯаи мақолаҳо. (Нашри дувум).

—Душанбе, «Адиб», 2019, 212 сах.

«Фурӯғи чехраҳо» — маҷмӯаи мақолаҳои солҳои охири муаллиф аст, ки бо усули чехранигорӣ офарида шудаанд. Дар китоб оид ба чехраҳои эҷодиву инсонии адибони маъруфи тоҷик аз дидгоҳи тозаии адабиётшиносӣ ва чехранигорӣ баҳс меравад, ки барои мутахассисони адабиёт, муаллимон ва донишҷӯён, инчунин барои мухлисонӣ дӯстдорони адабиёт аз манфиат холӣ нест.

ISBN 978-99947-2-387-4

© Нашриёти “Адиб”, 2019

САФОАФРЌЗИ БОТИНҲО

Ифтихори онро дорам, ки бо устод Абдурахмони Абдуманнон муносибати дўстонаву бародаронаи дерин дорем. Номбурда як инсони фарзона, бародари шоиста, шахсияти донишманд, хоксор, хайрхох, бетамаллуқ, хақиқатгў, коргару кордон, ростқавлу росткорест. Ҳамаи онҳое, ки бо Абдурахмон робитаи дўстӣ ва ё ҳамкорӣ доштаанду доранд, аз маслиҳатҳову раҳнамоиҳои оқилона ва аз кумаку дастгириҳои бегаразонааш бархурдор будаанд. Ў дар ҳама ҷо, ҳар кореро, ки ба зимма гирифтааст, бо камоли ҳунару кордонӣ ва аз тахти дил ба сомон расонидааст. Аз ин рӯст, ки дар ҳар кучое, ки машғулият доштааст, дар муассисаҳои илмӣ, дар дастгоҳи Ҳукумат, дар созмонҳои эҷодӣ, дар ҳама ҷо соҳиби нуфузу обрӯ шудааст.

Банда аз дўстиву бародарӣ бо ин шахси хирадпеша баҳраҳои зиёд бардоштаам. Ў ҳамчун мунаққид ва адабиётшинос ва аслан як шахси донишманд ва забондони хуб бо маслиҳатҳои муфид дар нақди шеърӯ навиштаҳои камина саҳме доштааст. Ман аз ӯ натавонам маслиҳат дар корҳои эҷодиву маъмури гирифтаам, балки аз одоб, рафтор ва кирдораш низ сабаки зиёд омӯхтаам. Одобӣ гуфтор, рафтор, таҳаммул, тамкини ӯ низ омӯхтанист.

Донишмандӣ, кордонӣ ва садоқати ӯ ба қору вазифаи бардӯшдошта боиси он гардидааст, ки солҳои зиёд дар вазифаҳои масъул кор кардааст ва кам фурсат доштааст, ки ба қори эҷодӣ даст бизанад. Ҳол он ки Абдурахмони Абдуманнон яке аз беҳтарин адабиётшиносони имрӯзаи мост.

Имрӯз дар Тоҷикистони мо агар беш аз чорсад нафар узви Иттифоқи нависандагон бошанд, беш аз дусад нафари онҳо шоиранд. Аммо агар мо шоири асил бичӯем, аз ин теъдод шояд даҳ ё понздаҳ нафар оё пайдо мекунем ё не. Адади мунаққидоне, ки шеърӣ асилро мефаҳманду дарк мекунанд, ду-се нафаре беш нест, ки яке аз онҳо устод Абдурахмони Абдуманнон аст. Ў шеърро дар ҳадди шоири асил дарк мекунадӯ мефаҳмад. Ман афсӯс меҳӯрам, ки ӯ натавонист ҳама вақту ҳастии худро ба таҳқиқи адабиёт бубахшад, ҳарчанд дар бунёди фарҳангу маърифати замони Истиқлол ва дар корҳои дигар саҳми арзандаи худро гузоштааст. Ў имрӯз яке аз беҳтарин донандагони забони тарҷума, хусусан аз тоҷикӣ ба русӣ аст.

Муносибату ғамхориву садоқату хайрхоҳии ӯ бо хонавода, фарзандон, дўстону шогирдон низ ибратбахш аст.

Абдурахмони Абдуманнон аз Боғистон аст. Боғистон деҳаест дар вилояти Тошканди Ҷумҳурии Ўзбекистон. Деҳае, ки забон, суннатҳову анъанаҳои волои тоҷикии худро ба ҳама фишорхо ҷавонмандона ҳифз карда меояд. Деҳае, ки дар он шайх Умари Валӣ, фақеҳи номдор, яке аз поягузори нақшбандия зиставу марқадаш дар он ҷо маҳфуз аст. Ҳоча Ахрори Валӣ абераи ӯст. Ин аст, ки решаҳои зоти Абдурахмони Абдуманнон аз хоки ин бузургон маншаъ мегирад ва ҷароғи хирадро дар ниҳоди ӯ фурӯзон медорад.

Хулоса Абдурахмони Абдуманнон зиндагӣ ва фаъолияти як инсонӣ асил, нексиришт ва шоистаи таҳсинро ба сар мебарад. Барои мо, дўстон, ҳар дақиқаи бо ӯ будан фараҳбахш ва дилхоҳ аст.

Барои хонандаи китоби ӯ низ фурӯ рафтан ба навиштаҳои ӯ, ворид шудан ба олами ғазилати ӯ на кам аз ҳамнишинӣ бо худӣ ӯст. Зеро дар ин ҳамнишинӣ ӯ дари зеҳну дари дили худро бештар боз мекунад ва бештар аз ғазилатҳои ӯ баҳраманд мешавад. Инак, ҳар нафаре, ки дари ҷилди китоби ӯро мекушояд, даре ба олами фараҳбахшу нерӯбахши дониш боз менамояд.

Беҳтарин асар ҳамон асарест, ки ба дарде бихурад, ҳоҷатеро барорад, ҳамчун сарчашмаи дониш, хирад, фарҳанги асил тавонад табъхоро шодоб гардонад. Фарҳангу хиради асил мисли чашмаи беинтиҳо ҳаргиз коставу кам намешавад. Яъне асари асил мисли дониши асил ҳамешагист, то одамизод ҳаст, арзи вучуд дорад ва дар қор аст. Эӣ басо навиштаҳое, ки варақ мезанед, аз саҳифа ба саҳифа мегузаред ва мисли пайроҳаи дилбазани дуру дарозе бо убур аз он на як гиёҳи роз мебуеда на як нахли пурсамар бо меваҳои шаҳдрез аз пешатон мебарояд ва на чашмаи шодобе, ки ташнагиатонро бишиканад.

Дар чунин таносуб китоби тозаӣ бародари мо адабиётшинос ва муҳаққиқи соҳибзавқ Абдурахмони Абдуманнон он пайраҳаеро менамояд, ки пайваста шуморо ба боло мебарад. аммо роҳи чунон ҳамвору атроф чунон сарсабзу пуртароват аст, ки ҳастагиро эҳсос намекунад. Ҳар пажӯҳише дар ин китоб доираи қабули олами маънавии шуморо густардатару ғанитар мебаронад. Шумо аз шинохти симои мардони шариф, таҳқиқи ғазилонаи ҳаёт ва осо-

ри адибон, шинохти симоҳои шахсиятҳои донишманд, эҷодкор, зиёӣ, масъалагузориҳои ҷиддие, ки ба дарду рӯзу рӯзгори эшон баҳшида шудааст, баҳраҳо бармедоред.

Сухани Абдурахмони Абдуманнон дар пажӯҳиши адабиёт, дар нақду адабиётшиносӣ фишурда ва нишонрас аст ва ба дарозо намекашад. Ӯ сухане зиёдатӣ намегӯяд, ё мисли баъзеҳо суханро ғоз ё пардоз намедихад, зеро барои асари пажӯҳишиву таҳқиқотӣ ин корҳо зиёдатианд.

Масалан, дар як гузориши кӯтоҳ бо номи «Сирру сеҳри сухан» (китоби «Пиндорҳо ва ингорҳо») ӯ воқеан сирри сеҳри суханро бидуни суханпардозӣ баён мекунад. Шумо дар ин як гузориши кӯтоҳ тавассути суханони Содиқи Ҳидоят моҳияти эҷодиёти Умари Хайём, ҳақиқати зиндагӣ ва сухани ўро дарк мекунед ва бо баҳси асосӣ дар мавзӯи шеърӣ Хайём, дунявӣ ё ирфонӣ будани рубоӣ ва ӯ чавоби боварбахш меёбед. Ва чавобе боварбахш ва сареътар аз сухани худи Хайём нест, ки дар «Наврӯзнама»-и ӯ омада, «Хеч чиз дар тани мардум нофеътар аз шароб нест... Ҳама муттафиқ гаштаанд, ки хеч неъмате бехтару бузургвортар аз шароб нест». Дигар ҷойи баҳс намонда аз дунявӣ ё рамзиву ирфонӣ будани вожаи шароб дар шеърӣ Хайём.

Дар чанд сухан ӯ бисёр фишурда арзиши адабӣ ва фалсафии рубоӣ ва ӯро ба қалам медихад. Ва ӯ ин арзишро дар ибрази «ҳаяҷони рӯҳ, ғалаёни тафаккур, шӯриши ҳиссиёт ва исёни хиради инсон» мебинад.

Дар пажӯҳишҳои дигаре, ки ба таҳқиқи шеърӣ адабиёт баҳшида шудааст, ӯ кӯшидааст дастовардҳои бадеии шоир, саҳми ўро дар бунёди сухангустарӣ нишон диҳад ва таҳқиқи ӯ таҳқиқи на мазмуну мундариҷа, чунон ки бисёре аз мунаққидони мо мекунанд, балки ҳунари дастовардҳои шоир бошад. Абдурахмони Абдуманнон аз аввалинҳост, ки моҳияти навогарӣ ва ҳунари шеърӣ Бозорро мавриди пажӯҳиш қарор дода («Пиндорҳо ва ингорҳо»), дар ин самт қадамҳои бамаврид гузоштааст.

Ӯст, ки дар мавриди шеърӣ Лоҳутӣ мӯйро аз хамир чудо мекунад ва ба он бардошти барғалате, ки дар бораи шеърӣ Лоҳутӣ Муҳаммадали Сипонлу дар мавриди шеърҳои инқилобии ӯ қарда буд, чавоби сазовор мегӯяд. Ва нишон медиҳад, ки Лоҳутӣ на танҳо шоири навогар аст, балки чи дар сабки шеърӣ суннатӣ ва чи дар сабки шеърӣ навогар ва тозагӣ ва бозефтҳои бадеӣ дар санъат,

мазмун ва ғояи шеър дорад, ки макоми дурахшони Лохутиро дар назми садаи бист муайян кардаанд. Ў яке аз беҳтарин Лохутишиносон аст ва бо таҳқиқоти худ дар пажӯҳиши шеъри Лохутӣ саҳми мондагоре гузоштааст.

Ҳамин гуна Абдурахмони Абдуманнон дар пажӯҳиши шеъри шоирони муосир аз ҷумла устод Лоиқ, Гулназар, Гулрухсор, Низом Қосим қорҳои хуберо анҷом медиҳад. Ў аз он муҳаққиқонест, ки ҳунар ва шеърятро дар шеър дар мадди аввал мегузорад, ҳарчанд ки ғояву мазмуни шеър низ ба эътибор гирифта мешаванд. Аз ин рӯ пажӯҳишҳои худӣ ӯ низ ҳунарамандонаанд.

Дарки шеър, дарки ҳунар ва суҳанварии Абдурахмон аз он сарчашма об меҳӯрад, ки ӯ худ эҷодкор аст. Дар сатҳи худӣ шоирон дарк кардани шеър ба кам мунаққиду адабиётшинос даст медиҳад. одатан пажӯҳиши адабиётшиносон ва бардошташон аз шеър олимона аст. Аммо Абдурахмон шеърро чун шоир дарк мекунад ва дар пажӯҳиши шеъри шоир, дар ҷустуҷӯи бозёфтҳои шоиронаву ҳунари санъаткории ӯст, яъне он чизест, ки шеър бе он шеър нест. Ва сабаби чунин бардошти ӯ он гаҳ аён гардид, чун маълум шуд, ӯ худ шеър менависад, яъне завқу дарки шоирона дорад. Ва ӯ худ метавонад ҳолатҳои рӯҳиро шоирона ба қалам диҳад ва байтҳои зер аз эҷодкориҳои ӯст:

*Ман мисоли шабнами афтодае
Бар кафи барги наҳифу пурнишоеб,
Дар ниҳодам тарси лағжидан ба хок,
Дар нигоҳам илтиҷои бешикеб...*

Устод Абдурахмони Абдуманнон дар офариниши симоҳои эҷодиву инсонии адибон ва шахсиятҳо низ ҷирадаст аст. Симои эҷодӣ ва шахсияти инсонии бисёре аз адибони маъруфи мо, аз ҷумла Пайрав Сулаймонӣ, Раҳим Ҳошим, Ғанӣ Абдуллоев Маҳмудхоча Бехбудӣ дар навиштаҳои муҳаққиқона ва донишмандонаи Абдурахмони Абдуманнон тасвиру таҳқиқу тадқиқи худро ёфтаанд.

Акнун меоям бар сари китоби тозаӣ ӯ, ки таҳти унвони «Фурӯғи чехраҳо» эҷод шудааст.

Хонанда аз мутолиаи мақолоти фишурдаву далелноки ин китоб на танҳо ба пажӯҳиши осори адибон рӯ ба рӯ меояд, балки аз

шахсият, симои инсонӣ, фаъолияти ҷамъиятиву давлатии онҳо огоҳ гардида, нақши онҳоро дар рушди ҳунару суҳангустарӣ дар-меёбад.

Масалан, дар мақолаи «Қоматбаланду назарбаланд буд ӯ» на танҳо аз сифатҳои инсонӣ, шоирии Мирсаид Миршакар вижагиҳои шахсияти ӯ вобаста ба вақту замон суҳан меравад, ки симои ӯро равшану возеҳ таҷассум месозад, балки таъсиргузори гузаштагон ба эҷодиёти Миршакар то ҷоие таҳқиқ меёбад, ки хеле муҳим аст.

Мушоҳидаи муаллиф дар хусуси он ки пас аз ошноӣ ва омӯзиши осори Муҳаммад Иқбол «тафаккури бадеӣ, диди эстетикӣ ӯ ба фалсафа, таърих, иҷтимоӣ, инсон, худшиносӣ ва ҷаҳон-гоҳӣ ва идрокӯ тавзеҳи масоили вобаста ба инсонӯ ҷомеа дигар-гун гардидааст», хеле ҷолиб ва муҳим аст.

Мутолиаи ин мақола кофист, ки мо Мирсаид Миршакарро ҳамчун инсонӣ дорои одоби баланд, пурмасъулият, пуромӯзиш ва сарбаланду хайрхоҳ бишиносем ва аз махсусиятҳои шеърӣ ӯ низ огоҳ шавем.

Як вижагии навиштаҳои Абдурахмони Абдуманнон дар он зоҳир мегардад, ки ӯ баъзан аз баёнӯ ифодаҳои муҳокимаҳои илмӣ берун меравад ва суҳанро ҷомеа бадеӣ мепӯшонанд ва дар ин мавридҳо суҳанонаш самимиву таъсирбахш садо медиҳад.

Дар мақолаи «Поягузори драмаи касбии тоҷик», ки ба Ғанӣ Абдулло бахшида шудааст, ӯ менависад:

«... Баъд соли 1937 фаро расиду гӯё замин аз зерӣ пояш бадар рафт, осмон бар сараш фуру афтод. Дачҷол бо хараш омаду ӯро дар радифи ҳазорон ҳамтақдираш ба паллаи оташборӣ хурчин андохт ва танӯ ҷонашро ба азоби алим гирифтӯ кард...».

Дар мақолаҳои бахшидашуда ба Ғанӣ Абдулло ва Раҳим Ҳошим симои манфур ва номардонаи як гурӯҳ сияҳкорони палид аз паси ҷумлаҳои ба дард навишта бе тасвир ба тасвир меоянд. Онҳое, ки дар бадном ва бегуноҳ гунаҳкор кардани беҳтарин қаламкашони замон аз сари кинаву ҷаҳолат саҳмгузор будаанд, боиси бадбахтии хонаводаҳои шоистаи даврон гардидаанд. Пас аз мутолиаи ин саҳифаҳо нафрат ба ин симоҳои манфур дар дили хонанда бедор мегардад. Ин ҳақиқат аст. Чунин шахсонӣ палид, бадхоҳ, бераҳм, бадандеш ҳамеша будаанду ҳастанд ва симои сиёҳи онҳо бояд таҷассуми худро биёбад, ки нафрати ҷовидон бо

онҳо бод ва хонандаро аз ҳузуру зуҳури ин палидон огаҳӣ диҳад. Инҳоро бояд навишт, бояд фош кард, зеро онҳое, ки бо игъову бухтону тухматҳояшон шахсиятҳои маъруф бе гуноҳ ба маҳкамаҳо кашида шудава ба қатл расидаанд, «башараи эҷодии муртадашон» (иборае, ки Самад Ғанӣ ба Ғанӣ Абдулло печонидааст) ошкор шавад ва ҳақ ба ҳақдор бирасад.

Меҳоҳам аз ин мақолаи пандомези Абдурахмони Абдуманнон, ки бе ашки дарун наметавон онро хонд, пореа иқтибос орам, ки чун ҳушдор барои имрӯзиён садо диҳад:

«Кас имрӯз ҳазор бор афсӯс меҳӯраду ангушти ҳайрат мегазад, ки ин гуна «айбгузориҳо» на аз ҷониби намояндагони суду прокуратура ё Комиссариати халқии қорҳои дохилӣ, балки аз тарафи адибон нисбат ба ҳамқалам ва рафики ҳамкори худ сурат мегирифт».

Адибони муосири мо ин мақолаи Абдурахмони Абдуманнон ва очерки ҳуҷҷатии ӯ «Танҳой»-ро аз китоби «Пиндорҳо ва ингорҳо» натавон бояд хонанду донанд, балки бояд дар ёд бигиранд, ки ҳамеша чун ҳушдор роҳнамояшон бошад. Дар ин мақолаҳо симои ҳақиқат, симои рӯзгори талхи як марди асил, як адиби фидокор, як инсонии бешикаст ва дар баробари ин симои манфури риё, тарс, тамаъ, номардӣ таҷассум меёбад.

Дар мақолаи «Пире буд равшанзамир» муаллиф тавонистааст ҳамон рӯшноиро, ки аз зоҳиру ботини устод Раҳим Ҳошим ҳамеша шаъшаъапошӣ мекард, раҳнамои роҳи ҷавонон буд, бори дигар фурузон кунад. Ин мақола на танҳо симои хирадмандона ва самимияти инсонии Раҳим Ҳошимро ба тасвир медиҳад, балки чунин одобу ғазилату тамкину бурдбориро ба ҷавонон талқин месозад.

Хонанда аз мутолиаи маводе, ки ба Маҳмудхоча Бехбудӣ бахшида шудааст, оид ба поягузори матбуоти тоҷик, нахустин нашрияҳои тоҷикӣ, таърихи пайдоиши онҳо ва нахустин фидоиёни ин соҳа тасаввурот ва маълумоти хубе мегирад. Муаллиф мақоми ин мардони шоистаи таърихи матбуоти моро муайян ва равшан менамояд.

Дар мақолаи «Зи дунёи дарунаш роз бикшоем», ки ба симои эҷодиву инсонии устод Муъмин Қаноат бахшида шудааст, баҳогузори андешамандона ба фаъолияти адабии шоир ҷолиб аст. Масалан, ин ки «равияи ҳамосаписандӣ самти асосии

фаъолияти эҷодии устод Мӯъмин Қаноат гардид ва аз ин гавариш ҷанбаи лирикии истеъдоду эҷодиёти шоир саҳт осеб дид», мушоҳидаи хеле бачуръатона буда, касро ба андеша водор мекунад. Ё дар хусуси он ки шеърҳои ба ситоиши забони тоҷикӣ бахшидаи устод Лоиқ ва Бозор Собир ба оҳанги арбадаҷӯиву ситезаписандианд.

Саҳми Мӯъмин Қаноат дар рушди шеъри муосир хеле хуб баррасӣ ва маънидод шуда, аз ҷумла дақиқтар: «баланд шудани хисси масъулияти шоир нисбат ба шеър, риояи таносуб ва мантиқи суҳан, истифодаи бамавриду саҳеҳ аз захираи луғат ва таъбироти рехтаи забон, эҷодкорона ба қор бурдани имкониятҳои дохилии арӯзи тоҷикӣ ва қофия» аз ҷумлаи вежигиҳои ашъори устод Қаноат доништа шудааст, ки мушоҳидаи олимона буда, аз саҳми шоистаи устод дар шеъри муосир гувоҳӣ медиҳад.

Моҳияти ашъори устод Лоиқ аз чӣ иборат аст? Саҳми арзандаи устод Лоиқ дар дигаргунсозии шеъри навини мо, бозёфтҳои адабиву дастовардҳои барҷастаи шеъри устод Лоиқ дар мақолаи «Аз ман умри дубора хоҳад монд» бо қамоли дарки шеърӣ тазакориҳои шоир равшану возеҳ ба қалам омадааст.

Чунон ки гуфтем, Абдурахмони Абдуманнон кӯтоҳгуфтор аст ва аз суҳан суҳан намебофад ва беҳуда ҳарф намегӯяд. Баъзан чунин менамояд, ки ӯ дар ҳолате ки ҳанӯз суҳанони гуфтани дорад, аз кашол додани суҳан худдорӣ мекунад ва суҳанҳои ногуфтае дар паси ҷумлаҳо мемонанд, ки ин вазни суҳанони гуфташударо бештар мегардонад. Аммо дар ин мақолаҳои кӯтоҳ ӯ арзиши асли, махсусиятҳои асосии асарҳоро менамоянд.

Фаъл будани қаҳрамони лирикӣ дар шеъри Гулназар зодаи туғёну амвоҷи баланди эҳсосот ва дарди инсонӣ будани шеъри Гулруҳсор аз мушоҳидаҳои дақиқи муаллиф аст, ки маҳсули пажӯҳишҳои ӯст. Муҳаққиқ ташаккул ва таҳаввули шеъри Гулназарро нишон медиҳад, хусусан дар шеъри озод ва мақоми тасвирро дар эҷодиёти ӯ таъкид мекунад.

Дар мақолаҳое, ки ба Гулруҳсору Гулназар бахшида шудаанд, ӯ аз эҷодиёти ин адибон чунон далелҳое меорад, ки метавонанд бо шарҳи муаллиф хусусиятҳои асосии шеъри шоирони номбурдаро муайян кунанд.

Масалан, ин ки «шеъри Гулруҳсор зодаи туғёни амвоҷи эҳсосоти баланду самимист, чунин эҳсосест, ки аз дил ҳамвору

якнавохт берун намержада, пастиву баландиҳо дорад, гаҳ дилҳоро ба ҷӯш меовараду гоҳи дигар алами касро бармеангезад, якеро илҳому сурур, дигареро ҳузну андӯх мебахшад. Барчастарин сифати шеъри Гулрухсор самимият аст».

Ё ин ки «Гулназар шоирест, ки шеърҳояш «дорои оҳанги баланди граждони мебошанд ва аз ғояҳои созандагиву бунёдкорӣ ва инсондӯстиву некбинӣ нисбат ба ояндаи инсоният саршоранд. Дар онҳо қаҳрамони лирикӣ хеле ғаёб аст ва мавқеи устувори граждони дорад, мавзӯи тавассути иштироки ғаёбонаи ӯ баррасиву матраҳ гардида, мазмуну ғояи шеър ва ҳадафи шоир пайваста бо ҳиссиёту андешаҳои ассотсиативӣ ифода меёбанд».

Муаллиф нишон медиҳад, ки «ишқ дар шеъри Гулрухсор мафҳуми бештар аз ишқ аст. Гулрухсор рӯҳияи ишқи ҳамнаслу ҳамзамононро ифода мекунад, ин рӯҳияи шахсӣ нест ва дар баробари ин ишқ беш аз ишқи шахсӣ, ватану башарро фаро мегирад».

Мақолаи «Бошад зи ҳунар мартабаву ҳурмати одам» бо вучуди ҳаҷман хеле кӯтоҳ буданаш таассуроти амиқро ҳам аз шахсият ва ҳам аз хусусиятҳои шеъри Муҳаммад Ғоиб медиҳад.

Аз байни шоирони ҷавон Давлат Сафарро интихоб кардани Абдурахмони Абдуманнон низ беасос нест. Зеро воқеан Давлат Сафар дар шеъри худ дастоварду вежагиҳои як насли нави адабиёти моро таҷассум сохтааст.

Ва муҳаққиқ ин вежагиҳоро дар истифодаи санъатҳои маъноӣ: талмех, таҷнис, тазод, истиора, ташбеҳ кӯшиши васеъ кардани домони рубой, бештар ба тасвир рӯи овардани шоири ҷавон, зарофат ва танзи ба худ хос доштани ӯ ва ғайраҳо мебинанд.

Дар мақолаи ба Муҳаммадҷон Шакурӣ бахшидашуда ин нукта ҷолиб аст, ки Муҳаммадҷон Шакурӣ, гӯё дар замони нав қору пайкори устод Айниро идома мебахшад. Хидматҳои Шакурӣ дар паҳншири таҳқиқи илмӣ эҷодиёти устод Айни, бо таҳқиқи хусусиятҳои ғоявӣ бадеии осори Айни (муаллиф таъкид мекунад) маҳдуд намоёнад. Балки дар ин замина ҷашмандози муҳаққиқ то рафт васеъ шуда, паҳлуҳои гуногуни сабаку услуби Айни ва навишандагони дигар, инчунин ҷараёнҳои гуногуни услубиро дар насли муосири тоҷик, муаммоҳои аҷоиб, навоҳӣ, диди эстетикӣ ва тафаккури бадеии халқро фаро мегирад.

Баҳогузориҳои Абдурахмони Абдуманнон ба осори Муҳаммадҷон Шакурӣ олимона, дақиқ ва муҳақиқона илмӣ. Адабиёти

шӯравии тоҷикро ҳамчун маҳсули шароити нави иҷтимоиву таърихӣ ва дар айни замон давоми бевоситаи адабиёти ҳазорсолаи тоҷик бозрасӣ намуда, ба падида ва фактҳои адабиёт, ба чараёни адабии муосир таърихан назар афкандан, кӯшиши решаи чихатҳои миллӣ ва хусусиятҳои байналмилалӣ адабиёти муосирӣ тоҷикро падида овардан – пайванди ин ҳама сифатҳои муаррих, мунаққид ва назариётчиӣ адабиёт дар симои Муҳаммадҷон Шакурӣ, хусусан аз китоби ӯ – «Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ» (1976) ба таври возеҳ падида меояд».

Илова мекунем, ки баҳогузориӣ муаллиф ҳам дар хусуси ин асари Шакурӣ ба таври возеҳ падида омадааст.

Муҳаққиқ ҳамчунон хидматҳои арзандаи Муҳаммадҷон Шакуриро дар соҳаҳои мухталифи адабиётшиносӣ таҳқиқи забони тоҷикӣ, таҷассуми ҳолатҳои таърихӣ ва оқибат шинохти хувияту худшиносии миллӣ низ мавриди андеша қарор медиҳад.

Такроран мегӯям, ки қимати ин мақола ва мақолаҳои дигари китоби нави Абдурахмони Абдуманнон дар он аст, ки дар онҳо дар баробари таҳқиқи пажӯҳиши адабӣ симоҳои эҷодӣ, вежагиҳои шахсиятҳои маъруф, адибону олимони тоҷик ба тасвир ва нигориш меоянд, ки ин ҳеле муҳим аст ва барои онҳое, ки ин шахсиятҳоро намешиносанд ва хусусан барои ояндагон ҳеле қиматнок хоҳад буд, зеро фардо ин симоҳоро каси дигар наметавонад чунин мондагор таҷассум созад.

Ин ҷо метавон илова кард, ки дар мақолаи «Таҳқурсии адабиёт савод аст» низ бо вучуди кӯтоҳ будани ҳаҷмаш дар масъалаи муҳимтарини рӯз, истифодаи дуруст ва саривақтии вожаҳову ибораҳо, иштибоҳоти роиҷ дар матбуот ҳеле бамаврид бонги изтироб зада мешавад, ки ин иқдоми Муҳаммадҷон Шакурӣ ҳеле хуб оғоз карда буди имрӯз аз ҷониби забоншиносон ва адабиётшиносони мо хуб аст, ки идома меёбад. Муҳаққиқ барҳақ менависад, ки «ноширонӣ муҳаррирон на танҳо нисбат ба забони адабӣ масъулият надоранд, балки эҳтироми хонанда ва масъулияти касбии худро пушти по мезананду на шарм медоранд ва на аз ҷинояти маънавӣ метарсанд».

Андешаву мушоҳидаҳои ҷолиби муҳаққиқ саҳт ва рӯйрош гуфта шуда, ба манфиати ҷомеа ва забони миллии мост. Аз ҷумла: «Забони адабии шифоии гуфторӣ мо ҳанӯз дар оғози чараёни ташаккул қарор дорад ва кӯшишу заҳмати зиёди ади-

бону журналистон лозим аст, то шакли зебову шевои он роиҷ шавад».

Ин ки дағалона вайрон кардани қоидаҳои забони муқаддаси модарӣ, афғору хароб сохтани он ҷинояти маънавист, бисёр таъкиди саривактӣ ва муҳим аст ва эй кош, ки таъсири чашм-намое ба ҷомеа дошта бошад.

Мақолаи «Суханшинос найӣ, ҷони ман, хато ин ҷост», ки ҷавоб ба мақолаи Давлати Раҳмониён аст, аҳаммияташ дар он аст, ки хатоҳо ва бардоштҳои нодуруст ва даъвоҳои беаминаи на танҳо Давлати Раҳмониён, балки бисёре аз ҳарзагӯён ва худфиребонро, ки имрӯз пайваста мунташир мегарданд, пешгирӣ мекунад, ки ин кор пеш аз ҳама ба ғоидаи ҳуди онҳост. Рафтори ин даъвогарон шабоҳат ба он дорад, ки кӯдакон дар рӯи реги соҳил аз реги тари соҳил «қасракҳо»-е сохтани мешаванд ва амвоҷи дарё ҳар гоҳе бо як лапиш ин «бинокориҳо»-ро шуста мебарад ва аз онҳо нишон намеронад. Ин навиштаре аҳаммият дар он аст, ки муаллифи ҷавонро сари вақт аз интиҳоби роҳи дурӯғин огоҳ мегардонад.

Хулоса, доираи пажӯҳиш ва таҳқиқи адабиётшиносии маъруфи мо Абдураҳмони Абдуманнон хеле паҳновар ва пургунҷоишу рангоранг буда, ӯ тавонистааст дар ин як китоби кӯчак ва дар таҳқиқоти пешинаи худ ба ҳар мавзӯе, ки дахл карда, аз офаринишу бунёди симоҳои эҷодӣ то таҳқиқи забону адабиёти гузаштаву имрӯза сухани худро гуяд, сухане, ки саҳми арзандаи ӯ дар адабиёти имрӯзаи мост, сухане, ки ба манфиати ҷомеа ва адабиёт аст.

Сухани асил ҳамеша равшанӣ ва сафое бо худ дорад, ки таъбу дилҳоро мунаввар мекунад ва суханвари асил сафоафрӯзи ботинҳост. Каломи Абдураҳмони Абдуманнон на фақат дилу таъби хоҳири моро равшан мекунад, балки дар ҷодаи таҳқиқи омӯзиш ва дар роҳи шинохти фарҳангу маърифат низ равшаниҳо хоҳад андохт.

*Камол Насрулло,
Шоир халқии Тоҷикистон
Душанбе, октябри 2014*

ФАСЛИ АВВАЛ

ҶОН ДАР ТАНИ ШЕЪР

(Ишораҳо оид ба услуби ғазалиёти устод Лоҳутӣ)

1

Дар нимаи солҳои 80-и қарни гузашта дар саҳифаҳои ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» мубоҳисаи тӯлоние оид ба ғазал сурат гирифта буд. Ин мубоҳиса моҳиятан ба муҳимтарин принципҳои эҷоди бадеӣ алоқаманд бошад ҳам, аслан ҳам аз рӯи гузориши масъала ва ҳам аз лиҳози даъвоҳои иштирокдорон камтар навӣ дошт.

Агар ба таърихи эътирозҳои зидди ғазал назар афканем, мебинем, ки ин чараён дар адабиёти форсизабон аз нимаи дуюми асри 19 шурӯъ шуда, дар ин мавзӯ садҳо мақолаву дахҳо китоб ба таъб расида, қор ба дараҷае оид шуда буд, ки адиб ва муаррихи маъруфи Эрон Аҳмади Қасравӣ мардумро ба сӯхтани девони Ҳофиз ташвиқ намуд (Дар перомони шеърӯ шоирӣ. – Техрон, 1325, сах. 32-38).

Дар айни замон дар чараёни ҳамин мубоҳисаҳо як силсила шоирони ғазалсаро, мисли Маликушшуаро Баҳор, Абулқосим Лоҳутӣ, Орифи Қазвинӣ, Фарруҳии Яздӣ, баъдтар Муҳаммадхусайни Шаҳрёр, Раҳии Муаййирӣ, Фаридунӣ Таваддулӣ ва ниҳоят Ҳушанги Сояву Симини Бехбаҳонӣ зухур карданд, ки ғазалиётшон аз лиҳози бадеият ба пояи намунаҳои хуби осори гузаштагон ва аз ҷиҳати мундариҷа бархурдори воқеият, рӯҳ ва ғояҳои замони худ мебошанд.

Анъанаи ғазалсарой дар адабиёти тоҷикӣ низ ҳеҷ гоҳ қатъ нагардидааст. Дар ибтидои қарни 20 Аҷзӣ, Туғрал, Ҳоҷӣ Ҳусайн, Ҷавҳарӣ ва устод Айнӣ, дар давраи шӯравӣ Пайрав, Раҳимӣ, Турсунзода, Дехотӣ, Фарҳат, Шукӯҳӣ ва дигар шоирони тоҷик ин анъанаро пайваста идома додаанд. Устоди зиндаёд Лоиқ Шералӣ ин жанри адабиро, ки ҳамеша доираи муайяни мавзӯҳо, таркиби хоси луғавӣ ва системаи анъанавии образҳоро доро буд, ба паҳлуҳои гуногуни воқеияти замони худ пайваст, бисёр деворҳои шартии онро шикаст ва ба як жанри ниҳоят фарогир табдил дод. Имрӯз

дигар ҷои баҳсу мунозира ҳам нест, ки роиҷ будани ғазал дар адабиёти навин, хоса дар замоне, ки шеърӣ модерни ори аз вазну қофияву қолабу шартҳои хатмӣ хушу ёди аксари даъвогарони шеърро машғул медорад, зеро сояи шубҳае қарор бигирад. Зеро имрӯз низ шоирони боистеъдоди куҳанқору миёнсолу ҷавон ғазалҳои хубу марғуби зиёд мегӯянд, ки аз анбӯҳи ғазалҳои шоирони ҳаваскор қуллан фарқ доранд. Гулруҳсор, Гулназар, Қамол Насрулло, Раҳмат Назрӣ, Фарзона, Озар, Давлат Сафар – ҳар қадом ғазали худро мегӯяд ва ин жанри анъанавӣ дар адабиёти навини тоҷик бо тобишҳо, ҷилоҳо ва рангомезиҳои хоси замон дар ҳоли рушду тақомул аст.

Аслан дар навшавии жанри ғазал, васеъ шудани доираи мавзӯҳои он, ташаккули системаи нави образҳои ин жанр хизмат ва нақши устод Абулқосим Лоҳутӣ хеле бузург аст. Ғазал дар эҷодиёти ӯ маъмултарини шаклҳои шеърӣ буда, аз нахустин қадамҳо дар ҷодаи адабиёт то охири лаҳзаҳои эҷодиёташ пайваста мавриди истифода қарор доштааст. Муҳаққиқоне, ки ба тадқиқи осори шоир машғул шудаанд, ғазалиёти ӯро аз ҷиҳати мавзӯ ва мундариҷа (Х. Мирзозода. Абулқосим Аҳмадзода Лоҳутӣ. Дар кит. Абулқосим Лоҳутӣ. Қуллӣёт, ҷ. VI – Д., 1963, саҳ. 257-272; М. Давлатов. Ғазал ва анъанаи он дар эҷодиёти устод Абулқосим Лоҳутӣ. – Д., 1973), тарзу усулҳои истифодаи санъатҳои бадеӣ (М. Давлатов. Асари мазкур), аз лиҳози вазн (С. Давронов. Вазни ашъори Абулқосим Лоҳутӣ. – Д., 1974) ва поэтика (З.Г. Османова. Абулькасим Лахути. Дар кит. Вместе с народом. М., 1959) то андозае баррасӣ намудаанд. Дар баъзе аз мақолаҳо ва рисолаҳо, ки ба назми тоҷикии даврони шӯравӣ ё ба ҷиҳатҳои ҷудоғонаи мероси устод Лоҳутӣ (хусусан дар мақолаву рисолаҳои ба муносибати 80, 90, 100-солагии зодрӯзи шоир нашршуда) бахшида шудаанд, оид ба ҷузъиёти услубсоз ва мушаххасоти услубии ғазалиёти шоир ишораву андешаҳои ҷолиб ба назар мерасанд.

Тақрибан ҳамаи муҳаққиқон ва муаррихони адабиёти тоҷикии даврони шӯравӣ бар як ақидаанд, ки ғазалиёти Лоҳутӣ дар таърихи таҳаввули ин жанр падидаи тозаи адабӣ

буда, дар айни замон яке аз ҳалқаҳои барҷоест, ки шеърӣ рӯҳан ва мазмунану моҳиятан нави даврони шӯравии тоҷикро бо анъанаҳои ҳазорсолаи назми классикии форсу тоҷик мепайвандад.

Аз ҷониби дигар, аксари муҳаққиқон ин нуктаи муҳимро асосан перомунӣ мазмуну мундариҷа ва ҷиҳатҳои ғоявии ғазалиёти шоир баррасӣ намуда, он вижагиҳоеро, ки ба ҷанбаҳои эстетикӣ ин жанр алоқаманданд, камтар ба эътибор гирифтаанд. Ҳол он ки мазмун ва ғояҳои нави замони нав, умуман таъбу маҳорати камназири Лоҳутӣ ба табиати эстетикӣ жанри ғазал, ба сохтор ва системаи образҳои анъанавӣ он на танҳо бе таъсир намонд, балки таъйироте ба онҳо ворид кардааст, ки бештар дар равияҳои гуногуни услубӣ дар ғазалиёти шоир арзи андом намудаанд. Он чи муҳаққиқон оид ба услуби ғазалиёти Лоҳутӣ гуфтаанд, ё бар таҳлилу таъйиноти мушаххас асос наёфта, мазмуну хусусияти умумӣ дорад (ниг. Х. Мирзозода. Асари мазкур, саҳ. 262) ва ё аз нишон додани махсусиятҳои забону бадеиёти як қисми ғазалҳо (ниг. М. Давлатов. Асари мазкур, саҳ. 119-150) иборат аст. Аз ин рӯ услуб дар ғазалиёти Лоҳутӣ то ҳол чун системаи ташаккулдиҳандаи шакли мазмундор, яъне ҳамчун системае, ки ифодаи бадеии мазмунро дар доираи шакли жанрии ғазал таъйин, таъмин ва ташхис бикунад, омӯхта нашудааст.

Албатта, дар доираи як мақола муайян кардан ва нишон додани вижагиҳои равияҳои гуногуни услубӣ дар ғазалиёти устод Лоҳутӣ берун аз имкон аст. Биноан, мо ин ҷо мекӯшем, ки ҳатталимкон равияҳои асосии услубиро дар ғазалиёти шоир, омилҳои таърихиву иҷтимоӣ ва заминаҳои ғоявӣ эстетикӣ тазоҳури он равияҳоро мухтасаран баррасӣ намоем.

Омӯзиш ва тадқиқи тӯлонии ғазалиёти устод Лоҳутӣ моро ба андешае водошт, ки онҳоро метавон шартан ба чор равияи услубӣ тақсим кард: публицистӣ, публицистии лирикӣ (ғинӣ), рамзиву маҷозӣ ва ошиқона. Зимнан бояд таъкид бикунем, ки мухторияти ҳар яке аз равияҳои мазкура хусусияти нисбӣ дорад, дар бисёр ғазалҳо унсурҳои ра-

вияҳои гуногун ба ҳам даромехтаанд. Ҳангоми ба яке аз равияҳои услубӣ мансуб донишмандони ғазале мо унсурҳои ба эътибор гирифтаем, ки дар ифодаи мазмун ва рӯи шеър нисбат ба ҷузъиёту нишонаҳои дигари услубсоз ғайритаҷриба ва бар онҳо тасаллут дошта бошанд. Ба ин маънӣ, агарчи дар баъзе ғазалҳои публицистии лирикӣ унсурҳои дигар равияҳои услубӣ ҳузур дошта бошанд ҳам, онҳо ба рои ифодаи матлаб ба сифати манзари бадеӣ хизмат намунаанд.

2

Тарзи публицистӣ ё шиориву урёни ифодаи матлаб, дар маҷмӯъ бигирем, ба шеъри анъанавии форсӣ тоҷикӣ (ба истисноии порчаҳои ҷудогона дар ҳамола), хусусан ба жанрҳои ғинаӣ, ҳос набуд, ҳарчанд унсурҳои ин услуб дар ҳаҷвияҳо, мутоибот, ғазалиёти иҷтимоӣ ва шаҳрошӯбҳои баъзе аз шоирони гузашта ба нудрат дида мешаванд.

Замони инқилобҳои иҷтимоӣ ву сиёсӣ ва наҷсозиҳои ази-ми ҷамъиятиву маънавӣ, замоне, ки «гуяндагон хошанд бо гуруҳи бузургтаре сару кор дошта бошанд, яъне муҳотаби шоир аз иддаи маъдуди ҳос ба анбӯи қасири миллат табдил шуд» (П.Н. Ҳонларӣ. Пасту баланди шеъри наҷ. – «Сухан», 1341, № 2, саҳ. 142-153), суҳани ошқоро ва ҳамафаҳми шоиронаро тақозо намуд. На танҳо ба тағйири қолабу шаклҳои шеър, балки ба тағйири тарзу услуби гуфтори шоирона эҳтиҷ ба миён омад. Яъне равияи публицистии услуб дар шеър бо тақозои шароити таърихиву иҷтимоӣ, дар натиҷаи эҳтиҷи шоир ба ошқоро, рӯирост, бепагда ва ҳатто як андоза урён баён кардани матлаб ва эҳсосоти қалбиву андешаҳои сиёсиву иҷтимоӣ ташаққул ёфт. Ҳамон замон буд, ки Лоҳутӣ саволу хитобҳои оташини ҷонгудозеро мисли:

Ватан вайрона аз ёр аст ё аз ёр, ё ҳар ду?!

Мушибат аз мусалмонҳост ё куффор, ё ҳар ду?!

ба миёни оммаи мардум мепаптофт.

Оре, равияи публицистӣ дар ғазалиёти Лоҳутӣ аз замони Инқилоби машрута дар Эрон (1906-1911), яъне тақрибан аз

огози фаъолияти шоирӣ то охирин лаҳзаҳои эҷодиёташ давом кардааст. Вале идомату таҳаввули ин равияи услубӣ дар чараёни фаъолияти эҷодии ӯ пайваста ва якранг набудааст, балки асосан ба даврахое мансуб аст, ки зиндагӣ, фаъолият ва муборизаи халқро ҳиссиёти пурҷӯшухурӯше фаро гирифта, ҳадафҳои сиёсӣ ва фалсафаи иҷтимоӣ дар динамикаи афкор, дар ҳаракати чараёни эҳсосот ошкор мегардид. Замони Инқилоби машрута дар Эрон, шӯриши солҳои 1921-1922 дар Гелон ва Озарбойҷони Эрон, ки шӯриши Лохутихон дар Табреш қисме аз он ҷунбишҳои халқӣ буд, солҳои сохтмони сотсиализм дар Иттиҳоди шӯравӣ, ки мардумро руҳбаландии беназири сиёсӣ, маърифатӣ ва меҳнатӣ фаро гирифта буд, инчунин давраи Ҷанги бузурги ватанӣ, ки ҳисси қаҳрамонӣ, диловарӣ ва ватандӯстии халқи шӯравӣ ба авҷи аъло расида буд, барои ривочи жанрҳои махсуси публитсистӣ (очерк, мақола, памфлет, марш, суруду тарона ва ғ.) ва услуби публитсистӣ касб кардани анвоъу жанрҳои дигари адабӣ, хосса шеър, заминаҳои таърихиву иҷтимоии мусоид фароҳам овардаанд.

Ғазалҳои «Ё ҳар ду?» (1909), «Маънии одам» (1910), «Эй хуш он рӯзе, ки дунёро даруни хун бубинам» (1912), «Яке Руму яке Юнон парастад» (1916), «Қасри доро, ки чунин поку мунаққаш бошад» (1917), «Дос ар кашад, ки гардани султон ҳамезанам», «Калимаи шаҳодати ранҷбарӣ» (1922), «Коргар, дафъи ҷафоро гар бихоҳӣ, метавонӣ» (1923), «Эй ғайлаи Машрик, алами сурх бапо кун» (1924), «Супориши модари узбек» (1941), «Гитлери нокас ҳунар ҷуз қатлу вайронӣ надорад» (1942), «Эй тӯдаи номовари Эрон, наҳаросем!» (1948), «Ба ҳизби раҳнамои мо» (1953), «Деви ҷанги нав ба олам аспӣ ваҳшат медавонад» (1954) ва даҳҳо ғазали дигар, ки номбурди ҳамаи онҳо ин ҷо имкон ва зарурат надорад, ба ҳамин равияи публитсистӣ мунсубанд.

Бояд гуфт, ки мабдаъ ва ҷанбаи публитсистӣ дар тамоми ашъори мазбур ба як андоза нест. Дар баъзе аз онҳо оҳангу лаҳни публитсистӣ, даъвату хитобаҳои ошкоро тасаллути комил дорад, суҳану ручӯҳо ва хитобаву даъватҳои қаҳрамони ғиной бар баррасиҳои мантиқӣ ва даъвоу ҳукмҳои

котеъ асос ёфтаанд. Вале аз ин хусусиятҳо набояд чунин хулоса бароварда шавад, ки ин гуна шеърҳо аз ҳиссиёт комилан ӯрӣ бошанд. Баръакс, масалан, дар ғазали «Эй хуш он рӯзе, ки дунёро даруни хун бубинам» эҳсосоти ғазаболуду пур аз нафрат ва рӯҳияи арабадаҷӯёнаву пархошталабона аз ҳар таъбиру мисраъ, аз муҳтавову мазмун ва лаҳну оҳанги ҳар суҳан ҷӯш мезанад:

*Эй хуш он рӯзе, ки дунёро даруни хун бубинам,
Ин фазоро хуну гардунро дар он ворун бубинам!..
Чанд ҳайвонсиратонро сурати инсон бихонам,
Чанд дунёро ба дасти мардумони дун бубинам?!
Даҳр нокас, чарх хоин, халқ нодон, дӯст душман,
Чун бимонам, чун бихоҳам, чун бисозам, чун бубинам?!*

Арзиши маъноиву бадеии ғазалиёте, ки ба равияи публитсистии услуб мансубанд, қабл аз ҳама бар мазмунҳои амиқу воқеии иҷтимоӣ, гарониву равшании маънии ҳар суҳан, ғояи возеҳу пуршукӯҳи шеър асос ёфтааст. Фалсафаи иҷтимоӣ ва мазмуни инкилобиву гуманистие, ки ҳар калима, таъбир, мисраъу байти ғазалиёти публитсистиро фаро гирифтааст, инчунин лаҳни мутантану оҳанги мавзунӣ ин шеърҳо муҳаққиконро бар он водоштааст, ки Лоҳутиро поягузори як навъи маҳсули ғазал – ғазали сиёсӣ дар адабиёти форсу тоҷик номанд (ниг.: М. Давлатов. Асари мазкур, сах. 46-80; З.Н. Ворожейкина. Абулькасим Лахути. В кн.: Лахути. Стихотворения и поэмы. – Л., 1981, стр.20).

3

Омезишу пайванди публитсистика ва лирика, тарзи ифодаи ҳиссиётписанди мавзӯ ва матлабҳои иҷтимоиву сиёсӣ, мазмуну моҳияти фалсафиву ахлоқӣ касб кардани мафҳумҳои марбут ба маънии ҳастӣ, иҷтимоӣ ва шахс дар ғазалиёти Абулькасим Лоҳутӣ як равияи маҳсули услубиро ташкил медиҳад. Ин равияро метавон публитсистикаи лирикӣ (ғиноӣ) ва ё лирикаи публитсистӣ номид – дар ҳарду маврид ҳам моҳияти мундариҷаву услуби чунин ашъор дар

пайванди таркибии ин ду мабдаъу чанбаи эҷодӣ ба зухур меояд. Ғазалҳои машҳури «Лавҳи мазор», «Бандагӣ даркор нест», «Меҳан, эй меҳан!» ва амсоли инҳо ба ҳамин равияи услубӣ мансубанд.

Дар ин гуна шеърҳо мазмуну ғояи иҷтимоӣ бо лиризмӣ пурҳарорат омезиш ёфта, ҳиссиёти пурҳаяҷони лирикӣ чун хуни гарм ба ҷону тани ғояҳои баланди граҷданӣ ва гуманистӣ ҷорӣ мегардад. Чунин пайванду омезиши публитсистика ва лирика, мазмуну мундариҷаи публитсистӣ касб кардани лирика ва аз ҳиссиёти ҳаяҷонангези ғиноӣ саршор гардидани мазмуну ғояҳои публитсистӣ ба ғазалиёти Лоҳутӣ ҳам шеърӣ асил ва ҳам арзиши баланди иҷтимоиву фалсафӣ ато менамояд. Ҳар сухану таъбир ва ҳар мисраъу байти ин гуна ғазалҳо метавонад далели муътамади ин даъво бошад. Барои намуна ду байти ғазали «Бандагӣ даркор нест»-ро маҳз аз ҳамин дидгоҳ мавриди таҳлил қарор медиҳем:

*Зиндагӣ охир сар ояд, бандагӣ даркор нест,
Бандагӣ гар шарт бошад, зиндагӣ даркор нест.
Бо ҳақорат гар биборад бар сарат борони дур(р),
Осмонро гӯ: Бирав, борандагӣ даркор нест...*

Мазмун ва ғояи байти якум бар он асос ёфтааст, ки шоир мафҳумҳои «зиндагӣ» ва «бандагӣ»-ро дар сатҳи мустасноӣ ба ҳам муқобил мегузорад ва шеърӣ ин байт низ дар ҳамон ҳикмати гузаро, азишу арзишманд будани зиндагӣ ва нодаркор, беқадру беарзиш будани бандагӣ, ба зиндагӣ носозгор, нолоиқ ва носазовор будани бандагӣ ва онро бакуллӣ истисно намудани зиндагӣ ифода ёфтааст.

Дар байти дуюм задаи мантикӣ бар сари ғурур ва шарафу номуси инсон аст, миннатнопазирӣ ҳатто аз осмон таъкид мешавад, сарбаландӣ ва таҳқирнопазирӣ дар ҳамаи ҳолатҳо талқин мегардад.

Ба ҳамин тариқ, андешаҳои шоир оид ба зиндагии шоистаи инсон чун узви ҷудоинопазири ҷомеа тавассути омезиши таркибии ҳиссу андеша ифода меёбад, дар ин маврид

публицистика ва лирика пайванди ногузастанӣ пайдо ме-
кунанд ва ин ҳамбастагӣ баёни возеҳу равшани ҳадафи
иҷтимоиву ахлокии шоир ва шеърнависи ҳикмати дар шеър
ифодашавандаро таъмин менамояд.

Барои аёнӣтаи боз ҳам равшантари пайванди публици-
стика ва лирика дар ғазалиёти устод Лоҳутӣ ва хусусияти
вежаи равиши публицистикаи лирикӣ байти мақолаи ғазали
«Меҳан, эй меҳан!» метавонад ба сифати намунаи барҷаста
истифода шавад:

*...Ба дашти дил гиёҳе ҷуз гули рӯят намерӯяд,
Ман ин зебозаминро озмурам, меҳан, эй меҳан!*

Агар, фарзан, кас надонад, ки дар ин ғазал муҳотаби шо-
ир ватан аст, бе ҳеҷ гумон тасаввур хоҳад кард, ки ин суха-
нони хитобаомези дилнишину шӯрангез аз сӯзи ишқи дили
ошиқ ҷӯш задаанд ва муҳотаб маъшуқаи дилрабоӣ. Образу
таъбирҳои ин байт (дашти дил, гули рӯ) табиатан бештар на
ба ашъори иҷтимоиву граждонӣ, балки ба ғазалиёти
ошиқона хосанд. Устодӣ ва маҳорати камназири Абулқосим
Лоҳутӣ низ дар ҳамин зоҳир шудааст, ки дар ашъори ли-
рикӣ мазмуни баланди иҷтимоиро гунҷониш дода ва ғояҳои
олии ватандӯстиро пайваста бо самимитарин ҳиссиёти ин-
сонӣ гуфта тавонистааст.

4

Рамзу маҷоз зотан аз мураккаботи анъанавии шеърӣ
форсиву тоҷикӣ будааст. Дар шеърӣ классикон рамзу
маҷоз асосан ба хотири ду мақсади эҷодӣ истифода
мешудааст: 1) ба сифати воситаи тасвири бадеие, ки ҳусни
шеър ва пероишу музайяни сухани шоиронаро таъмин
мекунад; 2) ба мақсади пӯшида ва духура баён намудани
матлаб, ки ин ҳол ғолибан бо тақозои ҳадафҳои ғоявӣ ва
ниятҳои услубӣ роҳандозӣ мегардидааст. Тарзи дуҷуми ис-
тифодаи рамзу маҷоз, бар дӯши системаи музайяни ма-
фҳуму таъбирҳои образбод ниҳодани бори маънӣҳои
зоҳириву таҳтонӣ махсусан дар осори шоирони мутасав-

виф собикаи ғанӣ дошт (ниг.: Литература Востока в средние века. Часть II – М., 1970, с. 95).

Масалан, дар шеъри гузаштагон тасвири чаври шамъ бар парвона аксаран чун киноя аз чаври маъшук бар ошиқ меомад. Умуман шамъу парвона аз маъмултарин образҳои лирикаи ошиқонаи анъанавӣ маҳсуб мешуданд. Яъне, дар шеъри классикӣ низ дар таносуби образҳои мазкур тобиши рамзу киноя ҷой дошт, вале ин образҳо асосан барои ифодаи мазмунҳои ошиқона хизмат мекарданд.

Мурочиати Лоҳутӣ ба рамзу маҷоз низ аз қиссаи манзуми «Шамъу парвона» (1914) оғоз ёфт. Дар ин манзума Лоҳутӣ ба уҳдаи образҳои шамъ ва парвона бори тамоман нави маъноиву ғоявӣ ниҳодааст: шамъ – рамзи ватан ва парвона – рамзи ватандӯст. Мувофиқан мафҳуми ишқ низ дар манзумаи Лоҳутӣ ба маънои ватандӯстӣ ва Мағриб чун рамзи рақиб омадааст. Ғояи асар низ бар таносуби образҳои мазкур қарор гирифтааст.

Аслан аз мероси матбуъи Лоҳутӣ қиссаи «Шамъу парвона» аввалин асарест, ки дар он мазмунӣ сиёсиву иҷтимоӣ тавассути рамзу маҷоз ва дар шакли тамсил ифода гардидааст. Баъдан образҳоро мафҳумҳои маҷозиву рамзӣ дар эҷодиёти Лоҳутӣ вусъат пайдо карда, дар ғазалиёти, ба истилоҳ, истанбулии ӯ (1917-1920) бар дигар тарзҳои ифодаи матлаб тасаллути комил пайдо мекунад. Дар ин ғазалҳо ҷои даъвату хитобаҳои публитсистиро асосан ифодаи рамзиву маҷозии матлаб мегирад, образҳои лирикаи ошиқонаи классикӣ ба баёни мазмунҳои нави замон тобеъ гардида, ба ҳамин мақсад ба таври фаровон истифода мешаванд ва ба қавли худи Лоҳутӣ, «шакли анъанавӣ бо мазмунӣ муҳими рӯзмарра дар онҳо тавҷам аст» (Кулӣёт, ҷ. VI, саҳ. 171).

Дар ғазалиёти истанбулии Лоҳутӣ истифода аз образи таъбиру мафҳумҳои бадеии анъанавӣ ба мақсади баёни маъзони нави сиёсиву иҷтимоӣ чунон вусъат мегирад, ки дар натиҷа ин образҳоро таъбирҳоро мафҳумҳо ба як системаи муайяну маҳсус табдил меёбанд. Моҳиятан ин система маҳсули алоқаи таносуб қасб қардани образҳоро мафҳумҳо буда, барои маъниву мазмунӣ иловагӣ ва таҳтӣ пайдо

кардани онҳо имкон фароҳам меоварад. Зеро дар танҳои ва берун аз иртиботи байни ҳамдигар ҳар яке аз мафҳумҳо бо-ри образи бадеии муайянро ба уҳда дошта бошад ҳам, асо-сан як маънову як мазмунро ифода мекунад. Гул, булбул, хор, қасас, сайёд, шамъ, парвона, ёр, ағёр, гург, шубон, мурғ, лона, ошён, рақиб ва ғайраву ҳоказо – ин ҳама ма-фҳумҳои бадеие ҳастанд, ки дар лирикаи ошиқонаву ирфо-ниву тасаввуфии шоирони гузашта барои ифодаи эҳсосот, андешаҳо ва ҳолату вазъи қаҳрамонони лирикӣ ва тасвири лаҳзаҳои васлу ҳаҷр, ба мақсади ташбеҳу мушобаҳати объ-екти тасвир ба таври фаровон истифода шуда, чи дар алоҳидагӣ ва чи дар алоқамандии мутаносиб маъмулан бори як маъниву як ҳадафро мекашиданд.

Дар ғазалиёти истанбулии Лоҳутӣ ин мафҳумҳо, илова-тан бар маъниҳои асливу анъанавӣ, мазмунҳои нави таҳтонӣ ва тобишҳои тозаии маъноӣ касб намураданд. Худи Лоҳутӣ во-баста ба ин нукта чунин навишта буд: «Ин ашъор (манзур ғазалиёти истанбулист – А.А.) аксаран бо рамзу киноя гуфта шудаанд, сабаби ин ҳам возеҳ аст: агар матлабро ошкор мегуфтам, сензураи ҳарбии Туркия, ки дар зерин назорати инглисҳо буд, ашъори зиддиимпериалистии маро ҳаргиз ба матбуот роҳ намерод. Ин аст, ки худамро булбул, ватанро боғи вайрона, Англияро гоҳ зимистони манфур номидам, ки гулҳои боғро ҳазон мекунад ва гоҳ сайёди бераҳме хон-дам, ки булбули маҷрӯхро ба доми худ асир кардааст».

Аз ин ҷост, ки Лоҳутӣ дар ғазалиёташ бо нолаву фиғон ва зориву тавалло ба сайёд муроҷиат мекунаду аз вай тараҳҳум меҳаҳад:

*Аё сайёд, шарме кун, маранҷон нимҷонамро,
Пару болам бикан, аммо масъудон ошёнро.*

Дар шеърӣ гузаштагон низ шоирон вазъи бечорагиву дилшикастагии худро ба мурғӣ беболупар ва манзили вай-ронашонро ба харобаи ҷуғзнишин ташбеҳ мекарданд. Маса-лан, байти машҳури Саййидо ба ҳамин маънист:

*Мурғи беболу паре дидам, дилам омад ба ёд,
Нолаи ҷугзе шунидам, манзилам омад ба ёд.*

Аммо дар байти мазкури Лоҳутӣ ба ҷуз ишора ба ҳасби ҳол маъноӣ муҳимтаре нӣхон аст – маъноӣ таҳтоне, ки матлаби аслии шоирро дар худ гунҷоиш додааст. Қаҳрамони лирикии ин ғазал дар симои худ тамоми халқи ҷавраш аз азиятдидаи Эронро таҷассум намуда, сайёд – империалистони ғосиби Анлияро ба сари инсофу тараҳҳум меҳонад, ки ошён – ватани ӯро насӯзонад. Ин қаҳрамон бо нолаву зорӣ маҳдуд намешавад, зимни шикваву наваҳҳо ӯ сиёсати ғосибонаи англисҳо ва ватанфурӯшии сардорони ҳукумати Эрон, созиши ин ҳардуро бар зидди халқ тавассути образҳои маҷозии анъанавӣ фош менамояд:

*Мани бечора он рӯзе ба қатли худ яқин кардам,
Ки дидам тоза бо гург улфате бошад шубонамро.*

Ин ҷо барои хонандаву донандаи шеърӣ форсӣ ҷои шубҳа нест, ки шубон шоҳ ва сардорони ҳукумати Эрон, гург империализми Англия мебошад.

Зоҳиран аксари ғазалҳои истанбулии Лоҳутӣ аз лиҳози мавзӯ ва таносуби образҳо аз ғазалиёти ҳасбиҳолӣ ва ошиқонаи шоирони пешин тафовутӣ ҷиддие надоранд. Ин шабоҳати зоҳирӣ бо тақозои шароити эҷод шудани ғазалиёти мазкур ва ба туфайли ба назар гирифтани завқи бадеии хонандаи онҳо ба миён омадааст. Худи Лоҳутӣ дар ин хусус чунин навишта буд: «Амалдорони кундфаҳми сензура, ки мидид дар ашъорам, монанди ҳар як аз ашъори анъанавии форсӣ, сухан аз гулу булбулу боғ меравад, беиба иҷозат меод, ки ҷоп ва ба Эрон фиристода шавад. Аммо дар Эрон касони хушфаросате, ки сухани ман ба онҳо нигаронида шуда буд, ба ҳубӣ дарк мекарданд, ки мақсади ман аз ин гулу булбул ва боғу сайёд чист. Онҳо даъватҳои маро ба мубориза бар зидди мустанликадорон ва ҳамлаҳоямро ба сарвазирӣ вақт Саййид Зиёуддин, ки дастнишондаи англисҳо буд, ба осонӣ мефаҳмиданд».

Дар офаридани чунин ғазалиёте, ки бар таъбироти хосаи мачозиву рамзӣ асос ёфтаанд, Лоҳутӣ, бешубҳа, таъбу завқи баланди эҷодкорӣ аз худ зоҳир намудааст. Албатта, тарзи бо мачозу рамз ифода кардани матлаб, ба уҳдаи системаи муайяни мафҳумҳои бадеӣ ниҳодани бори маънииҳои зоҳириву таҳтонӣ дар шеъри классикии форсу тоҷик, хоса дар осори шоирони мутасаввиф, собиқаи ғанӣ дошт. Лоҳутӣ, ки алифбои шеърро аз падараш – шоири суфимашраб Илҳомӣ омӯхта, аввалин шеърҳояшро дар пайравии ӯ ва шоирони суфимизочи мутақаддим машқ карда, имконоти ифодаҳои рамзиро аз онҳо омӯхта буд, баъди мусаллаҳ шудан ба назокатҳои усулии шеър ва малака касб кардан дар пешаи шоирӣ дар ғазалиёти истанбулияш на танҳо ба истифода, балки ба тавсиаи эҷодии он имконот пардохт. Дар натиҷа дар ин ғазалиёт сухани шоир нисбат ба он, ки дар ашъори давраи инқилоби машрутаи ӯ буд, латифу маҳинтар, ғўшнавозу дилнишинтар садо дода, ҳам тааммуқи маъноии ашъори пешинаашро идомат мебахшад ва ҳам аз лиҳози таъносуби таъбирот ба завқи анъанавии хонандаи шеъри форсӣ мутобиқтару мувофиқтар мегардад. Албатта, тафовути шароиту замони таълифи шеърҳои ин ду давраи эҷодии шоир ба хусусиятҳои ғоявию бадеӣ ва услубии онҳо нақши равшан гузоштааст.

5

Тамоюл ё равияи ашъори ғаной ва ба истилоҳ лирикаӣ ошиқонаву маҳрамона низ дар эҷодии Лоҳутӣ аз давраи истанбулии фаъолияти адабии ӯ оғоз шуда, то охири умри шоир идома ёфтааст. Дар як силсила шеърҳои ин давра («Ба духтари Эрон», «З-ин беш ин ниқоби сияхро ба рӯ макун», «Озод шуд ҷаҳону ту дар пардаи ханӯз» ва ғ.), ки ба мавзӯи зан бахшида шудаанд, оҳанги иҷтимоӣ, услуби хитоба ва мавзӯи озодии занону духтарони Эрон мавқеи марказӣ доранд.

Аз ин миён шеъри «Ба духтари Эрон» аз чанд ҷиҳат ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Пеш аз ҳама Лоҳутӣ дар ин асар ба меъёрҳои эстетикӣ тасвири анъанавии зан комилан муҳо-

лифат намуда, аз тавсифи ҳусну ҷамоли вай, аз изҳори шик-
ваву гила ва нолаву лоба аз зулму ситам, ҷавру бевафой,
фарёду фиғон аз ҳаҷру фироқи зан даст кашида, чунин та-
савуру тасвири бадеии занро қатъиян рад мекунад, ки ӯ гӯё
як махлуқи фавкулъодаи дастнорас бошад:

*Ман аз имрӯз зи ҳусни ту буридам сару кор,
То ба девонагиям халқ намоянд иқрор.
Баъд аз ин аз хату холат наҳаросад дили ман,
З-он ки бо ҳусни ту қорам набувад дигар бор...
Моҳрӯи туву лозим набувад бар гуфтан,
Сарвақаддӣ туву ҳоҷат набувад бар изҳор.
З-ин қибал бештар аз ҳар кӣ тавонам гуфтан,
Лек инҳо ҳама ҳарф асту надорад миқдор...*

Лоҳутӣ шууран аз меъёрҳои тавсифи анъанавии зан даст
кашида, бар уҳдаи диду назари эстетикӣ нисбат ба зан бо-
ри маъниву ғояи иҷтимоӣ меғузорад, ҷашми дили худро аз
сурат ба сирати ӯ бармегардонад:

*Ман ба зебоии беилм харидор наям,
Ҳусн мафрӯш дигар бо ману кирдор биёр.*

Дар эҷодиёти давраи Эронӣ Истанбул ва ҳатто солҳои
аввали омадани Лоҳутӣ ба Иттиҳоди Шӯравӣ, ҳусусан
солҳои 20-и қарни гузашта, мазмунҳои ошиқона дар ғазали-
ёти шоир аслан пайваста ва дар иртиботи қавӣ бо матлабҳои
иҷтимоиву маорифпарварӣ ифода мегардиданд, балки об-
разҳову таъбироти ошиқона барои баёни ғояву ҳадафҳои
ватандӯстӣ ва миллии озодихоҳӣ, танвири афкори занону
духтарон асосан чун манзару заминаи бадеӣ хизмат мекар-
данд. То солҳои 30 дар эҷодиёти Лоҳутӣ ғазалҳое, ки сар то
по мазмуни ошиқонаву маҳрамона дошта бошанд (мисли
«Ба роҳи ишқ чону дину дилро ҳамсафар бурдам», «Ошиқ
шудаам, гуноҳам ин аст», «Диламро бе сабаб озурдаву
хастанд ҷашмонат», Дар пеши ёри хеш зи бегона камтарам»,
«Нагӯямат, ки чунин кун ва ё чунонам кун» ва ғ.), камӣ ан-

дар каманд. Аз солҳои 30 миқдори ғазалиёти ошиқона дар эҷодиёти Лоҳутӣ хеле афзудааст. Чунин ғазалҳо аз лиҳози бадеият ҳамон бар системаи образҳои лирикаӣ ошиқонаӣ анъанавӣ асос ёфта бошанд ҳам, сиришту табиати қаҳрамони ғаноиву мухотаб, муҳиту манзари ифодаи ҳиссиёт бар рӯҳияи замони нав қарор гирифтааст. Инчунин чузъиёте, ки дар ин ғазалҳо асоси шайъиву манзараи ҳиссиётро ташкил медиҳанд, маҳсули замони нав ва муҳити мушаххасанд. Ҳамин асоси воқеии чузъиёт, ки муҳиту манзари тасвирро ташкил намудааст, парвозҳои баланди романтикии ҳиссиётро бо чузъиёти воқеии заминӣ, ҳаёлотӣ романтикиро бо ангезандаи воқеии ҳиссиёти ошиқона пайвастааст. Аз ин рӯ дар аксари ғазалҳои ошиқонаи Лоҳутӣ ҳам назокату нафосати лирикаӣ классикӣ нақши равшан дорад ва ҳам хусусиятҳои зебоипарастиву зебоипазирӣ ва ҷаҳонбиниву дунёшиносии шоири тавонои навоар акс андохтаанд. Масалан:

*Туро дар худ ниҳон дорад дили ман,
Чунин шодӣ аз он дорад дили ман.
Туӣ бо ӯ ҳамеша, хуш ба ҳолаш,
Чи айши ҷовидон дорад дили ман!
Ту чун моҳи манӣ, дигар чӣ ҳоҷат
Ба моҳи осмон дорад дили ман?!
Фақат номи туро гӯяд, ниғаҳ кун,
Чи оташ дар забон дорад дили ман!
Туро дорад дар ин дунёву бе ту
Ғами дунё ба ҷон дорад дили ман...*

Ин ғазал намоёнтарин хусусиятҳои аксари ғазалиёти ошиқонаи солҳои 30-юми Лоҳутиро таҷассум намудааст. Дар матни он таносуби сухан, образҳову таъбироти анъанавӣ ва мутаносибияти онҳо пурра риоя шуда бошад ҳам, вале рӯҳи ғазал, муносибат, оҳангу лаҳни мурочиати қаҳрамони ғиноӣ ба мухотаб, тарзу усули ифодаи ҳиссиёти қаҳрамони лирикӣ маҳсул ва ҳосил замону муҳити иҷтимоии нав буда, дар услуби баён нақши қалами Лоҳутӣ акси равшан андохтааст.

Дар ғазалиёти ошиқонаи Лоҳутӣ чихати муҳимми услубӣ ифодаи хеле пуршиддат ва муассири эҳсосот аст. Дар онҳо ғалаёни ҳиссиёт ҳар як сухан, ҳар як таъбиру образ ва нидову хитобаро чунон фаро мегирад, ки симои қаҳрамони ғиноӣ чун мучассамаи зиндаи ҳиссиёти самимӣ чилвагар мешавад.

Лоҳутӣ ошиқӣ зиндагӣ ва дилбохтаи зебӣ буд. Ӯ то охирин дами ҳаёташ ғазалҳои ошиқонае сурудааст, ки саршори лутфу марҳамати беандоза нисбат ба муҳотаб (чонона, дилдор, ёр, дилбар) мебошанд. Бубинед, дар ин ғазали ошиқонае, ки ӯ охирҳои умр (с.1954) эҷод кардааст, чи қадар ҳиссиёти самимиву нозук, чи қадар лутфу эҳсон, чи қадар меҳру муҳаббат ғунҷоиш ёфтааст:

*Дар ҷону дил аз ҳар ниғаҳат раҳнаву роҳест,
Қурбони ду ҷаҳми сияҳат, ин ҷӣ нигоҳест?!
Аз дасти ту хун ғафта дили зор, дар ин кор
Ҳар нохуни рангини ту раҳшанда гувоҳест...
Пурсӣ, ки ҷӣ рӯзест маро бе маҳи рӯят,
Як ҳарф: ба мӯи ту қасам, рӯзи сиёҳест...*

6

Эҷодиёти Абулқосим Лоҳутӣ, ҳоса лирикаӣ ӯ, дар таърихи адабиёти даврони шӯравии тоҷик падидаи ғавқульода аст. Лоҳутӣ дар давоми тақрибан сӣ сол бо эҷодиёти худ маҷрои таҳаввули шеъри тоҷикиро чун роҳбалади закиву доно ва ҳодии силаҳшӯру тавоно инкишофу вусъат ва нақшу зинат мебахшид. Эҷодиёти ӯ халқҳои густарии силсилаи шеъри замони шӯравии тоҷикро аз шеъри ҳазорсолаи форсӣ тоҷикӣ пайванд бахшид.

Устои бузург Садриддин Айнӣ ба шахсият, истеъдод ва эҷодиёти Лоҳутӣ арҷ мегузошт. Ихлосу эҳтироми ин ду бузургвор ба ҳамдигар аз ибтидои ошноӣ то охири умрашон дар сатҳи олии самимият қарор дошт, ки мукотибаи пайвасташон аз ин гувоҳӣ медихад. Устод Айнӣ аз шиносӣ бо шеъри «Инкилоби сурх»-и Лоҳутӣ ба вачд омада, ғавран назираи «Дар оташи ситам чигарам шуд қабоби сурх»-ро

эҷод карда, дар «Намунаи адабиёти тоҷик» (сах.598) ҷой дода буд. Сипас дар маҷмӯаи ашъори устод Айни «Ёдгорӣ» (Самарканд, 1935) ин назира бо ишораи «Дар назираи «Инқилоби сурх»-и санъаткори беҳамто рафиқ Лоҳутӣ» ба таъб расид.

Шоири фарзонаи тоҷик Пайрав Сулаймонӣ меҳру эҳтироми худро ба устод Лоҳутӣ дар қитъае, ки дар паси сурати ба ӯ тақдимкардааш нигоштааст, чунин баён мекунад:

*Дурӣ зи туам... ба ҳеҷ сурат
Ҳатто ба ҳаёл ҳам нашоёд.
Инак, ба ту расми ошноӣ
Якрангиву дӯстӣ физояд.
Бо хеш бидор, то ки ҳар субҳ
Таъзим ба хидматат намояд.*

Ба таъсиру шуҳрати шеърҳои Лоҳутӣ дар байни ҷавоншоирони солҳои 20-30-и қарни гузашта, инчунин ба иқтидори тарғиботиву ватанпарварии онҳо хусусан дар солҳои Ҷанги бузурги ватанӣ суҳанони шоири ҷанговари тоҷик Ҳабиб Юсуфӣ шохиди гӯест: «Шумо ҳеҷ гоҳ аз ёди ман фаромӯш намешавед, – навишта буд ӯ дар номае ба Лоҳутӣ. – Чунки рӯзе нест, ки байтҳои Шуморо нахонам...». Дар идомаи нома ин маъниро дар шеъри ба Лоҳутӣ бахшидааш чунин тафсир карда буд:

*...Дар чунин рӯзҳои пурқорӣ
Ту ба ман ёвару мададгорӣ.
Шеъри ҷанговарат шиори ман аст,
Суҳанат теги обдори ман аст.
Аз ҳамин рӯ туро шуморам ман
Қаҳрамон, қаҳрамони ҷанги Ватан.*

Истеъдоди Лоҳутӣ фавқулӯда буд. Устоди шодравон Мирзо Турсунзода ҳазорон бор ҳақ аст, ки гуфта буд: «Гӯё шеърро барои Лоҳутӣ ва Лоҳутиро барои шеър офарида буданд. Сиришти Лоҳутӣ иборат аз илҳом буд».

Лоҳутӣ мусаввир ва муборизи бузург буд. Дар ғазали «Рассом ва шоир» ӯ симову сиришти шахси худро чунон моҳиронаву нозукбиниона офаридааст, ки тамоми роҳи зиндагӣ, фаъолият, эҷодиёт, марому маслакаш дар ин мусаввараи шоирона нақш бастааст:

Гуфт рассом: аз ту чун тасвир мебояд кашид?
Гуфтамаиш: дар шӯъла як шамшер мебояд кашид.
Гуфт: агар бигзаштаат ояд ба ёдам, чун кунам?
Гуфтамаиш: рангин ба хун занҷир мебояд кашид...
Гуфт: табъатро чӣ сон ранге диҳам? – Гуфтам: ҷавон.
Гуфт: мӯятро чӣ? Гуфтам: тир мебояд кашид.
Гуфт: бар сар соя аз лутфи Ватан орам туро?
Гуфтам: оре, меҳри оламгир мебояд кашид.
Гуфт: шарҳе гӯй аз ҳадди вафои худ ба халқ,
Гуфтамаиш: по то сари Помир мебояд кашид.
Гуфт: азми разми ту бар зидди бадхоҳи Ватан?
Гуфтамаиш: берун зи ҳар тасвир мебояд кашид.
Гуфт: Лоҳутӣ, гап аз иқболи ин кишвар бизан,
Гуфтамаиш: беохир инро дер мебояд кашид.

Дар сафарҳоям ба Москва борҳо ба зиёрати макбараи устод Лоҳутӣ дар гӯристони Новодевичево рафтаам. Намадонам, ҳайкалтарош аз мазмуни ғазали боло огоҳ буд ё на, ба ҳар ҳол дар симои мучассамавии шоир ҳам яъсу ҳам гурур, ҳам пазмони Ватан ва ҳам ифтихор аз зиндагии сарбаландона ҳувайдост.

Аз ду мучассамаи бузурги устод Лоҳутӣ, ки мо онҳоро ҳеч гоҳ намебинем, вале ҳамеша бо тамоми вучуд ҳис мекунем, яке дар зебозамини дили халқ рустааст ва дигаре чун чон дар тани шеърӣ форсиву тоҷикӣ чой дорад, чунон ки худи устод фармудааст: Дар маслаки ишқ ҷовидон хоҳам монд...

с. 2014

ШАРОФАТИ БУЗУРГОН

(Ба истиқболи 100-солагии Носирҷон Маъсумӣ)

Аввал ошноӣ, баъд шогирдӣ, сипас дӯстии хонаводагӣ насибам шуд, ки устоди зиндаёд Носирҷон Маъсумӣ дар ташаккули шахсияти инсонӣ ва илмиву адабии банда нақши носутурданӣ гузоштаанд. Аз устод на танҳо одоби шинухез, рафтору кирдору гуфтор, муносибату муомила бо атрофиёро ҳатталимкон меомӯхтам ва на танҳо аз дониши фаровонашон дар соҳаҳои гуногуни илми филология баҳраҳо мебурдам, инчунин аз шарофаташон дар хона, ҷои корашон ва ҷойҳои дигар аз ҳузур ва суҳбатҳои бузургони илму фарҳанги замон баҳравар мешудам.

Рӯи коғаз овардани хотираҳои ҷолибро вобаста ба устод ба фурсату мавриди дигар мавқуф гузошта, ин ҷо аз як шомӣ ҷайзборе, ки тавассути Носирҷон Асадович ба ҳузuru суҳбати устоди бузургвор Мирзо Турсунзода шарафёб шуда будам, меҳонам ёдовар шавам.

Дар яке аз рӯзҳои тирамоҳи соли 1971 писари устод Маъсумӣ Фарҳод, ки дар ҳобҳои аспирантони Академияи илмҳои ИҶШС дар шаҳри Москва бо ӯ ҳамтоқ будем, аз кучое ба ҳобҳои омаду хабар дод, ки устод дар Москва ҳастанд ва дар меҳмонхонаи сафорати Тоҷикистон (кӯчаи Шусев, 13) ҷой гирифтаанд. Сипас илова намуд, ки падараш таъйин кардаанд, то ман соати 6-и шом наздашон биравам. Баъди андак танаффус боз илова намуд, ки таъкид кардаанд, то ман ҳатман костюм бипӯшам. Сабаб пурсидам, бо табасуми истехзоомезе гуфт: «намедонам, шояд ба ресторан ё ба ягон ҷо ба меҳмонӣ раветон, маро даъват накардаанд...»

Каме ҳайрон шудам. Одатан вақте ки устод ба Москва меомаданд, писаронашон Фарҳоду Фаррух ва маро ба хӯроки нисфирӯзӣ ё хӯроки шом ба яке аз тарабхонаҳо, аксаран ба тарабхонаи Хонаи адибон, даъват мекарданду ҳолпурсӣ ва таъйиноташонро дар сари миз анҷом медоданд. Бинобар ин аз Фарҳод суол кардам, ки «чаро туву Фаррух намера-

вед?» Гуфт: «хӯроки якҷоямон фардо нисфирӯзӣ, ту ҳам бояд бошӣ...» Дигар чизе нагуфтаму либосҳоямро пӯшида, ба меҳмонхона раҳсипор шудам...

Вақте ба меҳмонхона расидам, устод омодаи баромадан ва интизори ман буданд. Баъди вохӯриву пурсупос гуфтанд: «рафтем!» Ба кучо «рафтем», назди кӣ «рафтем», аз ин хусус на он кас чизе гуфтанд ва на ман чизе пурсидам. Вақте ба таксӣ нишастем, устод ба ронанда «ба меҳмонхонаи «Москва!» гуфтанд...

Ҳангоме ки ба меҳмонхонаи «Москва» даромадем, устод, шояд вазъи парешони маро ҳис карда бошанд, гуфтанд, ки «устод Турсунзода дируз аз Индонезия баргаштаанд, назди он кас меравем». Изтироби ман бештар шиддат гирифт, забон ҳоида, узр пеш меовардам, ки рафтани ман ҷоиз нест ва ғайраву ҳоказо. Устод маро гӯё гӯш мекарданд, вале намешуниданд, ниҳоят бо оҳанги қатъӣ гуфтанд: «Ман ба он кас гуфтаам, ки ҳамроҳи як аспиранти шарқшиносамон меоям, ки дӯсти писари ман аст, гап пухтагӣ...»

Баъдҳо, пас аз хатми аспирантура ва бозгашт ба Душанбе, дарёфтам, ки устод Маъсумӣ аслан ба тӯй ва маъракаву нишастҳо танҳо рафтанро наменпазируфтанд, ба бисёр тӯйу нишастҳо маро ҳамроҳ мебурданд ва ман ҳам аввалҳо бечуръатона, баъдтар бо камоли майл устодро ҳамроҳӣ мекардаму тавассути он кас бисёр одамони маъруфро мешинохтам, аз бисёр масъалаҳои қору рӯзгор огоҳ мешудам, аз суҳбатҳо ва маъракаҳои устод баҳраҳо мебурдам...

Он шом ба опортумони устод Мирзо Турсунзода дар меҳмонхонаи «Москва» ҳамроҳи Носирҷон Асадович бо ҳаяҷону изтиробӣ беандоза ворид шудам. Қаблан устод Турсунзодаро дар маҷлисҳову вохӯриҳо дида будам. Ҳоло бояд меҳмон ва ҳамсуҳбати эшон мешудам. Мояи ифтихор ва ниҳояти сарфарозӣ буд бароям.

Устод бо чехраи кушод ва табассуми малех моро истикбол карданд, бо муаллим Маъсумӣ оғӯшакӣ вохӯрданд ва ҳардуямонро ба нишастан даъват намуданд. Ҳамроҳи

устод як нафари дигар ҳузур дошт, ки низ бо Носирҷон Асадович гарм ҳолпурсей кард. Баъд фаҳмидам, ки ӯ Олим Ғафуров – додари Бобочон Ғафуров будааст ва он вақт дар вазифаи референти Шӯрои Олии ИҶШС кор мекардааст.

Баъди ҳолпурсии сари дастархон устод Турсунзода ба домулло Маъсумӣ рӯй оварда, ба банда ишоракунон «писарро шинос накардед» гуфтанд. Маъсумӣ «ҳа, гуфта будам-ку, - ба суҳбати телефониашон истинод карданд, - ин чавон ҳамон аспиранти шарқшиносамон, дар институти домулло Ғафуров (Институти шарқшиносии АИ ИҶШС-ро аксари мардум он вақтҳо «Институти Ғафуров» мегуфтанд) таҳсил доранд, номашон Абдурахмон, аз тоҷикони Тошканд, бачаи шуданӣ...» Ман намедонистам изтиробу ҳаяҷонро, ки вучудамро фаро гирифта буд, чи гуна идора кунам, аз ҷой хестам. Устод Турсунзода бо ишораи даст ва табасуми малех маро ба нишастан ҳидоят намуданд. Сипас аз домулло Маъсумӣ аз навигариҳои Тоҷикистону Душанбе пурсиданд ва ногаҳон ба ман рӯй оварданду «мавзӯи коратон чист?» гуфтанд. Ман, гӯё дар имтиҳон қарор дошта бошам, «анъанавӣ қасида дар эҷодиёти Маликушшуаро Баҳор», - гуфтам. Устод ба аломати ризоият сар чунбонданду гуфтанд: «Баҳор шоир ва олими бузург буд. Як қасидаи «Ҷӯғди чанг»-аш кофист, ки дар таърихи адабиёт бимонад. Гузашта аз ин, вай тоҷики ҳудамон, аз Хуросон, бисёр мавзӯи хуб, кор кунед, барор меҳоҳам...»

Баъд устод Турсунзода назди телефон рафтанду рақами телефони касеро гирифтанд ва пас аз омадани ҷавоб гуфтанд: «Ленаҷон, Турсунзода ташвиш медиҳад. Барои чор кас ҳӯроки шом... Албатта, бо газаку шарбату шароб... Ба салоҳдиди Шумо, ташаккур...» Дигар, то омадани пешхизмат устод дар бораи сафарашон ба Индонезия, ҷаласаи мақоми иҷроияи Кумитаи яқдили халқҳои Осиё ва Африка, табиат ва мардуми Индонезия бо тааннӣ суҳбат мекарданд. Гоҳ-гоҳ ба суҳбат Носирҷон Асадович бо луқмаҳои пурсишӣ ҳамроҳ мешуданд. Олим Ғафуров ва банда шунаванда

будем. Ман ҳамон вақт аз забони устод Турсунзода фаҳмидам, ки Индонезия сернуфустарин кишвари мусулмонист ва ислом дар он ҷо намоишӣ набудааст, зеро ҳадди аксари мусулмонҳои он кишвар аз таассубу хурофоти динӣ ӯрӣ буданд. Сабаби ин ҳолатро низ устод тақрибан чунин шарҳ доданд, ки ислом дар Индонезия на дар давраи таассуботи динии арабҳо, на бо зӯри шамшер ва на яку якбора, балки баъдтар, тадричан дар давоми асрҳои 13-15 ҷорӣ шуда, аз ибтидои қарни 16 то имрӯз дар байни динҳои дигари роиҷ дар ин кишвар тасаллути комил пайдо кардааст.

Суҳбати устодон дар ниҳояти шавқангезӣ ва маърифатбахшӣ идомат меёфт. Банда сар то по ҳушу гӯш будам, вале дар як гӯшаи дилам оташи изтиробӣ ташвишангезе ҳомӯш намешуд, балки ҳар лаҳза сӯзу азобам меод, гумону тахминҳои мушаввашам мекарданд, ки домолло Маъсумӣ маро ба ҳузуру суҳбати ин устои шариф набояд фақат ба хоҳири ҳамроҳӣ ва шунидани суҳбат оварда бошанд...

Пас аз чанд лаҳза пешхизматзан бо аробачае пур аз хӯроку хӯришу нӯшокиҳо ворид шуд, дар як он рӯи миз дастархон ороост ва ба мо иштиҳои хуб таманно карду бадар рафт. Косагули нишаст устод Маъсумӣ буданд. Тақрибан ду – дуюним соат бо суҳбати ширину шеърҳои сипарӣ шуд. Наздики соати 11-и шаб занги телефон садо дод, аз тарабхона занг мезаданд. Устод Турсунзода гӯшаки телефонро бардоштанду «маъзарат, биёед, марҳамат...» гуфтанд. Баъди лаҳзае ҳамон хонуми пешхизмат ҳозир шуд ва табасумкунон «хайр, ҳисоби мекунем?» гуфт. Ў, аз афташ, ҳисобу китобашро пешакӣ омода карда буд. Устод Турсунзода ба назди ҷевон рафтанд ва аз кисаи дарунии пичакашон як дастаи нави 25-сӯмаро бароварда рӯи аробачаи хонум гузоштанду гуфтанд: «аз ин ҷо гиред». Напурсиданд, ки чанд сӯм шуд. Хонум ҳам се коғазӣ 25-сӯмаро гирифт «ташаккур» гӯён рафтани буд, ки устод ўро боздоштанд: «Ленаҷон, сабр кунед» ва назди аробача рафта дастаи пулро бардоштанду 2 дона 25-сӯмаро ҷудо карда ба хонум дароз

намуданд: «Ленаҷон, инаш ҳаққи хизмат не, балки ҳаққи табассуми зебои Шумост». Хонум бо ноз пулро аз дасти устод гирифт ва ташаккурғӯёну ишвакунон бадар шуд. Ин рафтори устодро баъдан чун мисоли ҷавонмардӣ ва саховати ӯ дар нишасту маҳфилҳо борҳо ҳикоят кардаам. Охир он замон 50 сӯм баробари 80 доллар буд, ки маблағи калон ҳисоб мешуд.

Вақте ки устод Турсунзода баъди гусели хонум баргашта ба сари миз нишастанд, домолло Маъсумӣ як ба соати дастиашон нигаристанду «оҳо, соат аз 11 гузаштааст-ку» гуфтанд ва ба устод рӯй оварда илова карданд: «Ман ба мулло (яъне ман) аз он хусус чизе нагуфтаам, бехтараш худатон мегуфтед...»

Ман, ки аз муддао аслан хабар надоштам, аз дил гузаронидам, ки «омад ба сарам аз он чӣ метарсидам». Лекин масъала тамоман ранги дигар гирифт. Устод Турсунзода андак сукут карданд, аз рӯи одат холи рӯи лабашонро хориданд, сипас ба ман рӯй оварданду гуфтанд: «Носирҷон Асадович мегӯянд, ки шумо забони русиро хуб медонед, шеърфаҳмиатонро низ таъриф карданд. Мутаассифона, дар мо чунин шудааст, ки русидонҳо шеърро дуруст намефаҳманд, онҳое, ки шеъри тоҷикиро хуб мефаҳманд, русиро хуб намедонанд. Бинобар ин дар тарҷумаи тахтуллафзи шеъри тоҷикӣ, хусусан шеъри классикон, як вазъияти хеле мураккаб ба миён омадааст. Ман имрӯз дар Иттифоқи нависандагон будам, бо директорони нашриётҳои «Художественная литература» ва «Советский писатель» суҳбат доштам. Дар суҳбатамон Шавкат Ниёзӣ ҳам буд. Агар шумо тарҷумаи тахтуллафзи шеъри классикону шоирони муосирро ба уҳда гиред, бад намешуд. Барои худатон ҳам аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд. То фардо фикр кунед, агар розӣ шавед, ба Иттифоқи нависандагон назди Шакатҷон равед, дар дасти он кас достони «Роҳи нури офтоб»-и ману Раҳимзода ҳаст. Машқи сартароширо аз сари мо шуруъ кунед (хандиданд). Ана, пешниҳоди ман ҳамин буд...»

Аз рӯи одати хоксории тоҷикӣ ман ба маънии «метавониста бошам?» ким-чиҳо гуфтани будам, ки домолло Маъсумӣ ба ҷои ман «агар ҷиддан кӯшиш кунед, метавонед» гуфтанд. Бо ҳамин суҳбат хотима ёфт.

Он вақт ман наметавонистам, ки дар доираҳои «боло» миш-миши гӯё ба сионизм пайвастанӣ як гурӯҳ тарҷумонҳои яҳудиасли шеърӣ мо шуруъ шуда, пас аз чанд вақт ҷопӣ тарҷумаҳои онҳо мамнуъ мегардад. Баъдан ба мо лозим шуда буд, ки тамоми осори аз адабиёти тоҷикӣ форс (аз Рӯдакӣ то Мӯъмин Қаноат) тарҷумакардаи масалан С. Липкинро аз нав ба забони русӣ ба тариқи таҳтуллафз баргардонем, то ки шоирони дигар онҳоро дигарбора тарҷума бикунанд.

Фардои он шом ман ба Иттифоқи нависандагон ба назди Шавкат Ниезӣ рафта, аз он кас маслиҳатҳои хеле муфид шунидам ва матни достони «Роҳи нури офтоб» - ро гирифта, ба тарҷумаи он шуруъ намудам. Аз ҳамон вақт ҳамкориам бо нашриёту нашрияҳои адабии Москва оғоз шуда, баъдан ин ҳамкорӣ бароям як мактаби муҳим ва барои рӯзгорам як манбаи даромад гардид. Шарофати Носирҷон Асадович Маъсумӣ буд, ки мени як аспирант ба дидору суҳбати устоди бузургвор Мирзо Турсунзода мушарраф шуда, аз ин ду шахсияти барҷастаи адабиёту фарҳангамон дар кори тарҷума фотеҳа гирифтам.

Ёдашон ба хайр.

БЕҲБУДӢ – ЯКЕ АЗ ПОЯГУЗОРНИ МАТБУОТ

Харакати маорифпарварӣ, ки дар Осиёи Марказӣ бо ибтикороти Аҳмади Дониш дар нимаи дуҷуми асри XIX ба вукӯъ пайваст, аз ибтидои асри XX дар шароити иҷтимоиву сиёсии дигар, дар зинаву сатҳи сифатан нав идомат ёфт. Аҳмади Дониш дар асарҳои иҷтимоиву фалсафӣ, таърихӣ ва бадеии худ ҳиштҳои аввалин ва таҳкурсии бинои маорифпарвариро гузошт. Ақидаҳо ва марому ниятҳои ӯ дар саҳифаҳои китоб ва дар гузоришҳои расмие, ки ба дарбор пеш мениҳод, сабт шуда, ба доираи маҳдуде аз аҳли китоб дастрас буд. Вале аз ибтидои асри XX вобаста ба ҷунбишҳои сиёсӣ, ки дар Русия ва мамӯлики Шарқи Наздик рух доданд, дар аморати Бухоро ва Туркистон низ оммаи васеътари мардум фикран бедор шуд. Манфиатҳои онҳо аз доираи рӯзгори хонавода ва маҳфилҳои маҳдуд фаротар рафта, ба ҳаёти кулли ҷомеа пайваст. Мардум андак-андак дарк карданд, ки беҳбуди зиндагии ҳар кадоми онҳо бидуни тағаййороти ислоҳоти бисёр соҳаҳои ҳаёти ҷамъият умуман имконнопазир аст. Ин ҳақиқатро Аҳмади Дониш хусусан баъди мусофиратҳое, ки ба Русия дошт, дар осораш талқин намуда буд. Вале нахустин иқдоми амалӣ дар ин ҷода аз ибтидои асри XX шурӯъ шуд. Ва ин ҷараён ба мусофиратҳои аҳли зиё ва тичорат ба мамӯлики ҷаҳон, ба наشري китоб, хусусан ба интишори матбуот ва таъсиси мактабҳои усули нав дар Самарқанд, Бухоро ва дигар шаҳрҳои Осиёи Марказӣ вобастагии қавӣ дошт. Ин омилҳо ақидаҳои маорифпарвариро ба зинаи сифатан нави таҳаввул ҳидоят намуданд. Таъсири як ҳуди китоби Мирзосирочи Ҳаким «Тухафи аҳли Бухоро»-ро ба шуури тафаккури аҳли адаб, маърифат ва мактаб дар Бухорову Самарқанд ёдрас шудан кофист, ки аҳаммияти омилҳои мазкур равшан гардад. Тақоне, ки наشري рӯзномаҳои «Бухорои шариф», «Самарқанд», маҷаллаи «Ойина», инчунин таъсиси мактабҳои усули нав ба бедории фикри мардум дод, гуфтан мумкин аст, ба аҳаммияти факулӯдаи иҷтимоиву фарҳангӣ молик буд.

Ҳамаи ин иқдомот, ки тақозои давру замон буд, ба ғаёлият ва шуҷоати шахсиятҳои ҷудогона саҳт вобастагӣ дошт. Дар байни онҳо чун Мирзосироҷи Ҳаким, Абдулқодир Шакурӣ, Сиддиқии Аҷзӣ, Садриддин Айнӣ, Абдуррауфи Фитрат ва амсоли инҳо шахсони гуногунпешаву гуногунмартаба буданд, ки дар роҳи танвири афкори ҷомеа ҷоннисорона хидмат мекарданд.

Маҳмудҳоча Бехбудӣ дар ин миён мақому манзилати хося дорад. Ў чи бо таълифи осори таълимӣ, мақолоти публитсиситӣ, чи бо ғаёлияти рӯҳониву иҷтимоӣ ва ноширии худ дар таърихи ҳаракати маорифпарварӣ дар Осиёи Марказӣ нақши равшан боқӣ гузошт. Вале ҷарҳи гардони сиёсат ба рӯи шахсият, ғаёлият ва хидматҳои Бехбудӣ ҷунон пардаи ғализи сиёҳ андохт, ки нишонаҳоро аз онҳо дидану шинохтан даҳсолаҳо аз имкон берун монд.

Маҳмудҳоча Бехбудӣ соли 1875 дар деҳаи Бахшитеппаи вилояти Самарқанд ба дунё омад. Маълумоти ибтидоиро аз тағояш Мулло Одил гирифт, ки муфти буд. Соли 1894 падараш аз олам даргузашт ва Маҳмудҳоча бинобар муҳтоҷии оилаашон қатъи таҳсил кард ва дар ҳузури тағои қозияш Муҳаммад Сиддиқ ба кори мирзоя пардохт. Даре нагузашта тағояш аз қозигӣ маъзул шуд ва Бехбудӣ низ аз кор маҳрум монд. Вале душвориву саҳтиҳои моддиву маишӣ азми ўро ба таҳсилу таълим натавонист қатъ бикунад ва даре нагузашта Бехбудӣ дар Самарқанд аввал мирзоя муфти ва баъдтар муфти таъйин шуд.

Маҳмудҳоча аз айёми наврасӣ аз тағояш забонҳои арабӣ ва туркиро омӯхта, ба нашрияҳои хориҷӣ ошноӣ пайдо карда буд. Дар танвири афкори иҷтимоиву маорифпарварии ў хусусан нашрияи «Тарҷумон», ки дар Боғчасарой ҷоп мешуд, нақши муҳим бозид. Соли 1900 Бехбудӣ озими ҳаҷ шуд. Дар ҷараёни мусофират ў дар шаҳрҳои Туркия ва Миср бо вазъи мактабу маориф ва усулҳои нави таълим ошно гардид. Сипас солҳои 1903-1904 ба Русия сафар карда, дар шаҳрҳои Петербург, Қазон ва Оренбург кори мактабҳо, матбуот, ҳамчунин адабиёти русу тоторро аз наздик омӯхт, хусусан ба усули таълими савтияи маорифпарвари машҳури

тотор Исмоили Гаспаронӣ (Гаспаринский) рағбат ҳосил намуд Исмоилбек Гаспаринский (1851-1914) нависанда ва рӯзноманигор, яке аз асосгузори тарзи нави таълим (усули чадида) дар мактабҳои исломӣ буд. Таълимоти ӯ ба таъшаққули ҳаракати чадидия дар Тотористон, Туркистон ва аморати Бухоро таъсир расонидааст. Аз ин хусус дар «Таърихи инқилоби Бухоро»-и устод Айнӣ низ ҷо-ҷо суҳан меравад. Дар айнӣ авҷи Инқилоби якуми рус (1905-1907) Гаспаринский аз ҷумлаи ҳимоятгарони манфиатҳои умумии Россия буд ва ҷунин тарғибот мебурад: «Муслмонон бояд ба муқобили Россия инқилоб барпо нақунанд ва дар назди вай ҳоин нақаванд» (рӯзн. «Туҷҷор», 1907, №15, 14 декабр). Маҳмудҳоча Беҳбудӣ низ зери таъсири ӯ баъди бозғашт дар Самарқанд мактаби усули чадида боз кард ва барои ин мактаб китобу дастурҳои таълими навишт («Китоб-ул-атфол», «Муҳтасари ҷуғрофияи Русия», «Мунтахаби ҷуғрофияи умумӣ», «Муҳтасари таърихи ислом», «Амалиёти ислом», «Мадҳали ҷуғрофияи умронӣ»), ҳамҷунин ҳаритаи Туркистон, Бухоро ва Хеваро тартиб дод ва нашр кард. Маҳмудҳоча Беҳбудӣ низ аз Инқилоби якуми рус умедвории зиёд дошт ва баъди эълони Манифести шоҳи Россия аз 17 октябри соли 1905 дар мақолааш «Ҳурият-озодӣ-свобода-эркинлик» навишта буд: «Халқамон беҳад ҳурсанд ва муташаққир шудаанд, ки бо иродаи Аллоҳ ва марҳамати подшоҳамон аз як тараф ба озодӣ, аз тарафи дигар ба мартабаи вакил фиристодан ба Маҷлиси милли ноил шуданд... Мо ва тамоми аҳли Русия дар як мартаба қарор мегирем» («Туркистон вилоятининг газетаси», 1906, 15 феврал, №7)

Дар қараёни омӯзиши қори мактабу маориф, хусусан баъди сар қардани қори амалии таълим дар мактаби чадида Маҳмудҳочаи Беҳбудӣ дарёфт, ки дар доираи танҳо мактаб ва тағйири усули таълим наметавон табаддулотӣ ҷашмраси фикрӣ ба ҷомеа ворид кард. Воситаҳои лозим буд, ки имкони бо анбӯҳи васеътари мардум алоқа ва мусоҳиба қарданро фароҳам оварад. Бинобар ин ӯ соли 1913 рӯзномаи «Самарқандро»-ро таъсис ва нашр кард. Худаш муҳаррири масъули рӯзнома низ буд ва дар таълифу тарҷумаи мақолаву

хабарҳои рӯзнома ғаёлона ширкат менамуд. «Самарқанд» аз моҳи апрел то сентябри соли 1913 ҳафтае ду бор ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва ӯзбекӣ интишор меёфт. Дар таҳияи мавод ва наشري рӯзнома Саидризо Ализода хеле ғаёлона иштирок мекард. Қисми асосии маводи рӯзнома аз мақолаҳои иборат буд, ки мафкура ва манфиати аҳли зиё ва тичоратро мунъакис менамуд. Дар баробари ин дар рӯзнома мақолаҳои фарҳангиву адабӣ, шеърӯ манзумаҳо низ нашр мешуданд, ки аҳамияти калони маърифатӣ доштанд. Аз ҷумла шеъри машҳури Сиддикии Аҷзӣ «То ба кай?», ки мазмунӣ тунду тези иҷтимоӣ дорад, дар ҳамин рӯзнома (6 августи соли 1913) нашр шуда буд. Ба тавассути мақолаҳои рӯзнома хонандагони маҳаллӣ бо ҷигунагии фарҳанги халқҳои Аврупо, хусусан маданияти халқи рус, ошноӣ пайдо мекарданд. Рӯзномаи «Самарқанд» ҳаводорони зиёдро ба худ ҷалб менамуд, теъдоди ҷопаш ба 600 расида буд, вале баъди наشري 45 шумора баста шуд.

Яке аз сабабҳои баста шудани рӯзномаи «Самарқанд» дар моҳи сентябри соли 1913 ин буд, ки аз моҳи августи ҳамон сол Бехбудӣ ба наشري маҷаллаи «Ойина» шурӯъ намуд, имконоти моддии ӯ ба ҷопи ду наشريя кифоят намекард. Аз ҷониби дигар, маводи маърифатӣ ва мақолоти тунду тези иҷтимоӣ, ки дар рӯзнома ҷоп мешуд, ғазабӯ норизоии аҳли хурофотро ангехта, боиси ҳамлаҳои ошкорову пинҳонӣ ба рӯзнома ва ношири он гардида буд.

Маҷаллаи «Ойина» аз августи соли 1913 то 15-уми июни 1915 аввал моҳе як шумора ва баъдан ҳар моҳ ду шумора ҷоп мешуд. Ношир ва муҳаррири он низ ҳудӣ Маҳмудҳоча Бехбудӣ буд. Ин маҷалла дар як муддати кӯтоҳ тавонист доираи васеъи муаллифнорӯ ба худ ҷалб кунад. Дар байни онҳо Сиддикии Аҷзӣ, Саидризо Ализода, Абдуллоауфи Фитрат, Мирзосироҷи Ҳақим, Садрӣддин Айний ва дигар чехраҳои равшани он айём буданд, ки бо мақолаҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ ва осори адабии худ саҳифаҳои маҷалларо зинат меоданд. Як қисми умдаи маводи ин наشريя аз мақолаҳои илмӣ ва маърифатӣ фароҳам меомад. Ба муҳимтарин воқеаҳои рӯз мақолаву хабарҳои ҳудӣ Бехбудӣ ҷавоб

мегуфтанд. Масалан, 3-уми январи соли 1914 муллоёни иртиҷой ба тавассути сӯфӣ Аббос ном рӯҳонии захматободӣ Сиддиқии Аҷзиро дар мадрасаи Улуғбек кофир эълон карданд. Маҷаллаи «Ойина» оид ба ин воқеа ду хабар ҷоп кард ва муаллифи ҳар ду низ Бехбудӣ буд. Дар яке (11.01.1914, №12) ӯ баробари хабар додан, ин чунин исбот менамуд, ки Аҷзиро «урус», «кофир» ва «рускунанда»-и мардум хондани муллоён асоси заминаи мантиқӣ надорад. Дар хабари дуюм бо (18.01.1914. №13) омадааст, ки рӯҳониён даъват мекунанд, ки мардум ба «Анҷумани арвоҳ»-и Аҷзӣ бовар накунанд. Бехбудӣ далелҳои шаръӣ ва ақлӣ надоштани ин даъвоҳоро нишон дода, бо ҳамин исбот кард, ки шахсоне мисли Аҷзӣ кофир нестанд ва тақфири ӯ асос надорад.

Аз ҷониби Маҳмудхоча Бехбудӣ, ки ҳамчун муфти ва ҳоҷи эътибори хеле баланд дошт, ҳимоят шудани Аҷзӣ дар он замон хеле муҳим буд. Дар «Ойина» ба ҷуз мақолаҳои иҷтимоимазмун ва маорифпарваронаи Аҷзӣ 18 шеъри тоҷикӣ ва туркии озариӣ ӯ ба таъъ расида буд, ки ин худ гувоҳи равшани дастгирӣ дидани Аҷзӣ тақфиршуда аз ҷониби Бехбудӣ ба ҳисоб мерафт.

Ношир ва муаллифони «Ойина» ба инъикоси масоили мактабу маориф диққати махсус меоданд, дар ҳар шумора оид ба вазъи таълим ва роҳи усулҳои навсозии мактабу маориф мақолаҳои дастурӣ ва осори адабӣ ҷоп менамуданд. Аз ҷумла шеъри машҳури Айнӣ «Нидо ба ҷавонон» дар ҳамин маҷалла (1914, №5) ба таъъ расида буд. Маводи маҷалла ба ду забон – тоҷикӣ ва ўзбекӣ нашр шуда, баъзан эълонҳои ба забони русиро низ фаро мегирифт. «Ойина» ба ҷуз Осиёи Миёна дар Қарқоз, Туркия, Эрон, Афғонистон ва Тотористон низ хонандагону муштариён дошт.

Рӯзномаи «Самарқанд» ва маҷаллаи «Ойина» дар ташаккули маданияти рӯзноманигорӣ ба забонҳои тоҷикиву ўзбекӣ нақши ниҳоят равшан боқӣ гузоштанд. Ҳамачунин жанрҳои асосии рӯзноманигорӣ – хабар, мақола, гузориш ба ин забонҳо низ дар саҳифаҳои ҳамин нашрияҳо шакл гирифтанд. Ва дар ин роҳ хидмати Маҳмудхоча Бехбудӣ шоиистаи таҳсину тақрим аст.

Фаъолияти рӯзноманигорӣ ва маорифпарварии Бехбудӣ дар доираи рӯзномаи «Самарқанд» ва маҷаллаи «Ойина» маҳдуд набуд. Ӯ инчунин дар матбуоти дигари он замон, мисли «Туркистон вилоятининг газетаси» («Рӯзномаи вилояти Туркистон»), «Шӯро», «Вақт» фаъолона иштирок мекард, оид ба масъалаҳои маориф, мактаб, тарбияи ҷавонон бисёр мақолаҳои публитсистӣ ба таъби мерасонд. Дар аксари ин мақолаҳо хурофоти феодалӣ, таълими схоластикии мадраса, ҷаҳолати сарватмандони замон аз дидгоҳи як нафар маорифпарвари ислохотхоҳ мавриди мазаммат қарор мегирифт. Аз ин лиҳоз хусусан мақолаҳои «Эҳтиёҷи миллат» (1909), «На ду, балки чор забон лозим» (1913), «Бухоро хонлигига саёҳат» («Саёҳат ба хонии Бухоро», «Вақт», Оренбург, 12-уми июли 1912) хеле тунду тез буданд.

Маҳмудхоҷа Бехбудӣ ба сифати як шахсияти маърифатпарвару ҷаҳондида хуб дарк мекард, ки тақдири халқҳои Осиёи Марказӣ дар он шароити сиёсӣ иқтисодии мавҷуда танҳо ба ҳуди онҳо вобаста нест. Бино бар ин ба воқеаҳои, ки дар Русия ва мамӯлики Шарқи Наздик ба амал меомаданд, бо ҷашми таҳқиқу таҳлил менигарист. Ӯ мисли Ҳамза, Алвонӣ, Айнӣ, Тавалло, Аҷзӣ, М.Шермуҳаммадов ва бисёр зиёиёни дигари Туркистон ва аморати Бухоро инқилоби феввали соли 1917-ро дар Русия бо табрику таҳният истикбол намуд. Ин гурӯҳи зиёиён умед доштанд, ки баъди барҳам хӯрдани ҳокимияти подшоҳӣ ва барқарор гардидани ҳокимияти буржуазиву демократӣ Туркистон аз занҷири мустамлика ва Бухоро аз вазъи ниммустамликаи Русия раҳой меёбанд. 18 апрели соли 1917 Бехбудӣ дар Қурултойи мусулмонони умуми Туркистон масъалаи аз Русия ҷудо кардан ва давлати мустақили федеративӣ эълон намудани Туркистонро ба миён гузошт. Баъди Инқилоби октябр Бехбудӣ борҳо «ба муқобили болшевикҳо этироз» карда (Архиви вилояти Самарқанд, Ф. 74, делои 6, варақҳои 23-26), изҳороташро дар ин мавзӯ дар Думаи шаҳрии Самарқанд баён намудааст (Рӯзномаи «Свободный Самарканд», 1917, 9 ноябр, №111). Ӯ инчунин дар воқеаҳои арафа ва рӯзи эълони фармони ислохот дар Бухоро (6-7 апрели со-

ли 1917) дар ҳайати вакилони Самарқанд ҳамроҳи намо-
яндагони сафорати Русия ва кумитаи иҷроияи Когон
фаъолона иштирок намуд. Шухрат ва эътибори Маҳмудхоча
Бехбудӣ ба дараҷае буд, ки амир аз ҳузураш ибдо дошт. Аз
ҷумла дар маҷлиси мулоқот амираи Бухоро «аз дари болоӣ
даромада, бо тамоми аврупоӣён мулоқот кард. Аз вакилони
Самарқанд бо аврупоӣ мулоқот карда бошад ҳам, бо
Бехбудӣ ва Ҳайдарбек мулоқот накард» (Садриддин Айнӣ,
Таърихи инқилоби Бухоро. Душанбе, «Адиб», 1987, саҳ.153-
154). Ба ҳар ҳол ҷунбиши фикрӣ ва фаъолиятмандии аҳолии
Туркистон ва аморати Бухоро дар дили Маҳмудхоча
Бехбудӣ шуълаи умедро ба бехбудии ин минтақа фурузон
карда буд.

Бо вучуди ин Бехбудӣ ба сифати як зиёии ислохотхоҳ ва
маорифпарвар тавонист дарк бикунад, ки Инқилоби октябр
моҳиятан як амри зӯроварист, ки дар Русия содир шуда, ба
гӯшаҳои мустамликаҳои Русия, аз ҷумла ба Туркистон иҷбо-
ран таҳмил гардид. Ин мавқеи ӯ дар Қурултойи чоруми
фавқуллодаи мусулмонони умуми Туркистон (моҳи ноябри
соли 1917) равшан намудор шуд. Вай дар ин Қурултой узви
Кумитаи мухторияти Қўқанд интихоб гардид. Баъдтар, дар
ибтидои соли 1918, ки ҳокимияти шўроҳо дар Туркистон
барқарор шуда, дар Самарқанд созмони «Иттифоқ» ма-
ромҳои болшевиконро бо ҳар роҳ амалӣ менамуд, Бехбудӣ
икдоми зӯроварии ин созмонро маҳкум карда, аз ҷумла
гуфта буд: «Ман тараққӣ ва эътидолпарварам. Аммо муно-
сибати фирқаи меҳнаткаши Самарқанд бо болшевикон аст»
(«Хуррият», 12.01.1918)

Бо вучуди ин Маҳмудхоча Бехбудӣ муддате дар идо-
раҳои ҳукумати шўро фаъолият намуд. Аз моҳи майи соли
1918 ӯ дар шўрои мусулмонони коргар ва деҳқон дар Са-
марқанд ба сифати комиссари маориф ба кор шурӯъ кард.
Моҳи июли ҳамон сол ба Тошканд рафта, бо роҳбарони
хизб ва Шўрои РАСС Туркистон вохӯрда, дар қори тайёр
кардани лоиҳаи дикрету санадҳои расмӣ ширкат варзид.
Ҳангоми кор дар идораи маорифи шаҳри Самарқанд
Бехбудӣ то ҷое, ки метавонист, ба муаллимон ва

маорифпарварон А. Шакурӣ, С. Айнӣ, Ш. Раҳматуллоев ва ҳаммаслакони онҳо ёрӣ мерасонд, мактабҳо таъсис карда, дар таҳияи китобҳои нави таълимӣ кӯшиш ба ҳарч меод.

Моҳи март соли 1919 Маҳмудхоча Бехбудӣ аз Самарқанд озими сафар шуда, баъди гузаштан ба хоки аморати Бухоро дар Шаҳрисабз аз ҷониби амалдорони амир ба ҷурми кофиру ҳадид хонда шудани ӯ дастгир гардид. Сипас бо амри амир ба шаҳри Қаршӣ оваронда, ба зиндон карда ва дар ҳамон ҷо ваҳшиёна кушта шуд. Хабарӣ кушта шудани Бехбудӣ аҳли маърифат ва қалами тамоми Осиёи Миёнаро ба шӯр оварду аламзада кард. Махсусан С. Айнӣ ва Абдулрауфи Фитрат, ки ҷавру ситами амирро ба ҷони худ эҳсос кардаву аз Бухоро фирорӣ ва дар Самарқанд паноҳанда буданд, аз ин воқеаи даҳшатзо саҳт мутаассир шуданд ва дар рисои Бехбудӣ марсияҳои ҷонгудоз гуфтанд. Ҳамчунин дигар адаибони тоҷикӣ ўзбек низ дар асари ин фотӯеа шеърӯ мақолаҳо навиштанд, ду шумораи рӯзномаи «Шўълаи инқилоб» ба воқеаи куштори Бехбудӣ ва маросими дафни ў бахшида шуд.

* * *

P.S. Моҳи апрели соли 2014 ҳамроҳи устод Гулназар барои иштирок дар таҷлили ҷашни 100-солагии Нависандаи халқии Тоҷикистон Фотӯх Ниёзӣ ба Самарқанд рафтем. Дар девори Хонаи матбуоти вилоят, ки ҷаласаи тантанавӣ он ҷо баргузор шуд, бори аввал сурати фотографияи Маҳмудхоча Бехбудиро дидам: як нафар зиёии ашрофи бовиқор. Ба ёдам наберааш Мидхат Бехбудӣ омад (ёдаш ба хайр), ки марди қоматбаланди сафедпӯсти ҷашмқабуд, рафтору гуфтору кирдораш ҳоси ашрофзодагони воқеӣ, журналист, тарҷумон ва муҳаррири варзида буд. Дар сарредаксияи Энциклопедияи советии тоҷик ҳамроҳ кор мекардем: ман – мудири редаксияи Таърихи Тоҷикистон, СССР ва КПСС; ў – муҳаррири калони редаксияи Назорати илмӣ. Дар яке аз рӯзҳои баҳори соли 1977 Мидхат-ака ба утоқи қорам омад, чеҳрааш гирифта ва таъбаш хира буд. Ҳол пурсидам, гуфт: «Мулло Абдурахмон, дар ҷилди якум дар бораи бобои ман мақолае

меравад. Академик Зариф Раҷабов навиштааст, гранкааш омад, ман хондам. Ҷумлаи охири мақола чунин аст: Бехбудӣ то охири умр душмани Револүтсияи октябр буд. Охир, ман ҳам Бехбудиям, фарзандону наберагонам ҳам Бехбудиянд. Оқибаташ чӣ мешуда бошад?..» Он солҳо ягон вақт пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ба ғӯшаи хотири касе ҳам намеомад. Бинобар ин ҳолати Мидҳат-акаро фаҳмидан мумкин буд. Мақола аз редакцияи мо мерафт. Ба Мидҳат-ака гуфтам, ки зиқ нашавад, илоҷашро меёбем. Ӯ хомушона бадар рафт. Баъди чанд муддате андеша ба касе чизе нагуфтам, ризояти муаллифро ҳам напурсидам ва ҷумлаи охири мақоларо дар таҳрири зайл ба чоп супурдам:

«Бехбудӣ моҳияти Револүтсияи октябрро дарк карда натавонист» (ЭСТ, ҷ.1, сах.439).

ҚОМАТБАЛАНДУ НАЗАРБАЛАНД БУД Ё

*Вучуди ман шаҳиди сӯзу соз аст,
Чаҳони ман пур аз нақишуда роз аст.*

Мирсаид Миршакар

1

Дар ибтидои солҳои 80-и қарни гузашта бо ҳидояту ташвиқи устоди шодравон Убайд Раҷаб муддате ба омӯзишу нақди адабиёти бачагону наврасон машғул шудам. Чанд мақола оид ба ин адабиёти хеле рангину дилрабо дар матбуоти ҷумҳурӣ ва маҷаллаи «Детская литература» – и Маскав ба ҷоп расонидам. Зимни омӯзиши шахсият ва эҷодиёти намояндагони ин адабиёт барои худ кашф кардам, ки аксари адибони номвари кӯдакон шахсони бузургҷуссаву қоматбаланд ва дилкушоду назарбаланд будаанд. Ханс Андерсен, Корней Чуковский, Сергей Михалков... ва Мирсаид Миршакару Убайд Раҷаб аз ҳамон зумраанд.

Ин ҷо суҳбати мо аз шахсияти адабиву инсонии устод Мирсаид Миршакар аст. Бозор Собир, ки ба каме аз адибони гузаштаву имрӯз назари нек дорад, дар як мақолааш ба ёди Убайд Раҷаб иқрор кардааст, ки «Миршакар воқеан классики адабиёти бачагон аст». Камина ҷуръат мекунаму бештар аз ин мегӯям: Миршакар поягузори адабиёти касбии бачагонаи тоҷик аст. Албатта, қабл аз ӯ устодон Айниву Лоҳутӣ, Абдуррауфи Фитрат, Пайрав Сулаймонӣ, Абдусалом Деҳотӣ барои кӯдакону наврасон, хусусан барои китобҳои дарсӣ, шеърӯ ҳикоя, афсонаву дostonҳои хуб таълиф кардаанд. Вале ҳеҷ як аз онҳо ба таври Ҳирфай ин корро мароми эҷодии худ қарор навода, ному шуҳраташон низ ба адабиёти бачагон вобаста нест.

Мирсаид Миршакар, агарчи дар тӯли тамоми фаъолияти эҷодияш барои кӯдакону калонсолон баробар асар менавишт, аммо дар ҷомеа ва доираҳои адабӣ бештар ҳамчун шоири кӯдакону наврасон шуҳратёр шуд. Академик Раҷаб Амонов, профессор Ҷонон Бобокалонова ва бисёр нокидону адибони дигар пахлуҳои гуногуни назму насри бачагонаи устод Миршакарро тадқиқу тарғиб кардаанд ва танҳо дар

рисолаи профессор Холиқ Мирзозода дар баробари осори бачагонаи шоир асарҳои барои калонсолон эҷодкардаи ӯ низ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Бидуни ҳеҷ шубҳа, шеърҳои «Рост мегӯям», «Ҳама медорандаш дӯст», «Ҳастии ман аз онҳост», «Гул кун ҳамеша», «Пири хирад», «Зоғи алои тезпар», сурудҳои «Ҷон Тоҷикистон», «Рақси зебо», достонҳои «Мо аз Помир омадем», «Дугонаҳо», «Киштии орзу» ва силсилашеърҳои «Бачагони Ҳиндустон», «Як соли комил» ҳам аз нигоҳи бадеият, ҳам аз лиҳози маърифату ҳикмат ва ҳам аз назари сохтмон ва банду баст дар назми бачагонаи мо мақоми воло доранд.

Достонҳои устод Миршакар «Панҷи ноором» ва «Дашти лаванд» ба тасвири манзараҳову равандҳои ободонии кишвари азизамон бахшида шудаанд ва дар таҳаввулу тақомули навъи достони ҳамосӣ дар адабиёти муосири тоҷик нақши равшан гузоштаанд. Достони «Ишқи духтари кӯҳсор» як асари ғиноиву ҳамосии маърифативу ошконаест, ки аз таҳсил, ишқ ва меҳнати ҷавонони ибтидои солҳои 60-и қарни гузашта манзараҳои ҷолибу дилписандро тасвир мекунад.

Достони «Қишлоқи тиллоӣ» танзими ҳикояти пирамардест аз Помир, ки ӯ низ ин ҳикоятро аз падари худ ва падар аз бобояш шунида будаасту ба шоир нақл кардааст ва шоир иқрор мекунад, ки:

*Шунидам ман ҳикоятҳои ӯро,
Ба назм оварда биништам дар ин ҷо.*

Дар достон қиссаи афсонавии қишлоқи тилоӣ ва кӯшишу ҳиммати инсонӣ нав дар шахси Шарафҷон барои воқеӣ гардонидани ин афсона ба таври хеле марғуб ба назм дароварда шудааст. Бесабаб нест, ки ин асар дар якҷоягӣ бо достони «Панҷи ноором» шоистаи Ҷоизаи давлатии ИҶШС доништа шуда буд.

Ниҳоят, достони «Исёни хирад», ки маҳсули андешаҳои тӯлонӣ ва давраи камолоти эҷодии шоир буда, солҳои 1977-78 таълиф шудааст, асари таърихиву ҳасбиҳолӣ ва фалсафист. Дар ин достон Чашмаи Носир, ки шоҳиди будубоши шоир, мутафаккир, файласуф ва пешвои мазҳаб Носири Ху-

срави Қубодиёнӣ дар хоки Бадахшон будааст, аз айёми пириӣ, аз мулоқотҳои шоир бо сокинони ин сарзамин нақл карда, мароми зиндагии ӯро ифшо менамояд. Албатта, ин дoston чехраи комили ташаккулу таҳаввули шахсияти Носири Хусравро дар бар намегирад, вале чараёни аввал муқовимат кардан ва тадриҷан ба таълимоти ӯ рӯй овардану дил бастани мардуми Бадахшонро хеле шоирона ва эъти-модбахш манзур мегардонад. Аслан ин dostonро метавон такмил ва боздиду бознависи манзумаи «Носири Хусрав манам» донист.

2

Аз ашъори барои кӯдакон ва dostonҳои устод Миршакар иҷмолан гузаштем, зеро ин ҷо ҳадафи асли ҷалб кардани тавачҷуҳи хонанда ба шахсияти адабиву инсонӣ ва ашъори барои калонсолон таълифкардаи ӯст, ки то ҳол камтар мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор гирифтаанд.

Мирсаид Миршакар дар шеърҳои ғиноие, ки барои калонсолон гуфтааст, бештар дунёи ботинӣ, ҷаҳони дил ва мароми зиндагии хешро ифшо кардааст ва худ дар шеъри «Он чи дил гуфт...» ин маъниро хеле возеҳ ифода менамояд:

*Он чи дар дафтари ман меҳонӣ,
Он чиро шеър гуфтаал медонӣ,
Шеър не, балки навои дили ман,
Ба Ватан меҳру вафои дили ман.
Миннати кас напазируфтаам ман,
Он чи дил гуфт, бигӯ, гуфтаам ман¹.*

Ба он чи ӯ миннати кас напазируфтааст ва дар зиндагӣ, ғаъолияти адабӣ, ҷамъиятӣ ва давлатӣ ростқавлу росткор, якрӯву якмаром будааст, мо поинтар бармегардем. Ҳоло тавачҷуҳ мекунем ба маънии мисраи «Он чи дил гуфт, бигӯ, гуфтаам ман», ки мантиқан ва моҳиятан ба мисраи моқабл, албатта, мутаносиб аст. Аслан, устод Миршакар табиатан як

¹ Мазмуни ин байт аз Низомии бузург аст, ки фармуда:
Орият аз кас напазируфтаам,
Он чи дилам гуфт, бигӯ, гуфтаам.

шахси бетакаллуф, бериё, баъзан шояд андак дурушти якрав, вале бунёдан ҳалиму меҳрубон ва ниҳоят самимӣ буд. Ин ҳислатҳои ӯро аз адибони калонсолтар бисёр мешунидам ва аз ибтидои соли 1991 аввал ба тақозои вазифаам (муовини авали раиси Иттифоқи нависандагон) ва баъдан аз рӯи меҳр барои аёдати устод ба хонаашон бештар равуо доштам. Аксаран ҳамроҳи Абдулҳамиди Самад, ки он вақтҳо сармуҳаррири маҷаллаи «Садои Шарқ» буд ва ҳар сол рӯзи 5-уми май (зодрӯзи устод) бо гурӯҳи калонтар ба рои ҳам дидор ва ҳам шодбошгӯии муаллим ба ҳавлияшон мерафтем. Янгаи Гулчехра (рӯҳашон шод бод!) бо баҳонаи меҳмондорӣ, вале аслан барои болида гардонидани рӯҳияи устод Миршакар, базмҳои зебо меорост, мерақсид, сурудҳои «Ширин»-ро меҳонд. Муаллим Миршакар ором менишасту лаззат мебуд, гоҳ дар нигоҳаш шуълаи меҳр медурахшид ва гӯё абёти худро ба ёд меовард:

*Қасам бар чашму абрӯят, ки хоҳам
Гуле бошам даруни бўстонат,
Ки барчинӣ ба ангушти муҳаббат,
Дигӯӣ ҷо дар паноҳи зулфаконат.*

Ва гоҳи дигар нигоҳи чашмони дилаш гуё аз гузаштаи пурсурур ба ин айёми пириву ранҷурӣ дӯхта мешуду ингор мегуфт:

*Чун умр бирафт аз бари ман дилбари ман,
Дар оташи ғам кабоб шуд пайкари ман.
Ман сӯхтаам, вале шавам зинда зи нав,
Гар пой ниҳад ба рӯйи хокистари ман.*

Қабл аз чунин базмҳои хонаводагӣ ё дар танаффусҳо аз рақсу сурудхониву нӯшбодгӯӣ бо устод дар шипангчаи зебои рӯи ҳавлӣ менишастем ва сари як пиёла ҷой суҳбатҳо меоростем. Устод, ки синнаш дар атрофи 80 буду аз бемории қанд ранҷ мекашид, сари чунин суҳбатҳо асло аз ранҷу дард ҳарфе ҳам намезад ва ҳар гоҳе, ки мо ба дилпурсиву ҳолпурсӣ лаб мекушодем, кӯтоҳак ба ин маънӣ ҷавоб мегуфт:

*Дафъ кун яъсро!
Ба хотир дор,
Мо на танҳо барои имрӯзем,
Балки имрӯз баҳри фардо низ
Машъали ақл бояд афрӯзем!*

Дар ибтидои солҳои 90-и асри гузашта замона ниҳоят бесаранҷом буд, устод Миршакар аз майдоншиниҳо, бенизомиҳои чома, бефаросативу кӯтоҳназарии пешвоёни ҳизбҳои чунбишҳои сиёсии вақт, бозиҳои дасисаҳои мардумфиребонаи корчаллонони маҳалҳои мазҳабҳо ба риққат меомад. Ӯ нисбат ба ҳодисаҳои шахси корчунбони онҳо изҳори назар мекард, вале хеле кӯтоҳ ва хулосаи ин гуна андешаҳои тақрибан ҳамеша чунин буд:

*Дину Миллат,
Урфу Одат,
Душманиву Дӯстӣ
Аз ниёгонанд меросе чу рамзи неку бад.
Некро аз бад ҷудо кардан на кори ҳар касест,
Ғайри ҷидду ҷаҳду кӯшиши лозим аст Ақлу Хирад!*

Устод Мирсаид Миршакар, ки талхиву шириниҳои ҳаётро бисёр чашида буд, ҳамеша умедвориро аз яъс, боварро аз ноумедӣ ва қудратро аз аҷз болотар мегузошту навро аз кӯҳна авлотар медонист. Ӯ пайваста талқин мекард, ки «Бале, тоҷи нави ҳар қавму миллат Надорад бе дури бигашта зинат» ва таъкид менамуд, ки «Вале байни дур(р)у рег аст фарқе, Чу байни шӯълаи Хуршеду барқе!». Дар оғози истиқлол касоне аз зумраи куҳансолону миёнасолон кам набуданд, ки аз шикасту пошхӯрии давлати шӯравӣ бо ҳасрату алам ёд мекарданд, ба воқеияти нав, ки шӯру валвала, харчу марҷ ва таҳдидҳои зиёд ба ороишу ороиши чома дошт, бовар намекарданд. Устод Миршакар, сарфи назар аз пириву ранҷури, бо вучуди он ки, ба қавли устои бузург Мирзо Турсунзода, «ҳар катра хун, ҳар тори мӯяш коммунист» буд, воқеияти навро пазируфт ва гуфт:

*Куханро алвидоъ гуфтан зарур аст,
Чӣ лозим бори вазнин? Роҳ дур аст.
Зи ҳасрат вой бар ҳоли касе гӯй,
Ки гардондаст аз афкори нав рӯй.
Чӣ лозим куҳнадӯзӣ, гар умед аст,
Ки сӯйи мақсади нав раҳ сафед аст...*

Худи устод Миршакар аз умри пурбаракаташ меболид, ҳеч гоҳ нашунидаам, ки гузаштаре наҳ зада бошад. Ӯ инсонни воқеъбин ва хирадманде буд, ки бурду боҳти замонҳо ва ҷомеаҳоро дар тарозуи вақту фазо ва ақлу фаросат бармекашиду месанҷид ва мегуфт:

*Ёд кардан гузаштаре шараф аст,
Лек такрори нобаҷо хатар аст.
Бо раҳи беҳатар бар оянда
Дилпуруна қадам задан ҳунар аст.*

Ва дар айни замон меафзуд:

*Дидани фардоӣ дорам орзу,
Бо умеди ўст равшан рӯзи ман.
Лек бар ман менамояд бесутун
Хонаи фардои бедирӯзи ман.*

Устод Мирсаид Миршакар як шахсияти ҳаётдӯст, инсонпарвар ва мушфиқу меҳрубон буд, ҳар нафас ва ҳар лаҳзаи зиндагиро азизу ғанимат медонист, ҳеч гоҳ ноумедиро ба дил роҳ намедод ва пайваста талқин мекард:

*Ай дар ғами он, ки ин «ҷаҳон турфа дамест,
Андар дами ҳар вуҷуд пайдо адамест»,
Зинҳор мадеҳ домани уммед зи даст,
К-андар пайи ҳар тирашабе субҳдамест!*

3

Мавзӯи шоир ва халқ, шоир ва Ватанро метавон ба сифати яке аз мавзӯҳои марказии эҷодиёти Мирсаид Миршакар арзёбӣ намуд. Ҳам дар шеърҳои дostonҳои барои кӯдакон ва

хам дар ашъори ғиноӣ тамоми ғоя ва фалсафаи эҷодиёти устод Миршакар, сарфи назар аз мавзӯ ва ҳадафи мушахаси асарҳои ҷудогона, ба тарғиби ватандӯстӣ ва халқпарварӣ мепайвандад. Муҳаббат ба сарзамини аҷдодӣ гоҳ ба тарзи хеле сода, бидуни истифодаи таъбироти бадеӣ ифода меёбад, мисли:

*Куҳистони азизамро
Ба ҷонам мепарастам ман,
Ба васфи ӯ ғазал хонам,
Ба ёдаш зинда ҳастам ман!*

Гоҳи дигар меҳри Ватан пайваста бо дарду алам аз парешонии халқ ва бо тараннуми орзуи дидани осмони софу беғубори Ватан ва озоиши оромиши мардум тавассути эҳтиросу эҳсосоти баланд баён мегардад, чунон ки дар ин абёти аз манзумаи «Панди Саъдист гавҳари ишқам» (баҳманмоҳи с.1990):

*Ҷонакам, ҳамчу зулфакони ту
Қавми тоҷики ман парешон аст.
Дарди сахтест ин парешонӣ,
Ҳиммати адл марҳами он аст.*

*Қавми ман! Ин сухан зи тифлиям
Ахтари ишқу осмони ман аст,
Зинда ҳастам ба хотираи, оре,
Як ваҷаб хоки ӯ ҷаҳони ман аст...*

*Дар дили ман нагаштааст хомӯш,
Медурӯхшад ситораи уммед,
Дӯхта сӯйи равнақи фардо
Адлпарвар назораи уммед.*

Мирсаид Миршакар парвардаи даврони шӯравӣ, фарзанди номвари замони худ ва ба маслаку мароми он замон содиқ буд. Ба гузаштаву имрӯзу ояндаи на танҳо халқу Ватани хеш, балки тамоми ҷаҳон ва ҷаҳониён ӯ бо чашми хирад ва дидаи пурумед менигарист. Барояш дидани нобасо-

мониҳои ибтидои солҳои 90-и қарни гузашта ниҳоят гарон буд, дарун-дарун месӯхт аз игвие, ки баҳманмоҳи соли 1990 гурӯҳе дар Душанбе бо дасисаи хориҷӣ зидди арманиҳо ангехта буданд, ба ғайрон меомад, ки охир:

*Дину ойину мазҳаби бисёр
Бари як нахли боғи зиндагӣанд,
Масҷиду қабраву қалисо низ
Равшан аз як чароғи зиндагӣанд...*

*Бар азизони дуру наздикам
Сулҳро ҷустуҷӯӣ дорам ман,
Бар ҳама қавму миллату мазҳаб
Дӯстӣ орзӯӣ дорам ман.*

Фалсафаи пайванди замонҳову наслҳо, меъёрҳои ифтихор аз пешомадон ва парастии гузашта, зарурати ҷидду ҷаҳд барои ороштану перостани рӯзгори шоидаи кунунӣ ва ҳамзамон ҷустуҷӯи пайвадаи беосебтарин роҳҳо барои расидан ба ояндаи боз ҳам шоидаатар дар аксари кулли ашъори солҳои охири Миршакар мавриди андешаҳои бисёрпахлу ва амиқ қарор гирифтааст. Устод ифтихор мекард, ки мардум рӯз то рӯз гузаштаи худро мешиносанд, бузургонро мепастанд, ҳамзамон нигарон буд, ки онҳо мабодо фаромӯш кунанд, ки побанди ифтихор аз гузашта гардидан баробари бо ҳалво гуфтан даҳон ширин кардан аст. Ў талқин мекард, ки ифтихор кардан аз гузаштаву пешомадони бузурги халқи худ бояд ҳатман ба хоҳири омӯштан, сабақ гирифтан, сарф хатохоро такрор накардан, аз тавсифҳои бебунёд, ҳамду саноҳои беасос даст кашидан ва беҳтарин таҷрибаҳову анъанаҳои гузаштаро ба мақсадҳои наҷиби созандагӣ пайвастан сурат бигирад. Дар бештари чунин мавридҳо устод Миршакар барои тақвияти ақидаву ҳадафи худ боз ҳам муроҷиат мекард ба панду ҳикматҳои бузургони гузашта ва мехост таъкид кунад, ки «ҳой, мардум, дар ҳама қар, аз ҷумла дар ифтихору парастии меъёру андозаро риоя намоед!», яъне «андоза нигаҳ дор, ки андоза нақӯст...» Ҳамин аст, ки ба сифати сароғози шеърӣ «Гузашта ва оян-

да» байти «Гирам, падари ту буд фозил, Аз фазли падар ту-ро чӣ ҳосил?»-и Саъдиро меорад ва баъд худ изҳори андеша мекунад:

*Оре, чу қадам ба пеш монам,
Созам ба қафо назар гаҳе ман,
Аммо набувад муродам аз ин
Ҳар дам ба гузашта сачда кардан.*

*Мақсудам аз ин нигаҳ ҳамин аст,
Бинам баду неки худ дигар бор,
То саҳву хатои рӯзи рафта
Фардо нашавад дубора такрор.*

*Алҳақ, ки гузаштагони мо низ
Бо фахр гузаштаро ситуданд.
Оянда гули умедашон буд,
Побанди гузаштагон набуданд.*

Албатта, устод шояд гумон надошт, ки панди «Гирди номи падар чӣ мегардӣ? Падари хеш бош, агар мардӣ» дар ҷомеаи нав андак-андак моҳияташро гум мекунад, ҷомеа аз боло то поин, аз сар то пой фасодзада мешавад, байни қавлу амал фосилаи беинтиҳо пайдо мегардад, таҳсил ба пул ва қору фаъолият ба ному мансабу зодбуми волидон вобаста мешавад. Вале ӯ ба дили пурорзуву молмоли армонҳои неки худ бовар дошт ва ояндаи халқу Ватанашро беҳтару мусаффоатар аз имрӯз дидан мехост:

*Дили ман, ифтихори ман ҳастӣ,
Ки зи Сомониён насаб дорӣ....
Парчами миллати парешонат
То ба авҷи фалак бубардорӣ....
Мақсадат нек, мерасӣ ба мурод,
Орзу медиҳад туро ёрӣ.*

Оре, Мирсаид Миршакар шоири публитсист ва содабаён буд. Аммо публитсистикаи ӯ аз хитобаву нидоҳои хушк, васфу тараннумҳои ҳолӣ иборат набуда, молмоли масоили иҷтимоии ҳаёти халқ, маънавиёти мардум, фалсафаи инсон

будану инсонвор зистан ва азизу муқаддас доштани Ватан аст. Аслан, шоиру нависандагони насли устод Миршакар ба рӯйдодҳо ва муаммоҳои иҷтимоии даврони худ ниҳоят ҳассос буданд, дар осорашон онҳоро таҳлилу арзёбӣ мекарданд ва ҳеҷ набовшад, садои худро нисбат ба он рӯйдоду муаммо баланд менамуданд. Бинобар ҳамин адибони «насли комсомол»-ро воқеан ҳамқадами замон меномиданд, зеро дар осори онҳо рӯҳияи замон, пафоси даврон ва пиндору андешаҳои ҳаммаслақонашон инъикос меёфтанд. Адибон рӯйдоду муаммоҳоро на танҳо ба мардум дар либоси шеър ё асари мансур пешниҳод менамуданд, балки тавачҷуҳи оммаро ба аҳаммияти рӯйдоду муаммоҳо ҷалб мекарданд, ҷаро муҳим будани онҳоро шарҳу тавзеҳ меоданд ва ба ҳамин васила адабиётро ба як неруи муассиру ғайриҷомеа табдил дода буданд. Маҳз тақозои ҷунин анъана буд, ки Миршакари пиру ранҷур аз муаммоҳои мубрами баҳри Арал ҷашм напӯшид, балки дар ин мавзӯё шеъри пурмаънӣ ва оптимистонае бо номи «Баҳри Арал» эҷод кард, ки иқтибоси матни комили онро зарур медонам:

*Баҳри неъматбахшии ман – Баҳри Арал,
Дӯст медорам туро ҷун ҳамдиёр.
Дӯст медорам, намехоҳам, ки ту
Аз нигоҳи ман бимонӣ дар канор.*

*То нагӯӣ «сӯхтам аз ташнагӣ»,
То нагардад пора дил аз оҳи ту,
Мефиристам аз дили Боми Ҷаҳон
Оби ширине сӯӣ даргоҳи ту.*

*Мефиристам обу медонам, ки ҳаст
Рӯӣ роҳаш обдузди бешараф.
Бишнавад то оҳу фарёди ту,
Саҳт бояд тофт гӯшаширо ба каф.*

*Ғам маҳур, умри фалокат кӯтаҳ аст,
Лек умри ту надорад интиҳо.
Қувва мебахшанду рӯҳи тозае
Пиряхҳои бузурги ман ту.*

Барои Мирсаид Миршакар ва дар шеъри ӯ Ватан мафҳуми на мучарраду мавхум, на мойи васфу ситоиши урён (чунон ки имрӯз баъзе шоирон васфу ситоиши урёну беасари Ватанро пеша кардаанд), балки мафҳуми азизтарину муқаддастаринест, ки бо волотарин мафҳумҳои модар, ҳастӣ, дилу ҷон тавҳам аст. Бигзор баъзе аз ин шеърҳо бадеияти баланд надошта бошанд, вале самимияти оӣ, меҳру муҳаббат ва ихлосу сипосе, ки дар ҳар сухан, дар ҳар таъбири дар ҳар байт эҳсос мешаванд, норасоии бадеияти шеърро ҷуброн мекунад. Хонанда дар ин шеърҳо на танҳо васфи мавсуфу мадҳи мамдӯхро мебинад, балки шахсияти шоирро тавассути хислату сифатҳои ӯ мешиносад, мекушад, ки аз вай ибрат бигирад. Таваҷҷуҳ намоед ба ин пора аз шеъри «Ҷаҳонам беканор аст», ки дар он хислатҳои шахси шоир ҷи гуна тавҳам бо қадру манзилати мафҳуми «Ватан-Модар» баён мегардад:

*Раҳи тӯлоние тай кардаам ман,
Ки нур буд аз нишебу аз фарозе.
Худам ҳамвор роҳамро намудам,
Напурсидам мадад аз роҳсозе...
Нанолидам, чу рӯзе сахт омад,
Наболидам, ки онро зер кардам,
Нагаштам ҳамтабақ бо худписанде,
Накардам назди мансабдор сар хам...
Ватан! Ҳар гаҳ Ватан гӯям, чу дар хоб
Барояд рӯбарӯям модари ман.
Ҷамон модар, ки ҷо бо шир кардаст
Даруни синаам меҳри Ватанро,
«Ватан – Модар» чу номам ёд додаст
Зи тифлӣ аз бароям ин суханро.*

Мавзӯи ватандӯстиву халқпарвариро дар эҷодиёти устод Мирсаид Миршакар месазад, ки бо ҷаҳорпораи зерин ҷамъбаст кард, ки дар он мисраи пурборе аз аллома Иқболи Лоҳурӣ тазмин шудааст:

*Ҳамчу тифлу модари ҷонпарваре
Халқу шоирро ҷудой мушкил аст.
Ҳазрати Иқбол неку гуфтааст:
«Шоир андар синаи миллат дил аст».*

4

Аллома Иқболи Лоҳуриро ба Тоҷикистон устод Мирсаид Миршакар «овард». Соли 1957 ӯ аз сафари Ҳиндустон дево-ни форсии Муҳаммад Иқболро оварда, пас аз як сол аввал гузидаеро аз ашъори ӯ дар маҷаллаи «Шарқи сурх» (1958,N:8) сипас, ҳуди ҳамон сол, мунтахаби ашъори ӯро тахти унвони «Шеърҳо» тавассути Нашриёти давлатии Тоҷикистон ба таъб расонд. То он дам, агар суҳан аз таъсирбардорӣ равад, ҷунонки ҳамкаламони Миршакар ва муҳаққиқони эҷодиёташ қайд кардаанд, ӯ воқеан аз осори ғайзбори устод Абулқосим Лоҳутӣ ва шоири шаҳри рус Владимир Маяковский баҳраҳо бардошта буд. Ҳамовозӣ ба муҳимтарин воқеаҳои рӯз, риояи пафоси расмӣ вақт дар тарғибу ташвиқ ва тавзеҳу тафсири рӯйдодҳо дар ашъори Миршакар бар зами тақозои замон то андозае натиҷаи ҳамин таъсирбардорист.

Ошноӣ бо осори Муҳаммад Иқбол ба рӯи Миршакар да-ри дунёи дигарро боз кард, тафаккури бадеии ӯро тағйир дод, диди эстетикӣ ӯро ба фалсафаи таърих, иҷтимоӣ, ин-сон, худшиносӣ ва ҷаҳонироӣ ҷалб намуд, доираи назараш-ро вузъат бахшид ва водошт, ки дар идрокӯ тавзеҳи масои-ли воқеа ба инсонро ҷомеа арзишҳои маънавиеро ба эъти-бор бигирад, ки классикони гузашта офаридаанд ва ғиромӣ доштаанд. Албатта, ҳуди Иқбол бо эҷодиёташ на танҳо дар риштаи адабиёт, балки дар бисёр масоили воқеа ба инсо-ну ҷомеа, мозиву ҳол, худшиносӣ ва худсо-зӣ ва ҳадафҳои як ҳалқаи зарринест байни гузаштаву имрӯзу оянда ва ҳамеша, ки ин мавзӯи махсус аст.

Ҳоло суҳан сарӣ он аст, ки шиносӣ бо осори Иқбол ва баҳрабардорӣ аз ғайзи он осор ақлу дили устод Миршакар-ро сӯи панду ҳикмат ва ахлоқу фалсафаи шеърӣ классикӣ, фалсафаи ҳастӣ ва маънии будан, ҳадафи будану мароми

зистан ҷалб намуд. Дар натиҷа дар афкори худогоҳиву худдафрузии шоир як навъ инқилоб ба вучуд омад, тафаккури бадеияш бо баррасию мулоҳиза ва хулосаҳои фалсафии иҷтимоӣ оганда шуд, мазмуни шеър пухтатару ифодаи фикр суфтатар гардид, ки намунааш ин аст:

*Чӣ сон шомӣ ғарибе барфурӯзем,
Барои кори хайре ғар насӯзем?
Фурӯғи инқилоб аз сӯзиши мост,
Ситора дар шабу Хуришеди рӯзем.*

Сароғози бисёр шеърҳои Мирсаид Миршакарро мисраъ, байт ва ҷаҳорпораҳо аз ашъори устодони гузашта зинат додаанд. Шоир мекӯшид, ки афкори фалсафиро ахлоқии классиконро идома диҳад ва ба вазъи ҷомеаи кунунӣ мутобиқ созад. Тазминро иқтибосҳо аз Рӯдакӣ, Носири Хусрав, Мавлавӣ, Саъдӣ, Бедил, Иқбол, Лоҳутӣ, Халилуллоҳи Халилӣ, Пайрав Сулаймонӣ ва дигар устодони гузаштаву муосир илҳомбахш ва ҳидоятгари шоир ба мавзӯи азали ва ҳамешагии адабиёт – Инсон буданд. Аксари шеърҳои Миршакар дар қолабҳои маснавӣ, китъа, ғазал, мусаммати мурбаъ, дубайтӣ ва рубоӣ эҷод шудааст. Дар баробари ин, шоир мекӯшид, ки берун аз қолабҳои анъанавии маъмул низ шеър гӯяд, агарчи дар «Шеъри нав» ном асараш ӯ назари худро ба навию кӯхнагии шеър мушаххасан баён кардааст:

*Ќӯраи ман муҳаррири дилсӯз
Шеъри нав мекунад талаб ҳар рӯз.
Гуфтаму боз мекунам такрор:
– Шеър не, он чи кӯхна мегардад.
Шеър агарчи нафистар аз гул,
Ҳеҷ пажмурда ӯ намегардад.*

Ва дар ҷои дигар нисбат ба шеъри озод ҷунин изҳори ақида намудааст:

*Шеъри нав озод аз вазну низом,
Шакли он ҳам он қадар обод нест.
Лек ҷун маҳсули ранҷи шоир аст,
Аз тақозои замон озод нест!*

Аммо худи устод Миршакар чанд намунаи қолиб аз навпардозҳои худ дар шеър дорад, ки яке аз онҳо, масалан, «Рашк» аст ва чунин суратро дорост:

*Рашик бинмуда, ман аз холи лабаиш пурсидам,
Ки: – бигӯ, эй ҳинду,
Посбони шакари?
Ё ки тороҷгари лаъли лабаиш?
Ё ҳар ду?
Холи лаб фаҳркунон гуфт:
– Ҳокистари як ошиқи овора ба рӯи отаиш!*

Устод Миршакар адабиёти гузаштаи форсу тоҷикро хуб медонист ва аз бехтарин намунаҳои он дар эҷоди осори худ бахраҳо мебардошт. Ӯ ҳамчунин адабиёти халқҳои дигари ҷаҳонро меомӯхт ва бо шоирони тавоно, мисли В.В. Маяковский («Дар ёди Маяковский»), Т.Г. Шевченко («Дар назди ҳайкали шоир»), Нозим Ҳикмат («Дӯстам Нозим Ҳикмат»), Бориқ Шафёй («Наззораам доим ба пеш»), Сулаймон Рустам («Зиндадил бош»), Мирмуҳсин («Зиндагӣ кун чун уқоб») ва бисёр дигар шоирони халқҳои дуру наздик як навъ мушоираҳои қолиб дорад.

Осори Мирсаид Миршакар бо эҷодиёти шифоии мардум пайванди хеле қавӣ дорад. Гузашта аз он, ки дар дostonҳову шеърҳои ӯ суҷаҳо аз ривояту афсонаҳои халқ ба таври фаровон истифода гардидаанд, дар сартоҳои осори шоир рӯҳияи халқ, тафаккур ва лафзи мардум хеле равшан акс андохтааст. Ҳамин аст, ки баъзе байтҳои Миршакар, аз қабили

*Барои Ватан додаам ҷону тан,
Ватан аз ман асту манам аз Ватан!*

Ё

*Зиндагӣ бе орзу ширин набуд,
Зиндагиро орзу ширин намуд*

аз лиҳози ҳикмати баланд, рехтагиву суфтагии забон ва равшании баён зарбулмасалу мақолҳои халқиро мемонанд.

Мирсаид Миршакар шахси на танҳо қоматбаланд, балки хеле назарбаланд ҳам буд, ғурури сарбаландияш шоистаи рафтору кирдору ғаъолияташ буд ва ба ҳудаш мезебид. Устод табиату хислатҳои шахси худро дар ашъораш ҷо-ҷо таъкид кардааст. Аз ҷумла дар шеър мегӯяд, ки:

*Нагаштам ҳамтабақ бо худписанде,
Накардам назди мансабдор сар хам...*

Ва дар ҷои дигар аз гузаштаи худ ёд меораду таъкид мекунад:

*Талху ширин буд замони ман,
Лек мағруру сарбаланд будам.
Будам омодаи набарду кор,
Кор кардам, даме наосудам.*

Ин хислатҳои устод Миршакарро дар суҳбатҳои бисёр хуб эҳсос мекардем. Тобистони соли 1992 воқеае рух дода буд, ки ёд овардан аз он табиати устодро хеле возеҳ равшан менамояд.

Сафири кабири вақти Ҷумҳурии исломии Эрон дар Тоҷикистон ҷаноби оқои Шабистарӣ, ки инсонӣ воқеан дилсӯзу меҳрубон ва хоса ба аҳли илму фарҳанг ғамхору парастор буд, рӯзе пешниҳод кард, ки ба аёдати адибони пиру барҷомонда ва ниёзманд биравем. Банда, ки он вақт муовини аввали раиси Иттифоқи нависандагон будам, ин пешниҳоди инсондӯстонаву беғаразонаи сафирро бо хушӣ пазируфтам. Мо бо ҳам рӯйхат тартиб додем ва ҳар шом ба дидорбинии яке аз устодон мерафтем ва оқои Шабистарӣ бо худ чанд нусха китоб (аксаран девони Ҳофиз, ғазалиёти Саъдӣ, Девони Шамс ва амсоли инҳо) ва дар покете як миқдор пул мегирифт ва баъди ҳолпурсиву суҳбат дастовезашро тақдим мекард.

Шоми рафтан ба хонаи устод Миршакар камина, ки табиати ӯро то ҷое медонистам, аз оқои Шабистарӣ хоҳиш кардам, ки покетро байни варақҳои китоб гузорад, то вақти супурдани дастовез устод аз он огоҳӣ наёбад. Ҳамон тавр

хам кардем. Дар шипангчаи рӯи хавлӣ, ки бо гулзор ихота гардида, чоӣ дӯстдоштаи устод буд, байни ӯ ва оқои Шабистарӣ суҳбати тӯлоние сурат гирифт. Миршакар аз устодони худ Айниву Лоҳутӣ, ҳамқаламону ҳамсафонаш, аз сохтмонҳои азими даврони шӯравӣ хотираву ёддоштҳои ачибу дилписанд ҳикоят мекард. Лаҳну оҳанги суҳбаташ чунин буд, ки замони шӯравӣ, қатъи назар аз баъзе нуқсонҳои, барои рушду шукуфоии Тоҷикистон, балки барои ҳамчун миллат ташаккул ёфтани тоҷикон ва чун як воҳиди маъмуриву ҷуғрофӣ дар харитаи ҷаҳон пайдо шудани Тоҷикистон нақши ҳалқунанда бозид. Зимнан нисбат ба нобасомониҳое, ки он рӯзҳо дар кишвар, хоса дар Душанбе, ҷараён доштанд, низ устод таассуфомез суҳан мегуфт. Суҳбаташ гӯё тафсири ин поре аз шеърӣ «Ҷароғи зиндагӣ»-и ҳудӣ ӯ буд, ки дар он сатри маъруфи устод Лоҳутӣ «Даврони теғу оташу хун буд замони ман» ба сифати сароғоз оварда шудааст:

*Мерасад аз кӯчаҳо овозаҳо,
Ки «... ғалат буд, он чи мо пиндоишем»
Оре, саҳву иштибоҳе буд, лек
Ҳосиле аз кишта мебардоишем.*

Хулосаи суҳбати устод низ чунин буд, ки дар яке аз шеърҳои гуфтааст:

*Пир гаиштам.
Намехурам афсӯс,
Ки ҷавони хеш бахшидам
Ба диёрам, ки ӯ ҷавон гардад,
Ташиналаб будаму бикӯшидам,
Об дар ҷӯйи ӯ равон гардад.
Ранҷ бурдам на аз барои ганҷ,
Ранҷ бурдам на баҳри шуҳрати хеш.
Ранҷ бурдам, ки то чу рӯди Панҷ
Биравад ҳалқи ман ҳамеша ба пеш.*

Суҳбати устод тӯлонӣ буд, ӯ хаста ҳам шуд ва ҷаноби Шабистарӣ дастовезашро тақдим карду моро янғаи Гул-

чехра то берун гуселонид. Ману Ҷӯрабек Назрӣ хомӯш будем. Оқои Шабистарӣ, ки аз сухбат хеле мутаассир шуда буд, барои рифоҳи хоҳири мо шӯҳиомез гуфт: «Оқои Ҷӯрабек меҳодад маро Истолинист кунад, устод Миршакар андак монда буд, ки коммунистам бикунад».

Баъд аз ҳам чӯдо шудему ман ба хонаам (он вақт дар маҳаллаи 61 мезистам) рафтам. Тақрибан соати нуҳи бегоҳ буд, ки устод Миршакар занг зад. Садояш ошуфта ва андак хашмолуд буд. Азбаски чанд соат пеш бо ҳам будем, устод бидуни салому ҳолпурсӣ ба «тергов» шурӯъ кард:

– Абдуманнон (ӯ маро Абдуманнон ва Абдулҳамиди Самадро Абдусамад ном мегирифт), ин чӣ кори кардагӣ?..

– Чӣ шуд, муаллим? Кадом кор?

– Он покети байни варақҳо чӣ маънӣ дорад? Аз ҷониби кист он? Агар аз сафир бошад, ҳуди ҳозир биёву бар, ман эҳтиёҷ надорам...

– Муаллим, охир ин маблағ барои доруворӣ аз ҷониби сафир аст, на аз сафорату на аз давлати Эрон...

– Фарқ надорад, биёву бурда деҳ. Ман аз ҷаноби сафир барои ташрифашон сипосгузорам, лекин ба пул эҳтиёҷ надорам...

Ҳарчанд фаҳмондан хостам, ки ӯ ба доруворӣ эҳтиёҷ дорад, тухфаи сафир ҳеҷ ғараз надорад, самимона аст, вале ғоида накард. Билоҳира гуфтам, ки ҳоло имкони рафтан надорам ва фардо субҳ мераваму пулро гирифта ба соҳибаш бармегардонам. Субҳи фардо тибқи ваъда ба манзили устод рафтам. Чехрааш аҳмӣ буд. Янгаи Гулчехра ба имо маро тасаллӣ медод, ки «аҳаммият надеҳ». Дар шипангча бо ҳам якпиелагӣ чой нӯшидем. Билоҳира устод «кафид» ва боз ҳам исрор кард, ки эҳтиёҷ надорад ва покетро ба дастам дод. Мани мулзам ноилоҷ покетро гирифта, бо устод ҳудоҳофизӣ кардаму ҷониби дар равон шудам. Янгаи Гулчехра чун ҳамеша маро то берун гуселонид ва дар берун ман покетро чандқат карда ба ӯ додам, то барои устод доруворӣ бихарад. Янга боз чанд сухани тасаллибаш ба ман гуфту таъкид кард, ки сипоси аҳли оиларо ба ҷаноби оқои Шабистарӣ бирасонам.

Ҳадаф аз муфассал нақл кардани ин воқеа таъкиди ҳислати назарбаландӣ ва сарфарозии устод Мирсаид Миршакар буд. Он замон ӯ аз бемории қанд саҳт азият мекашид, вале бо вучуди ин ғурур ва ахлоқаш ба ӯ иҷозат надод, ки ҳатто ёрии беғаразонаро бипазирад.

Гумон мекунам, сабаби чунин пофишориву якравии устод, ба ҷуз принципҳои ахлоқияш, омиле низ буд, ки он рӯзҳо оид ба даст доштани хориҷиён дар нобасомониҳои ҷумҳурии мо ҳар гуна овозаҳо зиёд буданд.

Устод Мирсаид Миршакар бо вучуди ин ҳама ҷиддияту солорӣ шахси бисёр зариф ва танзӯ буд, латифаҳои аҷиб мегуфт ва шӯҳҳои пурзарофат дошт. Аз ҷумла нақл мекард, ки «Убайд Раҷаб бехтарин муҳаррири маҷаллаи «Садои Шарқ» буд ва қалам дар даст тақрибан тамоми маводи шумораҳои маҷалларо меҳонду таҳрир мекард. Баъзан таҳрираш шеърро аз асли мақсад дур мебард ва дар чунин мавридҳо ба ӯ баҳс кардану ба истилоҳ «гап гузаронидан» хеле душвор буд. Боре ман панҷ шеъри худ ва ду ғазали на он қадар маъруфи Ҳофизро ба онҳо ҳамроҳ карда ба Убайдулло бурдам. Гуфт, ки ҳатман меҳонаду фардо фикрҳояшро дар бораи онҳо мегӯяд. Рӯзи дигар наздаш рафтам, ӯ баъди салому ҳол-пурсӣ андак забон хоида шеърҳоро наздам гузошт. Дидам, ки шеърҳои ман тақрибан қор нахурдаанд, вале ду ғазали Ҳофизро ба андозае таҳрир кардааст, ки гуфтан мумкин аст, аз нав навиштааст. Аввал мани ҳайратзада ба Убайдулло менигаристаму ӯ табассум мекард. Баъд ман чунон ба завқ хандидам, ки вай ҳайратзада шуд ва пурсид, ки чаро меҳандам. Гуфтам, ки ин чӣ қор буд, ки кардай, шеърҳои маро неву ғазалҳои ҳазрати Ҳофизро таҳрир кардай? Убайдулло аввал андак хичил шуду баъд зуд аз вазъият худро раҳонид. Гуфт, ки, муаллим, аввалан, дар замони Ҳофиз муҳаррире набуд, ки шеърҳои ӯро таҳрир кунад, ба ҳамин сабаб ин ду ғазал он қадар шухрат наёфтаанд. Сониян, таҳрири ман ба ин ғазалҳо рӯҳияи замонро ато кард ва агар худӣ Ҳофиз ҳозир мебуд, ғазалҳояшро дар ҳамин шакл шояд мепазируфт...

Ҳарду ба завқ хандидем ва баъдан Убайдулло ба шеърҳои ман он қадар қалам намезад...»

6

Устод Мирсаид Миршакар инсони зиндадил, шоири чӯянда ва нисбат ба ояндаи мардум хушбин буд. Сарфи назар аз nobасомониҳои ибтидои солҳои 90-и қарни гузашта, ба истиклоли давлатӣ расидани Тоҷикистонро хеле хуш пазируфт, халқро «меъмори чархи бахти худ» медонист, ба гузашта салавот гуфта, миллатро ба обод кардани диёри озоди хеш даъват менамуд:

*Баъди ҷаҳди беҳисобу ҷустуҷӯ,
Баъд аз саҳву хатои бешумор
Ёфтам меъмори чархи бахти худ,
Он тӯй, оре, тӯй, эй ҷамдиёр.*

*Аз пайи таъмири он ҷарғиз макӯш,
Асри навро чархи нав эҷод кун.
Дар диёри хурраму озоди хеш
Шоири чӯяндаатро ёд кун.*

Ёдаш ба хайр!

Феврал-мартӣ соли 2013

ПОЯГУЗОРИ ДРАМАТУРГИЯИ КАСБИИ ТОЧИК

(Ба муносибати 100-солагии Ғанӣ Абдулло)

Ғанӣ Абдулло яке аз поягузори жанри драма дар адабиёти тоҷик буд ва дар рушду равнақи ин соҳа саҳми шоиста гузошт. Рӯзгори ошувтаву пурфочиа натавонист садди роҳи ғаёлияти эҷодии ӯ гардад, агарчи зарбаҳои гарону даҳшатборе бар рӯҳу ҷисмаш зада буд.

Дар мукамалтарин тарҷумаи ҳоле, ки Ғанӣ Абдулло 9-июли соли 1962 навиштааст, саҳифаҳои муҳимтарини зиндагии худро инъикос намудааст, ки мухтасаран чунин аст:

Аз соли 1920 то 1925 дар мактаби ибтидоии шаҳри Самарқанд, аз соли 1925 то 1927 дар мактаби миёнаи шаҳри Боку таҳсил карда, соли 1929 ба сафи комсомол дохил шуд. Аз тирамоҳи соли 1929, баъди хатми институт, дар донишқадаи адабиёти Академияи педогогӣ хондааст. Соли 1932 аз курси охирини академия ўро ба муддати як сол ба таҷрибаомўзӣ фиристоданд. Ҳамин тавр ӯ ба Душанбе омада, бо исрои Комиссариати маорифи халқ ва шўъбаи маданияти КМ ПК Тоҷикистон дар соҳаи адабиёт ва санъати тоҷик ба кор шурў намуд. Як сол дар институти тадқиқоти илмӣ, аз соли 1934 то 1937 муддате дар идораи Иттифоқи нависандагон ва чанде дар Театри ба номи Лоҳутӣ ба вазифаи ходими адабӣ кор кард.

Баъд соли 1937 фаро расиду гўё замин аз зери пояш бадар рафт. Осмон ба сараш фуру афтод. Дачҷол бо хараш омаду ўро дар радифи ҳазорон ҳамтақдираш ба паллаи оташбори хурчин андохт ва тану ҷонашро ба азоби алим гирифтӣ кард. Даҳ соли азобу шиканҷаи ҷисмонӣ рӯҳонӣ ва боз чанд соли дигар... Ҳазорон шабу рӯз пайи ҳам мегузаштанд, ҳазорон шабҳои беҳобӣ, ҳазорон рӯзҳои ормонӣ бо таассуфу таҳайюр сипарӣ мешуданд. Ҳазорон бор тамоми рӯзҳо, соатҳо, дақиқаҳо сонияҳои гузаштаре бо тамоми ҷузъиёташон ба хотир меовард, сабаби гирифтории худро ҷўё мешуд...

Ў аз бачагӣ пуртакопӯ буд, ба муҳити атроф бо чашми хайрат ва иштиёқи тамом менигарист. Ниҳоят ҳассос буд. Аз навсозиву ибтикороти мардум ба вачд меомад, шеър мегуфт. Ҳамагӣ 19 сол дошт, ки аввалин маҷмӯаи шеърҳои ба забони туркӣ ба таъъ расид: Ғанӣ Абдулло. «Қурулиш сатрлари» («Сатрҳои сохтмон»), Тошкент-1931-Боку. Баъди ду сол маҷмӯаи дувуми ашъори ўзбакиаш таҳти унвони «Бо номи Ведуинг» чоп шуд. Шеърҳои тоҷикӣ низ эҷод мекард (маҷмӯаи «Садо», 1935 ва достони «Ду соҳил», 1935), мақолаҳои интиқодӣ ва адабиёшиносӣ ҳам менавишт: «Устои бузурги мо» (дар бораи М.Горкий, «БАС», 1932, №2), «Ҷалол Иқромӣ ва эҷодиёти ӯ» («БАС», 1932, №5), «Дар бораи баъзе масъалаҳои драматургия» («БАС», 1935, №4) ва ғайра.

Навиштани шеърро мақолаҳо барои Ғанӣ Абдулло, чунин ба назар мерасад, ки дар роҳи мақсади асосӣ – драманависӣ як зина ва манзари эҷоди бадеӣ буд. Ў дар ёддошташ ба унвони «Зиёӣ», ки ба хотираи язнааш Маъруф Расулӣ (низ қурбонии зӯроварии соли 1937) бахшидааст, чанд лаҳзаи ҷолибро аз айёми бачагии худ оварда, аз ҷумла навишта буд: «Мо бародарон (манзур худи ӯ ва Рашид Абдуллоест-А.А.) аз модар хеле хурд монда будем. Ҳамин ки модарам аз дунё чашм пӯшид, моро падарам ба дасти хоҳарам, дурусттараш ба дасти язнаам, супорид ва ҳудаш ба Душанбе омад...

Мо маҳфили драмавӣ доштем ва ҳаёти он аз бачаҳои ҳавлӣ иборат буд. Ман барои ин маҳфил менавиштам ва ба вай мудирӣ мекардам...Росташ, ки сахнаро дӯст доштани ман, драманависии ман ҳанӯз аз ҳамон солҳои бачагӣ сар шудааст».

Ҳамшираи Ғ.Абдулло Музаффара Қосимова дар суҳбат (с.1989) бо банда ва Фирӯза Шаҳидӣ ҳикоят карда буд: «Абдуғанӣ аз бачагӣ хеле ғаъл ва эҷодкор буд. Песаҳо менавишт ва мо нақшхоро бозӣ мекардем. Дар байни мо Мушаррафа Усмонова, ки ҳоло актрисаи машҳур аст, низ нақшхоро бозӣ мекард».

Аввалин песаи ӯ «Вахш» соли 1933 навишта ва соли 1934

тахти унвони «Водии бахт» ба сахна гузошта шуд. Сипас дар мавзӯҳои осори классикон асарҳои сахнавии «Рустам ва Сухроб» (1935, бо ҳамкалами Абдушукур Пирмуҳаммадзода), «Хусрав ва Ширин» (1937, бо ҳамкалами А. Дехотӣ ва М. Турсунзода), инчунин дар мавзӯи таърих песаи «Шӯриши Восеъ» (1936)-ро таълиф кард. Фаёл буд, пайраҳаи машаххаси худро мечуст, то ба шоҳроҳи адабиёт барояд. Аммо шаби 17-уми сентябри соли 1937 фаро расиду он пайраҳаи Ғанӣ Абдулло, ки ба шоҳроҳи эҷоди бадеӣ қариб пайваста буд, ба муддати тӯлонӣ қатъ гардид. Ғанӣ Абдулло баъди ҳабс шуданаш яке аз «қаҳрамонон»-и марказии мақолаҳои гунаҳгзорони соли 1937 қарор гирифт. Дар мақолаҳое, ки дар рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» 22-юми сентябр бо имзои Қ.Ахрорӣ, М.Юлдошев, 28-уми сентябр бо имзои «Ду рафик» чоп шуда буданд, Ғ.Абдулло чун яке аз «душманони ашаддӣ халқ ва ҳокимияти советӣ» маҳкум шудааст. Аз ҷумла, бо суҳанони умумӣ, бе ҳеҷ гуна таҳлилу далел эълон намудаанд, ки «душмани халқ Ғанӣ Абдулло дар «Водии бахт» ном асараш ҳукумати советӣ ва коммунистонро айбдор кардааст...«Восеъ» низ асари зиддисоветӣ мебошад»... («Қизил Тоҷикистон», 22.09.1937). Дар ин мақолаҳо на танҳо Ғанӣ Абдулло ва дигар нависандагоне, ки то он дам ба ҳабс гирифта буданд, маҳкум мешуданд, балки муаллифони қорчагон мехостанд ҳар чӣ бештар қасорро ба «душманон» пайванданд. Лошахӯрхоро мемонданд онҳо, қурбонӣ ҳар қадар бисёр бошад ҳам, ба назарашон кам менамуд. Масалан, навишта буданд: «Турсунзода бо Ғанӣ Абдулло ва Дехотӣ чандин маротиба ба Самарқанд рафта, он вақтҳо ҳамашон майхӯрӣ ва суҳбатҳо кардаанд. Турсунзодаи дурӯя то ҳол аз ин хусус даҳан накушодааст». Ба ҳамин тариқ, ба Турсунзодаву Дехотӣ низ ҳавфи «душмани халқ» ва ё ақаллан «думи душмани халқ» шудан таҳдид мекард. Ин буд, ки Дехотӣ мақолаи «Доғҳои шармовар»-ро («Тоҷикистони сурх», 18.10.1937) навишта, кӯшида буд, ки он «доғҳо»-ро бишӯяд.

Дар айни замон он рӯзҳо, ки Ғанӣ Абдулло дар маҳбаси Комиссариати халқии қорҳои дохилӣ гирифтаи истинтоку

шиканчаҳои ваҳшиёна буд, дар матбуот мақолаҳое чоп мешуданд, ки ошкоро мазмуну оҳанги маҳкумкунанда доштанд. Аз ҷумла Самад Ғанӣ дар мақолаи «Оқибатҳои зараррасониро барҳам дода, хушёрӣ синфиро ба дараҷаи баланд бардорем» («Барои адабиёти сотсиалистӣ», 1937, №7-8) Ғанӣ Абдуллоро ҷунон ба гирдоби бало маҳкум карда буд, ки баъди ин гунагузорӣ он солҳо метавонистанд касро бе суду муҳокима ба дорулфано фиристанд: «Аксиинкилобӣ Ғанӣ Абдулло тамғаи «драматургӣ»-ро ба гардан овехта, зарарҳои бисёре расонид. «Водии бахт», «Восеъ» ном асарҳои зиддисоветии он, ки фақат ба душманон ғоида расонида метавонанд, бо ёрдами директори собиқӣ театр, душмани халқ Бобочонов ба сахна гузошта шуданд. Душманони халқ Шотемур, Раҳимбоев, Махсумов, М. Расули ӯро бардор – бардор карда, ба мукофотҳои баланд соҳибкунонданд. Лекин мо то ҳол ҳам башараи эҷодии ин муртадҳоро дар ҷашми омма кушода надодаем».

Кас имрӯз ҳазорон бор афсӯс меҳӯраду ангушти ҳайрат мегзад, ки ин гуна айбгузориҳо на аз ҷониби намояндагони суду прокуратура ё Комиссариати халқии қорҳои дохилӣ, балки аз тарафи адибон нисбат ба ҳамқалам ва рафиқи ҳамкори худ сурат мегирифт.

Аз байни мақоланависон касоне низ ёфт мешуданд, ки бо айбгузорӣ ба «қурбонии худ» қаноат намекарданд, балки ба Иттифоқи нависандагон ва ташкилотҳои роҳбари соҳаи маданият таҳдидҳо мекарданд, ки «душманони халқ»-ро кам ғош менамоянд, онҳоро дасисаангезона ба «душманфоскунӣ» таҳрик медоданд.

Натиҷаҳои ҳамин гуна таҳдиду таҳрикҳо ва дасисаҳои ошкорои сиёсӣ буд, ки баъзе кормандони масъули Иттифоқи нависандагон Тоҷикистон водор шуданд нисбат ба ҳамқаламони худ мақолаҳои сар то по тухматомез, таҳрифкорона ва маҳкумкунанда бинависанд. Аксари ин мақолаҳо аз рӯи мазмуну оҳанг бештар ба ҳукмномаҳои суд шабоҳат доштанд, на ба асарҳои интиқодӣ. Дар онҳо қабехтарин бӯхтонҳо ба шахсияти «душман», дағалтарин таҳрифҳо дар ҳақи осори ӯ бе ҳеҷ ибову изо раво дошта мешуд.

Чунин ба назар мерасид, ки ин гуна «танқидҳо» на танҳо шахсияти Ғанӣ Абдулло ва касоне мисли ӯро аз лиҳози идеологӣ «маҳкум» мекард, балки, шояд ғайри ихтиёри муаллиф, ба мақсадҳои «бузургтар», барои иҷрои вазифаҳои «муҳимтар» хидмат менамуд: тафаккури эҷодиро душмани, шучоати адабиरो мамнӯъ медонист, ба қолабҳо на танҳо дар эҷоди бадеӣ, инчунин дар тафаккури инсон роҳи васеъ мекушод, ақидаву андешаҳои ғайриқолабиرو қабулнопазир ва ҳатто ҷиноят эълон мекард, тарсу ҳарос ва ваҳму гумонбариро чун шакли мутлақи шуури ҷамъият талқину таблиғ менамуд.

Ба ҳамин тариқ шахс, инсон, ки танҳо дар ҷамъият, танҳо бо инсонҳо метавонад рӯҳану маънан зинда ва ғайрифаҳманд бошад, дар ҷамъияте, ки бар иттифоқҳо асос ёфта буд, – Иттифоқи Советӣ, иттифоқи синфи коргар ва деҳқон, иттифоқи нависандагон ва ғайраву ҳоказо-ба танҳои маҳкум мешуд, аз ҷамъият истисно мегардид. Бо «айбҳо»-и худ, бо ғаму аламу дардҳои бедавои худ танҳо ба танҳо мемонд...

Ба Ғанӣ Абдулло бо ҳамин ва бисёр «айбҳо»-и сиёсӣ идеологӣ адабиву шахсӣ шаби 17-уми сентябри соли 1937 ба ҳабс гирифта шуд.

Азобу шиканҷаҳои маҳбаси Комиссариати халқии корҳои дохилӣ, лагерҳои консентратсионӣ, саргардонихое, ки Ғанӣ Абдулло баъди озод шудан аз ҳабсу бадарға аз сар гузаронидааст, таъқиботи расмӣ ғайрирасмӣ шахсияти инсониву адабӣ ва эҷодии ӯ дар солҳои 1947-1955, муносибатҳои бадхоҳонаву хайрхоҳонаи ашхоси гуногун ба шахсият ва эҷоди нависанда як қиссаи махсусу тӯлонист. Ғанӣ Абдулло аз рӯзи ҳабс шуданаш ишқи зиндагӣ, бовар ба қудрату имконоти ҷисмониву рӯҳонии хеш, ҳирси озодӣ ва мақсади исбот кардани бегуноҳии худ ва наздиконаш қуввати умед мебахшид, ба сабру бурдборӣ ва тоқати умедворӣ ҳидоят менамуд. Ин рӯҳияву ин мақсад дар як шеър, ки Ғанӣ Абдулло аз бадарға ба ҳамширааш Музаффар Қосимова фиристодааст, акси равшан дорад:

*Ба машғулони дарди субҳгоҳӣ,
Ба мақбулони даргоҳи илоҳӣ,
Ба рӯзи тираи дилҳои сӯзон,
Ба шабҳои сиёҳи тирарӯзон,
Ба ҷони бегуноҳи хурдсолон,
Ба шони бечароғи тангҳолон,
Ба маҳбусе, ки умраи рафт дар банд,
Ба ғамноке, ки бо ғам ғашт хурсанд,
Ба беморе, ки бекас мурду бадҳол,
Бад-он кӯре, ки дар раҳ ғашт помол,
Бад-он вайронаҳои меҳнатобод,
Бад-он дилҳо, ки аз меҳнат бувад шод,
Дар ин навмедиям уммеди нав кун,
Умедамро ба коми дил гарав кун.*

Ғанӣ Абдулло аз лагер соли 1947 баргашта бошад ҳам, дар чанд нусхаи тарҷумаи ҳоле, ки дар бойгонии ӯ ҳаст, солҳои 1947-1955-ро чун солҳои озодии худ зикр накардааст. Дар он айём, ба қавли ҳуди нависанда, «ҳамаи дарҳо ба рӯяш баста буданд». Ва танҳо аз 14-уми августи соли 1956, баъди аз ҷониби Трибунали ҳарбии округи ҳарбии Туркистон таҷдиди назар шудани дафтари аъмол ва бегуноҳ донистанаши ӯ охи сабуке кашид, худро андак озод ҳис кард ва барои баровардани қусури солҳои барҳадаррафтаи умр бо тамоми вучуд ба кори эҷодӣ дода шуд.

Аввалин асаре, ки ӯ баъди баргаштан ба фаъолияти адабӣ навишт, песаи «Пеш аз субҳ» (1949) буд, ки тақдири пурфочиаи мардуми моро дар гузаштаи пеш аз Инқилоби октябр тасвир мекард. Баъдан Ғанӣ Абдулло дар як силсила асарҳои драмавияш масъалаҳои маънавияти инсон, мақому манзилат ва шаъну шарафи инсон дар ҷомеа ва муҳити зисту қор, нангу номус ва обрӯю эътибор, арзиши ахлоқӣ ва иҷтимоии инсонро мавриди андешаву тасвир қарор дода, ба ҳамин васила ҳиссае аз мушкilotи ҷомеа ва дарду аламҳои худро ифшо намуд. Песаҳои «Шарафи инсон» (1956), «Суруди кӯҳсор» (1957) ва «Мо аз Боми Ҷаҳон» (1965) аз ҳамин ҷумлаанд. Як идда песаҳое, ки ӯ дар солҳои 60 – 70 – и қар-

ни гузашта эҷод кард, ба мавзӯҳои таърих марбутанд. Аз ҷумла драмаҳои «Тӯфон» (1957, бо Шамсӣ Қиёмов), «Ҳурият» (1964) ва «Сарбозони инқилоб» (1970) ба воқеаҳои вобаста ба Инқилоби октябр бахшида шудаанд.

Як силсила драмаҳои Ғанӣ Абдулло ба ҳаёт ва фаъолияти устод Айнӣ («Шамӣ маърифат», 1978), устод Лоҳутӣ («Мурғи сахар», 1980) ва Ш.Шотемур («Ситораҳои умед», 1975) тааллуқ дорад.

Ба таърихи дуру наздик рӯ овардани Ғанӣ Абдулло як навъ гурез аз сиёсати замон буд, ба ӯ имкони истиқлоли фикриву эҷодиро фароҳам меовард.

Тамоми асарҳои драмавии Ғанӣ Абдулло дар Театри ба номи Лоҳутӣ, ки ӯ тӯли чанд сол роҳбари адабии он буд, ба сахна гузошта, қисми зиёди он асарҳо ба забонҳои русӣ ва ўзбекӣ низ тарҷума шудаанд.

Ғанӣ Абдулло дар тарҷумаи бадеӣ низ маҳорати баланд дошт. Асарҳои А.Островский «Духтари бебисот», К.Симонов «Чавоне аз шаҳри мо», А.Корнейчук «Платон Кречет», Робиндранат Такур «Қурбонӣ», А.Попов «Оила», Т.Драйзер «Доми фиреб» ва ғайраҳоро ба забони тоҷикӣ баргардонидааст.

Ғанӣ Абдулло вакили Анҷумани якуми нависандагони шӯравӣ (1934), барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ (1972), Арбоби шоистаи санъати Тоҷикистон буд. 28 январи соли 1984 аз олам даргузаштааст.

соли 2012

ПИРЕ БУД РАВШАНЗАМИР

1

Аз ибтидои солҳои 60 то сар задани воқеаҳои нохуши аввали солҳои 90-и қарни гузашта ҳар рӯзи қорӣ пас аз нисфирӯз мӯйсафеди резапайкаре бо қомати андак ҳамида, бар сар тоқии ҷустии сабзинаранг оҳиста-оҳиста қадамзанон ба Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Тоҷикистон меомад. Дар ошӯнаи дуҷуми Институт назди тирезаи паҳлуи маҷлисоғ тақрибан ҳамеша ўро ҷавонони пажӯҳишгоҳ, аспирантону унвонҷӯён аз донишгоҳҳо, адибони навқалам мунтазир мешуданд. Ў баъди баромадан ба нафақа дар Институт устои қор надошт, маслиҳатҳову сӯхбатҳояш аксаран дар ҳамон роҳрави назди маҷлисоғ сураи меғиританд. Гоҳ-гоҳ ба қоргоҳи муаллим Муҳаммадҷон Шақурӣ, дафтари қори Хуршеда Отаҳонова ва шуъбаи луғат медавромад. Зиёд наменишаст, аз музоҳим шудан метарсид. Дӯст медошт, ки дар ҳалқаи ҷавонон бошад. Мо ҳам ўро «молодой человек» меғуфтем, хушаш меомад. Сухбатҳояш асосан аз хусуси навиштаҳои ҷавонон ҷараён меёфт. Бештар таърифи мекард. Эродҳояшро ниҳоят нарма ва бо эҳтиёт меғуфт. Хотироташро дар бораи устодон Айний ва Лоҳутӣ, Пайрав, Раҳимӣ, Суҳайлӣ бо шавқ ҳикоят мекард. Ёд надорам, ки боре ҳам суҳани қасеро бурида ё заррае тасаллути илму дониши худро бар ҷавонон зоҳир қарда бошад. Дар мусоҳиба тақаллуф надошт, суҳанашро ошқоро меғуфт. Нарм меғуфт, ба иззати нафси қасе намераид. Номусу шарафи инсонро болотар аз ҳар арзиш медонист.

*Аз шарофати инсон лоф мезанад воиз,
Гӯ: «Биё ба ин бозор, нархи одам арзон шуд».*

Ин байтро, ки аз як қасидаи ҳолияи ўст, дар охирҳои умр зиёд тақрор мекард. Онро дар «махбаси сангин» – и шаҳри Тошқанд гуфтааст. Ҳикоят мекард, ки маҳбусонро ҳар рӯз ба муддати ду соат ба саҳни маҳбас барои гардиш мебаро-

варданд. Ҳангоми яке аз чунин гардишҳо гӯяндаи радио су-ханони машҳури Максим Горкийро дар бораи шарафмандии инсон қироат мекардааст. Байти мазкур ифодаи аламомеми ҳолати рӯҳии ҳамон лаҳза аст...

Оре, устои зиндаёд Раҳим Ҳошим 14 соли умри пурба-ракаташро дар маҳбасҳо (аз соли 1938 то 1947 ва аз соли 1949 то 1953) сипарӣ намуда буд. Бехтарин солҳои умрашро. Вале аз он солҳо ёд карданро дӯст наметавонист. Аз рӯзгор наменонид. Зиндадилу равшанзамир буд. Заҳмат мекашид. Маҳсули заҳматҳои 40 соли охири умраш ўро дар муҳити илму адаби Тоҷикистон соҳиби иззату манзилати хоса гардонид.

Дар суҳбатҳои хоса гоҳ-гоҳ аз таърихи гирифтори маҳбас шуданаш нақлҳои мекард, ки дар онҳо фочиа ранги мазҳақро касб менамуд. Он нақлҳо боиси малоли хоҳири мусоҳиб наметавонанд, ба шарофати табиӣ баланду зарофати камназари устод касро хушҳол гардонанд ҳам, ба ҳар ҳол ғуборе ба оинаи дил менишонд. Масалан, ҳикоят мекард, ки «ҳангоми дафъаи аввал ба ҳабс гирифта шуданам як муфаттиши тоторасли НКВД (Комиссариати халқии қорҳои дохилӣ – А.А.) маҷбурам мекард иқрор шавам, ки қосуси Инглистон ҳастам. Ман аз бетачрибагӣ пофишорӣ мекардам, ки ҳеҷ гуна қосус нестам. Ва ў маро қунон мезад, ки гурдаҳоям қариб аз қор монда, пешобам қунолуд шуда буд. Ниҳоят ба даҳ соли маҳрумӣ аз озодӣ ҳукм гирифтам... Дафъаи дуюм, ки ба ҳабс гирифтанд, аллақай соҳибтачриба будам, феврал иқрор шудам, ки қосуси Эронам. Пурсиданд, ки қӣ қор бояд мекардам. Гуфтам, ки мебоист пули Қулпонаро метарқондам. Он як пули қубини аробағузар буд. Пурсиданд, ки моддаи тарқандаро аз қучо мегирифтам. Гуфтам, ки шумо маро рӯзи шанбе ҳабс қардед, дирӯз, яъне рӯзи якшанбе, ман бояд назди дарвозаи асосии бозори Самарқанд бар сар қепӣ ва дар дасти қап рӯзнома меистодам ва нафаре ба ман моддаи тарқанда мебоист меод... Бо ҳамин қони ман қалос шуд ва суд боз ба даҳ соли дигар маҳкумам қард. Соли 1953 Сталин мурду мо афв шудем...»

Раҳим Ҳошим 5 октябри соли 1908 дар Самарқанд дар

оилаи Муҳаммад-оқои Ҳошимӣ ба дунё омада, аввал дар мактаби ҷадиди маорифпарвари номӣ Абдулқодири Шакурӣ , сипас дар мактаби нави шӯроӣ, ки дар он устод Садриддин Айний дарс медод, таълим гирифтааст. Баъдҳо, ба муносибати 100 – солагии устод Айний Раҳим Ҳошим он мактабро ба ёд оварда навишта буд: «Дар ин ҷо ба муаллиме дучор омадам, ки роҳи кор ва мавқеи ҷамъиятии ояндаи маро муайян кард, дар дилам оташи шавқӣ аҳли қалам шудан, нависанда шуданро афрӯхт ва дар тамоми зиндагии ояндаам то имрӯз ба ман муаллим ва раҳнамо гардид».

Воқеан ӯ то охири умр дар суҳбатҳо ва навиштаҳояш шогириди содиқи устод Айний буданаширо таъкид мекард ва пайваста ба бузургии инсонӣ ва фарҳангию ҷамъиятии шахсият ва мероси устод аҳсану офарин меҳонд. Инро ҳар кас аз китобҳои «Сухан аз устодон ва дӯстон» ва «Солҳо дар саҳифаҳо»-и муаллими зиндаёди мо метавонад эҳсос бикунад. Дар мусоҳибаву мубоҳисаҳо, Худо накарда, касе нисбат ба асар ё шахсияти устод Айний андак безътиной зоҳир мекард, Раҳим Ҳошим саҳт меранҷид, озурда мешуд, фавран ва ё пайту маврид ёфта, хатман ҷавоби шоиста медод. Дар бораи меҳмоннавозӣ, дастархондорӣ, посдорӣ хотир аз ҷониби устод Айний аз Раҳим Ҳошим ҳикоятҳое шундаам, ки дар мавриди муносибтаре рӯи қоғаз хоҳам овард. Ҳоло мехоҳам лаҳзаеро аз посихотирдорӣ устод Айний, ки аз муаллим Раҳим Ҳошим шундаам, ҳикоят кунам. Ҳангоми бори дувум ҳабс шудани Раҳим Ҳошим ҳамсари ӯ Фаина Борисовна дар китобхонаи Донишгоҳи Самарқанд кор мекардааст. Муносибати роҳбарияти донишгоҳ ба ӯ (ҳамсари «душмани халқ»!) тағйир ёфта, ба гӯши домулло Айний миш – миши эҳтимолияти аз кор сабукдӯш шудани ҳамсари Раҳим Ҳошим расидааст. Он замон устод Айний аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистон ба шарофати аллома Бобочон Ғафуров мавриди меҳрубониву ғамхорӣ хоса қарор гирифта, мошини хизмати сабукрав низ доштааст. Ҳамон рӯзҳо дар донишгоҳ чаласаи тантанавӣ баргузор мегардаду устод Айний ба он ба сифати меҳмони ифтихорӣ даъват мешавад. Ӯ аз ҷои нишастӣ раёсат мебинад, ки дар толор Фаина Бо-

рисовна бо духтарчааш ҳузур доранд. Баъди чаласа роҳбарияти донишгоҳ устод Айниро то берун меғуселонад. Устод барои савор шудан ба мошин саросема нашуда, аз ину он суҳбат карда, ноаён баромадани Фаина Борисовнаву духтарашро интизор мешавад. Вақте ки мебароянд, бо онҳо хеле гарм салому ҳолпурсӣ мекунад ва ронандаашро даъват карда меғӯяд, ки «Фаинаву духтарашро ба хонашон бурда расону зуд биё». Ҳамин муносибати устод Айнӣ кофӣ буд, ки Фаина Борисовна дар ҷои кораш монд ва рӯзгори худу фарзандонашро таъмин намуд.

Дилбастагии Раҳим Ҳошим ба шахсияти инсонӣ ва адабиву илмӣ устод Айнӣ ба андозае буд, ки Ҳангоми тарҷума аз забони ӯзбекӣ ва ба нашр омода кардани китоби «Таърихи инқилоби Бухоро» мекушид тамоми нозукиҳои навиштори устодро риоят намояд ва агар кас надонад, ки матни ин китоб тарҷума аст, гумон мекунад, ки худӣ С.Айнӣ онро ба забони тоҷикӣ навиштааст. Бо хоҳиши устод Раҳим Ҳошим, ки навиштан ба ҳатти форсӣ барояш осонтар аз навиштан ба кириллӣ буд, ман матни ин китобро аз ҳатти форсӣ ба кириллӣ баргардонид, нусхаи тасхехии онро низ хонда будам. Дар баъзе мавридҳо пешниҳод мекардам, ки ҷумлаеро дар таҳрири дигар нависем ва ё таъбиреро иваз бикунем, лекин устод розӣ намешуд ва бо далел ирроӣ мекард, ки агар ҷунин шавад, ба манзари услуби Айнӣ бегонагӣ роҳ меёбад.

Раҳим Ҳошим то охири ҷаҳонӣ ҳаёташ меҳри дӯстиву бародариро бо шоири шаҳри тоҷик Пайрав Сулаймонӣ пос медошт. Эссеҳои «Ёдат ба хайр, Пайрав», «Гуфтор аз аҳвол ва ашъори Пайрав», мақолаҳои ҷудогонаи Раҳим Ҳошим оид ба шахсияти адабӣ ва инсонии Пайрав гувоҳи ин садқати беандозаи дӯстиву бародарӣ мебошанд. Дар мақолаи «Суҳбат бо рафиқони ҷавонам» ӯ аз як мусоҳибааш бо Пайрав ҷунин ёдовар мешавад:

«Боре дар аснои суҳбат шӯҳикунон ба Пайрав гуфтам:

– Биё, ҷунари шоириятро ба ман ёд деҳ, то ки ҳар шабсад, дусад мисраъ шеър сохта, онҳоро дар се-ҷор ҷой ҷоп кунонда, мадади маош кунам.

Пайрав хеле чиддӣ гуфт:

– Ту ҳунари шоир шудан надорӣ, ҳамон тилмочиятро (тарҷумониятро – А.А.) кардан гир! Барои як дараҷа дуруст шеър гуфта тавонистан, ба ғайр аз чизҳои дигар, камаш дусе ҳазор мисраъ шеър аз ёд донистан шарт аст, ҳол он ки ту ақаллан дусад мисраъ ҳам шеър дар ёд надорӣ...

Аз шоироне, ки ман мешинохтам, дар шеърдонӣ касеро намедонам, ки ба Пайрав баробар шуда метавониста бошад...»

Дар ин пора, ки ёде аз Пайрав аст, ҳадаф талқини нозуку бидуни малولي хотири ҷавонон ба ҳар чӣ бештар аз ёд кардани шеър ва ба ин васила таҳрики онҳо ба дарки мусикиву оҳанги арӯз, таносуби сухан, қоидаҳои радифу қофия ва дигар назокатҳои шеъри тоҷикӣ мебошад, ки бе аз ёд кардани шеъри бисёр ва ҳосил кардани малака даст нахоҳад дод.

2

Фаъолияти адабиву илмии устод Раҳим Ҳошим хеле биёрпаҳлу, гуногунсоха ва домандор аст. Дар се шумораи нашршудаи маҷаллаи «Болалар юлдоши» («Ҳамсафари кӯдакон»), ки соли 1919 бо ташаббуси устод Айнӣ дар Самарқанд сурат гирифта буд, ду мақолаи Раҳими 11-сола ба таъб расидааст: «Ҳотираи саёҳат» ва «Айёми таътил». Соли 1924 дар рӯзномаҳои «Зарафшон» ва «Овози тоҷики камбағал» 19 мақолаи Раҳими 16-сола ҷоп шудааст, ки баъзе аз онҳо мавзӯҳои хеле ҷиддӣ он замонро фаро гирифтаанд: «Ташкилоти деҳқонон барои ҷист?», «Дар бораи қарз додан ба деҳқонон», «Дар бораи анҷуманҳои советӣ ва масъалаҳои маориф», «Дар бораи тақсими ҳудудҳои Осиёи Миёна» ва ғайра. Баъдан дар солҳои 1925-26 мавзӯҳои мақолати Раҳими наврас боз ҳам ҷиддитар мешаванд, масалан, «Доҳии бузург ва занҳо», «Фитнаи англисҳо дар Шарқ», «Барои беҳбудии маорифи деҳот» ва амсоли инҳо.

Аз соли 1927 Раҳим Ҳошим ба сифати котиби масъули маҷаллаи «Раҳбари дониш» тамоман ба кори адабиёт ва маориф камар мewanдад. Рӯи муқоваи китобҳои «Ҷаҳони нав» (1928), «Алифбои нав барои мактабҳои савод» (1929),

«Китоби кироат барои камсаводон» (1930), «Соли дуум» (1930), «Соли сеум» (1930), «Сохтмони нав» (1930), «Роҳи нав» (1931), «5 дар 4» (бо ҳамроҳии С.Айнӣ, Пайрав, Лубентсов, с.1931) номи Раҳим Ҳошим ё ба сифати муаллиф ва ё ба сифати мураттиб сабт шудааст. Маводи китобҳои дарсии Раҳим Ҳошим барои хонандагони солҳои 20 ва 30-и қарни 20-ум воқеан дарҳои ҷаҳони навро боз менамуд.

Фаъолияти тарҷумонии устод Раҳим Ҳошим низ аз қор дар сари китобҳои дарсӣ ибтидо гирифтааст. Соли 1930 ӯ ҳамроҳи Граматович ва Дмитриевский китоби «Учебник таджикского языка для русских служащих в госаппарате Тадж. ССР»-ро нашр кард, ки барои тоҷикиомӯзони калонсол пешбинӣ шуда, дар ҳаҷми 25 саҳифа луғате ҳам дошт. Шояд ин аввалин таҷрибаи луғатсозии русӣ – тоҷикӣ бошад. Тарҷумаи китоби «Физика»-и Е.Н.Горичкинро низ Раҳим Ҳошим соли 1933 бо замимаи луғати истилоҳот анҷом додааст. Ӯ луғатро хеле амиқу дақиқ медонист ва баъдҳо дар таҳрири наشري якуми китоби пураиши «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (дар 2 ҷилд) саҳми шоиста гузошт. Осори бисёр нависандагони хориҷӣ, аз қабili Радишев, Лермонтов, Гертсен, Л. Толстой, М.Горкий, М. Шолохов, А. Фадеев, Н.Короленко, В.Ян, Марк Твен, Д. Дефо, Лу Син, Сабоҳиддин Алӣ маҳз тавассути тарҷумаҳои Раҳим Ҳошим ба дили хонандаи тоҷик роҳ ёфтаанд.

Аз ҷумла қаринаҳои тоҷикии «Модар», «Дар қаър», «Душманон»-и М.Горкий, «Мтсири»-и М.Ю.Лермонтов, «Анна Каренина»-и Л.Н.Толстой, «Шоҳзода ва гадо»-и Марк Твен, «Рӯбоҳ ва ангур»-и Г.Фигейредо, «Чаманоро»-и Рашод Нурӣ, ки ба қалами Раҳим Ҳошим мансубанд, ба ҳазинаи тилоии тарҷумаи бадеии тоҷикӣ дохил шудаанд. Бидуни ҳеҷ шак метавон ӯро яке аз поягузори тарҷумаи бадеӣ дар адабиёти нави тоҷик номид. Пайваста бо қори тарҷумонӣ ӯ дар бораи мероси адабии А.П.Чехов, М.Горкий, В.Ян, М.Ф.Охундов, С.Тоҳирзода, Ш.Руставели, М.Воқиф, М.Шолохов, Лу Син, Маликушшуаро Баҳор, Саид Нафисӣ, инчунин оид ва робитаҳои адабии халқҳои тоҷику рус, тоҷику ўзбек, тоҷику озарбойҷон, тоҷику гурҷӣ

мақолаву очеркҳои илмӣи пураарзиш навишта, дар омӯзиши роҳҳои қаробати ин адабиётҳо саҳми арзанда гузоштааст.

Раҳим Ҳошим барои насли мо таҷассуми зиндаи таърихи адабиёту фарҳанги нави тоҷик буд. Шогирди устод Айнӣ, ҳамкори устод Лоҳутӣ, дӯсти Пайраву Дехотӣ, ҳамқадами Турсунзодаву Боқӣ буд ӯ ва оид ба ҳар кадоми онҳо дар китобҳои «Сухан аз устодон ва дӯстон» (1971) ва «Солҳо дар саҳифаҳо» (1988) фаслҳову мақолаҳои ҷолиб дорад. Раҳим Ҳошим оид ба эҷодиёт ва фаъолияти гуногунсоҳаи устод Айнӣ рисолаи «Пире, ки ҷавон шудааст» (1973) ва ҳамроҳи Радий Фиш оид ба ҳаёт, шахсияти адабиву илмӣ ва ҷамъиятии устод Айнӣ китоби «Бо ҷашми вичдон» (1978)-ро таълиф карда, дар соҳаи айнишиносии илми адабиётшиносии тоҷик саҳми шоиста гузоштааст. Ҳар маслиҳате, ки ӯ ба сифати узви ҳайати таҳририи «Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо» (дар 6 ҷилд) ба муаллифони ҷилдҳо меод, арзиши ҷандин китобро дошт.

Устод Раҳим Ҳошим суҳандони камназир буд, шеърӣ классиконро нағз медонист. Суҳанронияш лаззату таъсири махсусе дошт, маънӣ амиқ, лаҳн латиф ва оҳанги гуфтораш самимӣ буд. Ба қавли муаллим Муҳаммадҷон Шакурӣ, устод Сотим Улуғзода дар суҳбате гуфта будааст, ки ӯ аз ҷумлаи зиёиёни тоҷик се тан нотиқӣ забардастро медонистааст: Абдурауфи Фитрат, Аббос Алиев ва Раҳим Ҳошим...

Худи устод ба масъалаи суҳандонӣ, фасеҳ навиштану воҳеҳ гуфтани суҳан ва риояти меъёрҳои забони адабӣ дар гуфтору навиштор пайваста таваҷҷуҳ зоҳир мекард, дар ин мавзӯ мақолаҳои тунду тез менавишт. Аз ҷумла дар мақолаи «Суҳандонӣ ва суҳанронӣ» (1961) оид ба нутқи касоне, ки аз тариқи радиову телевизион сӯҳбат мекунанд, ибрази ҷунин андеша карда буд, ки имрӯз, баъди мурури ним аср, низ аҳаммияташро гум накардааст: «Аз байни инҳо фақат касоне диққати шунавандагонро ба худ ҷалб карда, онҳоро ба ҳалқаи таъсири суҳанони худ гирифта метавонанд, ки суҳанро равон, бо якдигар вобаства, мантиқӣ, қаноатбахш ва бо риояти комили қоидаҳои забон мегуфта

бошанд, ба гап чон дароранд». Мудом таъкид мекард, ки «барои дуруст сухан гуфта ва навишта тавоништан шарт аввал босавод будан аст... Маданияти забон маданияти фикрро нишон медиҳад. Барои дуруст ва зебо гап зада тавоништан, пеш аз ҳама, дуруст ва мантиқӣ фикр карда тавоништан шарт аст». Дар ҳамин мақола тавассути феъли «сохтан» тартиб додани феълҳои мураккабро, аз қабилӣ «табассум сохтан», «гӯш сохтан», «гиря сохтан», «такрор сохтан», «парвоз сохтан», «касб сохтан» бо овардани мисолҳои мушаххас мавриди мазаммат ва масҳара қарор дода буд. Ин гуна «масхарасозӣ» имрӯз дар гуфтору навишторӣ аҳли матбуот на кам, балки бештар ва масҳарабобтар шудаанд, ки «вайрон сохтан», «хароб сохтан», «кам сохтан» ва ғайра аз ҳамин ҷумлаанд.

Устод Раҳим Ҳошим инсони хеле шикастанафс ва фурутан буд. Ҳангоми мураббат ба ба чоп омода кардани «Солҳо дар саҳифаҳо» чашмонашро ҷарроҳӣ карда буданд, биноан баъди чопи мошинка хондан, тасҳеҳу таҳрири ин китобро ба уҳдаи камина вогузошт. Ман бо дилу чон ин корро анҷом додаму устод китобро ба нашриёти «Адиб» супурд. Баъди чанд вақт устод нусхаи хабарии (сигналии) китобро ба дафтари корам (он вақт муовини директори Институту забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ будам) овард. Чехрааш гирифта ва димоғаш сӯхта буд. Сабаб пурсидам, гуфт:

– Ҳамаи корро шумо кардеду каси дигарро аз нашриёт муҳаррир таъйин намудаанд...

– Ҳеч гап нест, устод, муҳим он аст, ки китоб чоп шавад, мо қарзи ҷӯрагиро адо кардем (устод маро «ҷӯра» мегуфт)...

– Не, ин тур намешавад, шумо як пешгуфтор менависед...

– Устод, айб аст, ки ман ба китоби Шумо пешгуфтор нависам, ин кори нашуданист...

– Нанависед, ман китобро ба чоп намесупорам...

Дидам, ки устод ҷиддан тасмим гирифтааст, ноилоҷ розӣ шудаму сарсухане ба китоб навиштам ва он бо ҳамон пешгуфтор ба таъ расид.

Устои зиндаёд шахсияти ниҳоят зиндадил ва равшанза-

мир буд. Дахҳо латифаи ачиб, зарофатгӯйиҳои хушҳолкунандаи ӯ дар хоҳири мо нақш бастаанд. Масалан, рӯзе баъди чанд моҳи даргузашти ҳамсараш дар ҳамон ошонаи дуҷуми Институти забон ва адабиёт, назди тирезаи шафати маҷлисгоҳ бо гурӯҳи ҷавонон суҳбати гарме дошт, ки мучарради асил Асрор Раҳимов омада, ба ҳалқа ҳамроҳ шуд. Домулло Раҳим Ҳошим бо ӯ гарм ҳолпурсӣ карданду гуфтанд:

– Мулло Асрор, як пешниҳод ҳаст.

– Канӣ, канӣ, домулло...

– Биёед, ҳардуямон якто зан мегирем.

– Э-э-э, домулло, шумо чиҳо мегӯед, айб аст...

– Чӣ ҷои айб дорад? Як зан барои ҳардуямон басанда аст.

Рӯзона ба ман омада ҳӯрок мепазад, либосҳоямро мешӯяд. Бегоҳӣ назди шумо меравад...

Асрор Раҳимов зарофати шӯҳии пири ҳаштодсоларо нафаҳмид, рӯй турш карду даст афшонда аз ҳалқа дур шуд. Мо шикамсерӣ хандидем...

Ҷозили камназир, донишманди асил, адиб ва олими нуктасанҷ, чехранигори ҷирадаст, пири равшанзамир устод Раҳим Ҳошим садсола шуд. Бале, ӯ садсола шуду дар дилу хоҳири мо, шогирдон, бо суҳанони пурмаъно, табассумҳои малех, хандаҳои шавқангез, сӯҳбатҳои ширинаш умри ӯ идома меёбад. Ва чи хуш гуфтааст шоири бориқбинамон Бозор Собир дар ҳаққи ӯ:

*То бувад фарҳанги тоҷик,
Номи ӯ монад муқаррар.
Не дар аввал, не дар охир,
Чун гуле дар байни дафтар.*

соли 2008

ЗИ ДУНӢИ ДАРУНАШ РОЗ БИКШОЕМ

1.

Адибони асил паёмбар ва паёмгузори замон ва насли хеш ҳастанд. На ба он сабаб, ки осорашон ба солномаву воқеаномаҳо шабеҳ бошанд, балки ба ин маънӣ, ки рӯҳи замон ва умдатарин нишонаҳои маънавиёти ҳамзамонони ҳешро дар офаридаҳояшон акс менамоянд. На ба он сабаб, ки ба муносиботи воқеоти расмӣ асаре менависанду ҳамсадоии худро ба иқдоми мусаллатини замон иброз медоранд, балки ба ин маънӣ, ки дар офаридаҳояшон ҳастии таърихӣ, иҷтимоӣ ва рӯҳонии халқро дар пайванди гузаштаву имрӯзи ӯ метавонанд хувайдо намоянд. Ва ниҳоят, на танҳо ба ин сабаб, ки анъаноти адабии гузаштаро идома медиҳанд, балки низ ба ин маънӣ, ки метавонанд дар заминаи он анъанот мактаб ва сабки адабии худро биёфаранд.

Аз масири ҳамин меъёрҳо ба эҷодиёти Мӯъмин Қаноат бо назари тадқиқ бингарем, шахсияти халлоқӣ, маҳорати нигорандагӣ ва ҳунари барозандагии ӯ дар манзари шеърӣ кунунии тоҷикӣ хеле равшану барҷаста намудор хоҳад шуд.

Муҳаққиқони назми муосири тоҷик бар ин ақидаанд, ки шеърӣ мо аз нимаи солҳои 50 ва бахусус аз солҳои 60-и қарни гузашта ба марҳалаи тоза ворид шуд, ки моҳияти он аз зухури тағайюрати сифатӣ дар сохту таркиб, системаи образҳо ва сатҳи бадеиву эстетикӣ шеър иборат аст. Ин маҷро аслан аз эҷодиёти Ғаффор Мирзо, Аминҷон Шукӯҳӣ ва Файзулло Ансорӣ шурӯъ шуд, вале ба чанд иллат пеш нарафт. Аввалан, шоирони мазкур дар тозақориҳояшон асосан ба таҷрибаи шоирони насли солҳои 30 (ба истилоҳ насли комсомол) ва эҷодиёти шоирони рус таъя карда, истеъдоду маҳорати худододашонро, то тавонистанд, дар ҳамин замина сайқал доданд. Сониян, онҳо ба назарияи реализми сотсиалистӣ саҳт мусаллаҳ буда, аз ворид шудани аносири усулҳои дигари тасвир (мисли романтизм, сентиментализм, имажинизм ва ғ.) ба осорашон мепарҳезиданд. Солисан, истеъдоди онҳо бо вучуди ҳамаи навовариву тозагӯиҳое, ки доштанд, аз равиҳои маъмули шеърӣ тавсифӣ берун нарафта, пойбанди

колабҳои тафаккури бадеи расмӣ ва нимрасмӣ буд. Ва ниҳоят, дар осори онҳо рӯҳи шеърӣ классикӣ, нафаси ҷонбахши каломи бузургони гузашта кам эҳсос мешуд, ки дуруштиву ноҳамвориҳои ашъорашонро суфтаву пухтатар гардонад. Ва шояд баъзе сабабҳои дигар ҳам дар ин миён бошанд.

Мӯъмин Қаноат аз аввалин қадамҳояш дар ҷодаи шеър гӯё ҳамин иллатҳоро меҳост аз пеши роҳи худ бартараф бикунад. Ҳатто дар шеърҳои шогирдонаи ӯ, ки аслан муқайяди мавзӯҳову тавсифҳои маълум буданд, кӯшиши офаридани тасвирҳову таъбирҳои тоза ба назар мерасид. Масалан, дар шеъри «Ду гул» (1955), ки ба маъмултарини мавзӯҳои он замон – васфи духтарони пахтачин бахшида шудааст, банди ҷолибе ҳаст:

*Яке з-он аз сафедӣ нукраи хом аст, пиндорӣ,
Ба пояи пахтазорон чатри нилфом аст, пиндорӣ,
Фурӯзон рӯи он худ ахтари шом аст, пиндорӣ,
Дигар дар байни он манзар маҳи том аст, пиндорӣ.*

Чунон ки мебинем, дар ҳамин як шеъри шогирдона ҳам ташбеҳот барои назми он солҳо тоза ва нав буданд.

Ё ки шеъри «Пири гулфурӯшон»-ро (1959) бигирем, ки шоир дар он чӣ гуна мӯҷаз ва нишонрас тасвири зиндаи манзараи баҳорони кӯҳи Варзобро офарида:

*Кӯҳи Варзобро чӣ даврон аст,
Гӯиё пири гулфурӯшон аст.
Ҷомаи беқасаб ба бар дорад.
Локии шоҳӣ дар камар дорад,
Саллаи суф гирди сар дорад,
Сабади гул ба пеши бар дорад.*

Маҳорати тасвиркорӣҳои Мӯъмин Қаноат баъдан дар шеърҳои маъруфи ӯ «Об меҳӯрад», «Обшор» такмил ёфта, дар шоҳкорҳояш «Нарав, қуи сафеди ман» ва «Ману шабҳои беҳобӣ» ба дараҷаи эҷозӣ воқеъӣ расид. Ду шеъри охир аз лиҳози таносуби лаҳну оҳанг бо мазмун ва аз ҷиҳати ҳамии (пластик будани) сухан умуман дар шеъри нави форсӣ камназиранд.

Назари Қаноат ба рисолати шеър тадричан тағйир пазируфта, таваҷҷуҳаш ба мавзӯҳои муҳимми таърихиву иҷтимоӣ ва маънавӣ бештар зоҳир шуд. Манзумаи «Шоир ва шоҳ», шеърҳои «Зиндаи ҷовид», «Эй шоири Сомон!», «Суруди охирин», «Қатли Восеъ» ва мисли инҳо дар қорбасти мавзӯҳои таърихиву ҷалсафӣ барои офаридани достонҳои таърихимавзӯӣ ӯ «Тоҷикистон – исми ман» ва «Ғаҳвораи Сино» заминаи мусоид фароҳам овардаанд.

Зимнан, ин ҷо меҳодам як нуқтаро таъкид бикунам, ки Мӯъмин Қаноат тақрибан сӣ соли эҷодиёти худро пойбанди мавзӯҳои ҷашнӣ ва ҳадафҳои сиёсати замон кард. Достонҳои мазкур аслан маҳсули ҳамаи мароми сиёсати адабӣ мебошанд. Дар достони аввал панорамаи ҳаёти халқ дар масири як фосилаи муайяни таърих тасвир шудааст. Достони дуюм ҷалсафаи ҳаёт ва ҷаъолияти илмиву эҷодии Шайхураис Абӯалӣ ибни Синоро дар манзари таърихи пушошӯби замони ӯ аз лиҳози бадеи инъикос намуздааст. Ҳамин равияи ҳамосаписандӣ самти асосии ҷаъолияти эҷодии устод Мӯъмин Қаноат гардид. Аз ин гавариш ҷанбаи лирикии истеъдоду эҷодиёти шоир саҳт осеб дид.

Маҳорати Мӯъмин Қаноат дар эҳсос кардани мавзӯҳои муҳимми ҳастии халқ ва дар ибрози маъқеъи шоистаи граҷданӣ нисбат ба тафсиру талқини ин мавзӯҳо қобили таҳсину тақдир аст. Бисёре аз мавзӯҳоеро, ки моҳияти иҷтимоӣ, таърихӣ ва сиёсӣ доранду шоирон аз солҳои 70 то имрӯз ба онҳо ғаштаву барғашта мушоҷиаат мекунаанд, Мӯъмин Қаноат дар солҳои 60 тарҳрезӣ карда буд. Шеърӣ машҳури ӯ «Ба ҳаводорони забони тоҷикӣ»-ро ба хотир оред:

*Қанд ҷӯӣ, панд ҷӯӣ, эӣ ҷаноб,
Ҳар ҷӣ меҷӯӣ, биҷӯ.
Бекарон баҳрест, гавҳар беҳисоб,
Ҳар ҷӣ меҷӯӣ, биҷӯ.
Форсӣ гӯӣ, дарӣ гӯӣ варо,
Ҳар ҷӣ меҷӯӣ, биҷӯ.
Лафзи шеърӣ дилбарӣ гӯӣ варо,
Ҳар ҷӣ меҷӯӣ, биҷӯ.*

*Баҳри ман танҳо забони модарист,
Ҳамчу шири модар аст.
Баҳри ӯ таибеҳи дигар нест, нест,
Чунки меҳри модар аст.
3-ин сабаб чун шӯҳиҳои дилбарам
Дӯст медорам варо,
Чун навозишҳои гарми модарам
Дӯст медорам варо.*

Мӯъмин Қаноат ин шеърро соли 1963 гуфта буд, вале мо баҳси се ва ё як забон будани забони форсиву тоҷикиву дариро охири солҳои 80 оғоз кардем. Ў бо меҳри бепоян, ниҳоят ширин ва дилнишин суханагро гуфт, мавқеъ ва муносибатагро ба забони модарӣ ифода намуд, вале равшанфикрони мо дар гузоришу ҳалли ин масъала аз баҳси илмиву илмимаоб то низоҳои маҳалливу гурӯҳӣ расиданд. Аз шоирон низ чанд тан дар мавзӯи ситоиши забони тоҷикӣ шеърҳои навиштанд, вале бо оҳанги арбадаҷӯиву ситезаписандӣ (аз устод Лоик, Бозор Собир то шоирони ҷавонтар).

Баъзе мавзӯҳои, ки шоирони мо дар сари онҳо солҳои 70-80 бисёр гиру мон ва баҳсу талош карданд, низ дар бархе аз ашъори солҳои моқабли Мӯъмин Қаноат зимни абёти лирикӣ хеле нишонрасу нозукадоёна баёни худро ёфта, вале азбаски аз рӯҳияи пархошҷӯёнаву ҳангоматалабона ӯӣ буданд, камтар мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтанд. Масалан, ба мавзӯи Самарқанду Бухоро, тақдири таърихӣ ин ду маркази тамаддуни тоҷикон дар шеъри «Суруди охирин» чунин ишораҳо ҳастанд.

Навовариву навардози Мӯъмин Қаноат дар системаи образҳои шеъри тоҷикӣ, дар сохт ва таркиби арӯз, дар офаридани шаклҳои тоза ва эҳёи ашқоли анъанавӣ бо мазомини навар навиштаҳои муҳаққиқони мо то андозае баррасӣ шудааст. Ҳамин қадар меҳостам илова бикунам, ки дар шикастани мисраъҳо, дар истифодаи арӯзи озод Мӯъмин Қаноат қариб ҳамеша аз пайи таъкиду таъйиди маънӣ рафта, бо тақозои исту гардишҳои мантиқӣ сари ин корро гирифтааст. Шеърҳои «Хоби қаҳрамон», «Давоми нек роҳатро», «Нарав,

куи сафеди ман», «Ману шабҳои бехобӣ», «Гули бодом» ва достони «Китобҳои захмин» аз ҳамин қабиланд.

Достонҳои Мӯъмин Қаноат дар таърихи адабиёти муосири тоҷик мақоми хоса доранд. Бехтарин намунаҳои достони реалистии эпикӣ («Падар»), таърихиву фалсафӣ («Гаҳвораи Сино»), публицистӣ («Тоҷикистон – исми ман»), лирикиву ҳамосӣ («Суруши Сталинград» ва «Мавҷҳои Днепр») дар назми муосири мо ба қалами ӯ мансубанд.

Нақши шеърӣ Мӯъмин Қаноат дар парвариши завқи шоирони солҳои 60-80 ниҳоят равшан аст. Баланд шудани ҳисси масъулияти шоир нисбат ба шеъре, ки мегӯяд, кӯшиш ба риояи таносуб ва мантиқи сухан, бамавриду саҳеҳ истифода кардан аз захираи луғат ва таъбироти рехтаи забон, эҷодкорона ба қор бурдани имконоти дохилии арӯзи тоҷикӣ ва қофия – ин ҳама ба зами истифодаро табъ ва омӯзиши шоирон омилҳои буданд, ки савияи шеърӣ моро ду-се даҳсолаи охир хеле баланд бардоштанд ва дар ин ҷода хидмати устод Мӯъмин Қаноат ва саҳми шеърӣ ӯ шоистаи тақдирӣ таҳсин аст.

Барои баланд шудани завқи хонанда ва афзудани таваҷҷуҳи мардуми мо ба шеър расм шудани бидуни қоғаз ё китоб, яъне аз ёд қироат кардани шеър аз ҷониби ҳуди шоирон нақши муҳим бозид. Дар сарғаҳи ин қор низ устод Мӯъмин Қаноат меистод ва дигар шоирон аз ӯ нек пайравӣ карданд.

Умуман, агар гӯем, ки ҷавоншоирони солҳои 60-70-и қарни гузашта дар ибтидо ҳама аз мактаби шеърӣ Қаноат сабақ омӯхтаву баъдан иддае пайроҳаҳои худро пайдо карданд, саҳв нахоҳад шуд. Ба ибораи дигар, ҳамаашон аз ҳамон лонаи шеърӣ Мӯъмин Қаноат (ҳамчунон ки ҳуди ӯ ва ҳамсолонаш аз лонаи шеърӣ Лоҳутиву Турсунзода) болу пар бароварда, дар фазои бекарони шеърӣ тоҷикӣ ҳар қадам самтеву роҳро интиҳоб кардааст.

Дунёи шеърӣ Мӯъмин Қаноат хеле рангин аст, ба қавли ҳуди шоир, «бекарон баҳрест» ва ҳар ғаввос метавонад ғавҳари дилҳо аз он биёбад, агар ғавҳаршинос бошад.

Роҳи устод Мӯъмин Қаноат дар олами шеърӣ форсӣ

пайравони бешумор дорад. Аминем, ки ин роҳ дароз хоҳад буд ва давоми нек хоҳад дошт.

2.

Ҳам шеърӯ достонҳои устод Мӯъмин Қаноат, ҳам навиштаҳоро дар бораи шеъри ӯ бисёр хондаам. Бо вучуди ин ҳар дафъа, ки китоби ашъори ӯро варақ мегардонамӯ шеърҳоеро, ки борҳо хондаам, аз нав мутолиа мекунам, пахлуҳову кишрҳои тозаи сухан, ҷилову тобишҳои нави маҳорати суханвариини шоири мумтозро барои худ кашф менамоям. Ба таъбиру тасвирҳои рӯбарӯ мешавам, ки қаблан аз онҳо сатҳӣ убур кардаам, маъниву ҳикматҳоеро дармеёбам, ки борҳо гӯё дидаамӯ шунидаам, вале сари онҳо тааммуқ накардаам, сарсарӣ гузаштаам, онҳоро, ба истилоҳ, нашинохтаам.

Борҳо гуфтаамӯ навиштаам, ки Эраҷ Мирзо ба манзалату мартабаи модар басо арҷ гузоштааст, устод Мирзо Турсунзода бо ёди модар дар ба дари деҳа гашта, симои ӯро тасаввур ва тасвир кардааст, устод Лоиқ чехраву сиришти модари тоҷики кӯҳистониро бо орзуву ормонҳоиаш, бо муҳити зисту ҷаҳони маънавияш офаридааст. Вале надидаамӯ нагуфтаам, ки модари устод Қаноат

*Бо табассум, бе такаллум, бе ишоб
Мебаромад ҳар саҳар чун офтоб.*

Ва ҳангоме ки ин офтоб ба ғуруби абадӣ рафт, фарзанд ӯро «бо ду ҷашми чор» ҷусту оқибат тимсоли ӯро дарёфт.

*Аз баландӣ бе табассум, бе ишоб
Мебаромад ин пагоҳӣ офтоб.
Гарчи ҳамчун меҳри ман пурнур буд,
Аз бари ман, аз сари ман дур буд.*

Мӯъмин Қаноат шоирест, ки ба воқеаву ҳодисаҳои рӯзгор бо диди пурвусъати эпикиву фарогир менигарад, манзару панорамаи рӯйдодҳоро бо хусусиёти умда ва моҳияти аслии онҳо мебинаду тасвир мекунад. Ӯ аз пургӯй ва тафсилоти мавзӯ парҳез дорад, ишораҳои гӯёву нишонра-

серо меписандад, ки ҳадафгӯ бошанд. Дар чанд мисраъи оғози «Суруди охирин», масалан, чанд китобу чандин достон маънӣ аз сарнавишти таърихии ватанамон ва хислатҳои умдаи миллат бо ишораҳои мӯҷазу кӯтоҳ, бо ниҳояти ифтихор аз як сӯ ва ниёишу лобаи самимона, аз ҷониби дигар, ифода ёфтааст:

*Ба тундӣ хашми дарёям,
Ба тамкин сабри саҳроям,
Ба нармӣ чун дили ошиқ,
Ба сахтӣ санги хороям,
Ба савдо рафта дунё чун
Самарқанду Бухороям,
Мақун дигар ту савдоям...*

Савтиёту оҳанг, сифатчинӣ, мушобехот ва таносуби садоҳову маъниҳо намегузоранд, ки хонандаи соҳибзавқ ва маънифаҳм аз ин мисраъҳо сарсарӣ бигзарад.

Мӯъмин Қаноат шоири хеле ҳассос аст, парвози тахайюлотӣ ӯ кайҳонист, вале дар айни замон ҳангоми тасвиркорӣ таъбироту таркиботе, ки шоир барои ифодаи ҳадаф ва чилвагар намудани манзара истифода мебарад, он манзараро на танҳо тасаввурпазир, балки диданиву воқеӣ пеши назар меорад. Нақлу ҳикоят дар ашъори ғиноии Мӯъмин Қаноат мавқеи назаррас надорад, балки мадҳали мӯҷазест, ки хонандаро ба дарку тасаввури манзара ҳидоят менамояд:

*Он ҷо, ки тани шаҳиди шоир
Ҳунишор ба рӯи хок ғалтид,
Оғуштаи хуну ранги дар ранг
Як хирмани гул зи хок сабзид.*

Ин пора аз шеъри «Кӯҳи маъшуқ» иқтибос шуд, ки ба хотираи шоири шаҳир ва шаҳиди рус Михаил Лермонтов дар қатлгоҳи ӯ гуфта шудааст. Ва пас аз ин мадҳали мӯҷаз пеши назари мо манзараи ғачеъе падида меояд, ки тавассути ташбеҳоту ташхисоти гӯёву пурчилои аҷзои табиат офарида шудааст.

*Ҳар лолаи доғдори пурхун
Гӯё ки зи каф ғитода ҷомест,
Ҳар ғунҷаи дарғигони хомӯш
Як шеърӣ бадарди нотамомест.*

Агар аз таъкиди аҳаммияти мавзӯёҳову муҳтавои шеърӯ дostonҳои устод Мӯъмин Қаноат, ки мақолаву рисолаҳои бисёр дар ин хусус навишта шудаанд, бигзарем, бузургтарин ва назаррастарин хидмате, ки ӯ барои адабиёти мо, хусусан барои таҳаввули шеър кардааст, ин аст, ки баъд аз устодон Лоҳутиву Турсунзода фосилаи байни шеърӣ муосир ва шеърӣ классикии тоҷикро ба маротиб кӯтоҳ кард, риштаи пайванди шеърӣ гузаштагону имрӯзиёро гиреҳи тоза зад. Аввалан, ӯ забони шеърро аз луғоти ба шеър номуносиб, аз таракотурукҳо, аз калимоту таркиботи омиёна софӯ тамиз карда, ба ин васила сатҳи шеърӣ муосирро ба зинаи сифатан нав бардошт, нафосат, салосат ва асолати шеърӣ тоҷикро эҳё намуд. Пурбории калимаҳо, рехтагии таъбирот, равшании маъниву ҳадаф, истехкоми лафзу мантик, таносуби савту маънӣ – ин ҳама сифатҳои ҳастанд, ки маҳсули ашъори устод Мӯъмин Қаноат мебошанд. Бубинед, дар ин як банди мусалласи кӯтоҳи «Мезебад», агар таваҷҷуҳ ва тааммуқ бикунед, ҳамаи сифатҳои мазкурро дармеёбед:

*Моҳ дар рӯи ту ватан дорад,
Мавҷ аз зулфи ту шикан дорад,
Ҳардуро обу тоб мезебад.*

Ин сифатҳоро устод Мӯъмин Қаноат аз заруриёт ва мураккаботи аслии шеър медонад ва ин маъниро дар оғози достони «Суруши Сталинград» ҳамчун мароми эстетикӣ ва шоирӣ худ эълон доштааст. Вазну тамкин, қудрати чонофарин, сеҳри мурдари зинда гардонидан, дорои муҳит, умқи фароз ва мадду қазри худ будани сухани шоирро устод Мӯъмин Қаноат шартӣ ҳатмӣ шеърӣ асил мешуморад. Моҳияти фалсафии диди эстетикӣ ӯ низ бар ҳамин аслҳо асос гирифтааст. Хонандаи зақӣ ин ҳақиқатро аз мутолиаи шеърӯ дostonҳои устод ба осонӣ дармеёбад ва ин нуқта аз ҷониби адибон пазируфта шудааст.

3.

Аз суҳбатҳои устод Мӯъмин Қаноат дар мавзӯҳои адабиёт, фарҳанг, забон, таърих ва хусусан дар бораи рисолати шеър ва шоир дар ҷашнҳои адибону олимони конфронсу симпозиумҳои адабиву илмӣ бисёр бархурдор шудам. Ё маъмулан бидуни матн ва аксаран бадохатан суҳан мегӯяд. Суҳанронии устод аз маърузаҳои музокараҳои дигарон ҳамеша бо фарогирии паҳлуҳои гуногуни мавзӯ, муқобалаву муқояса, диди амиқу борик, таҳлилҳои иҷтимоиву ирфонӣ ва бадеияти шоирона фарқ мекунад. Боре баъди суҳанронии устод дар як ҷаласаи адабӣ Гулназар, ки дар паҳлуям менишаст, бо вачд гуфт, ки торҳои майнаву асаби Мӯъмин Қаноат гӯиё антеннаҳои доранд, ки мавҷҳои андешаву донишро аз фазои бекарон ба худ мекашанд ва тафаккури устодро бо иттилооту ғизои хосаву зарурӣ таъмин мекунанд. Ин, албатта, як мушоҳидаи шоирона буд, ки зимнаш ҳақиқати нисбие шояд дошта бошад. Вале мусаллам аст, ки ҳар суҳанронии устод дар ҷаласаҳои адабиву илмӣ як мақолаи мутаммам оид ба мавзӯи мушаххас аст, ки мутаассифона, рӯи қоғаз наомадааст.

Ин ҷо мехоҳам аз ду суҳбати устод Мӯъмин Қаноат ёд кунам, ки яке дар доираи илмӣ ва дигар дар доираи адабӣ сурат гирифта буд.

Суҳбати якум моҳи декабри соли 1987 дар Институти адабиёти ҷаҳони ба номи Максим Горкийи Академияи илмҳои ИҶШС воқеъ шуд. Он сол дар Тоҷикистон ҷашни 100-солагии устод Абулқосим Лоҳутӣ дар доираҳои адабиву илмӣ, мактабҳои миёнаву олӣ ва аҳли ҷамоат хеле васеъ ва пуртантана таҷлил гардид. Ҷашнвора мебоист дар шаҳри Маскав бо конфронси илмӣ дар Институти адабиёти ҷаҳон ва бо шои адабиву ҳунари дар толори сутундори Хонаи иттифоқҳо ҷамъбаст мешуд.

Ба конфронси илмӣ аз Тоҷикистон як зумра олимони Лоҳутишинос бо сарвари Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон устоди зиндаёд Муҳаммад Осимӣ рафта будем. Устод Мӯъмин Қаноат, ки ташкили шои адабиву ҳунариро ба уҳда дошт, дар конфронси илмӣ низ ширкат варзида, гузориши пурмуҳтаво кард, ки мағзи он гузориш ҳоло ҳам ҳарф

ба ҳарф дар гӯшам садо медихад. Ў аз ҷумла гуфта буд: «Дар ибтидои асри 20 шеърӣ тоҷикӣ рӯ ба инқироз ниҳода, коҳи бузургу муҳташами сухани бадеъ, ки қарнҳо равшану рангину мучалло буд, андак-андак ба торикистон табдил меёфт. Танҳо дар баъзе гӯшаҳои он коҳ чанд нафар буданд, ки шамъи сухани шоиронаро фурузон медоштанд. Лоҳутӣ ба ин муҳит мисоли барқ омад ва он коҳро пурнур гардонд...»

Дар ин пораи тавсифиву тасвируву таҳқиқӣ аз суханронии кӯтоҳу пурмуҳтавои устод Қаноат вазъи шеърӣ тоҷикӣ дар ибтидои қарни 20, аҳаммияти вуруди Лоҳутӣ ба майдони адабиёти тоҷик ва нақши ӯ дар танвири коҳи суханчунон кӯтоҳ, фарогир, аниқ ва образнок ифода гардидааст, ки эҳтиёче ба илова кардани сухани дигаре бар он намоиш надорад. Дар он конфронс банда то дараҷае зери таъсири ин суханони нишонраси устод будам ва онҳо зехнамро чунон тасхир карданд, ки дигар маърузаҳову суханронии тӯлонӣ ба хотирам роҳ наёфтанд ва дар ёдам ҳам намондаанд.

Сухбати дигари устод Мӯъмин Қаноат, ки дар ёдам нақш бастааст, зимистони соли 2001 дар хонаи эҷодиёти адибон дар мавзёи Переделкино сурат гирифта буд. Он вақт банда узви раёсати Хазионаи байналмилалӣ адабиёт будам ва ба ҷаласаи навбатӣ он ба Маскав ҳамроҳи устод Қаноат рафтам. Аз рӯи нақшае, ки қаблан омода ва ба мо дастрас шуда буд, пас аз ҷаласа дар Переделкино дар мавзӯи «Шеърӣ имрӯз: роҳҳои таҷаддуд» мизи мудаввар баргузор гардид, ки идораи маҷаллаи «Дӯрӯбаи наредов» ташикл карда буд. Дар мизи мудаввар адибони маъруфи замони шӯравӣ Римма Казакова, Евгений Евтушенко, Анатолий Парпара, Владимир Огнев, Михаил Шевченко (Доля Михаил), Владимир Некляев, адибон аз ҷумҳуриҳои Қазқоз ва соҳили Балтик иштирок доштанд. Қори мизи мудавварро сармуҳаррири маҷалла Александр Эбанойдзе бо сухани муқаддимаӣ оғоз бахшида, риштаи суханро ба Е. Евтушенко дод ва ӯ муҳтасар аз таҷрибаи «Тазкираи адабиёти Россия»-ро тартиб доданаи дар Амрико сухбат кард, вале аз мавзӯи мизи мудаввар дур рафт. Раиси ҷаласа наредхат шуд ва гӯё роҳи халосӣ аз вазъият ва имдод меҳоста бошад, навбати суханро ба устод Мӯъмин Қаноат дод. Маро беиштиёр ҳаяҷони ботинӣ фаро гирифт, ки дар ин маҳфили «наҳангҳо»-

и шеър устод аз чӣ оғоз мекардаву чӣ мегуфта бошад. Ў аз рӯи одат муддате сукут кард, сукути пурмаъно. Сипас ба гуфтор омад. Ба забони фасеҳи адабии русӣ, гӯё дар синфхонаи донишчӯён қарор дошта бошад, дар бораи шеър, махсусиятҳои шеъри ғиноӣ, рӯҳи граҷданиӣ сухани шоир, мушаххасоти эҷоди ашъори эпикӣ чунон бо тамкину эътимод сухан мегуфт, ки ҳама гӯшу хуш шуда буданд. Хисси ҳаяҷоне, ки қаблан вучуди маро фаро гирифта буд, андак-андак ба хиссиёти ифтихору ғурур аз ҳастии шоирона, аз дониши амиқу фарох, аз тарзи гуфтор ва вучуди солори устод мубаддал мешуд, ба худ меболидам, қабат-қабат гӯшт мегирифтам, дар косаҳои чашмонам ашки шодӣ ҳалқа мезад, худ ба худ мегуфтам: «Зихӣ, устод! Офарин, устод!».

Пас аз анҷоми суханронии устод сармуҳаррири мачаллаи «Дружба народов» аз ҷой бархост ва андаке сукут карду ҳаяҷономез гуфт: «Оре, намедонам, ки сухани гуфтани монд ё на. Мӯъмин Қаноат ба сифати муаллим ба мо дарси воқеӣ дод. Ёро гӯш мекардаму аз ёдам сухбати мӯйсафеди шаробпази гурҷӣ мегузашт. Мӯйсафед тарзи пухтани шаробро аз чидани ангур то омодаву нӯшидани шудани май чузъ ба чузъ, лаҳза ба лаҳза ҳикоят карда буд. Мӯъмин Қаноат мисли ҳамон мӯйсафед ба мо аз ҳолат, усул, муҳтаво, техника ва ҳадафи шеър сабақе дод, ки дигар ҷову имконе бар он афзудан ҳам намонд».

Дигар касе аз ҳозирин сухани муфасссал нагуфт, мазмуни лутқаву нидохои онон аз доираи аҳсану офарин гуфтан ба устод фаротар нарафт...

Ин ҷо ман танҳо аз ду лазае ёдовар шудам, ки шояд онҳо барои шинохти шахсияти адабӣ, арзишу эътибори суханварӣ ва мақому манзилати миллии устоди азизамон Мӯъмин Қаноат равшание андозанд...

Шеърӯи дostonҳои устод, агарчи дар бораи онҳо мақолаву рисолаҳо таълиф шудаанд, молотол аз розҳое ҳастанд, ки кушуданашон вазифаи аҳли адабу илм аст. Дар айёми чашни 80-солaгии ин суханвари мумтоз дил меҳаҳад пайваста нидо бикунaд, ки: Зихӣ, устод; офарин, устод!

соли 2012

РАНҶБУРДАШ РАҲ БА ГАНҶ БУРД¹

1

Баъди даргузашти муаллимам академик Муҳаммадҷон Шакурии Бухорой (М. Шукуров), ки 16-уми сентябри с. 2012 рух дод, дар матбуот ва расонаҳои электронии ҷумҳурии хабар, таъзия, таслият, хотира ва ёддоштҳои бисёр нашр шуданд. Дар ҳар кадоме аз онҳо ба як ё чанд ғушаи чехраи инсонӣ, илмиву адабӣ ва маърифативу фарҳангии устод равшанӣ андохта шудааст ва ҳамаи онҳо аз ихлосу эҳтироми сидқии муаллифони ба шахсияти муаллим М. Шакурӣ саршоранд. Аз байни ҳамаи онҳо мехоҳам хабари сомонӣ «Asia-Plus»-ро аз 21.09.2012 иқтибос кунам, ки шояд руҳия ва мундариҷаи аксари интишороти ба даргузашти муаллим марбутаро ба таври умумӣ инъикос намояд:

«М. ШАКУРӢ – «ОХИРИН АЗ МОГИКАНҲО»

Дар ин ҳафта академик Муҳаммадҷон Шакурӣ орому номаҳсус зиндагиро падруд гуфт. Маросими видоӣ бо Устод на дар толори барҳавои Академияи илмҳо ё Иттифоқи нависандагон, балки дар ҳавлии хоксоронаи биное баргузор шуд, ки ӯ солҳои охир дар он ҷо мезист. Хабарӣ фақат академик аз телевизиони давлатӣ садо надод, аз ҳукумат низ таслияти расмие набуд... Аслан чунин эҳтиромот ба ҳуди Шакурӣ дигар лозим ҳам нест. Ин барои ҳуди мо муҳим буд, то фарзандони мо дуруст муайян кардани арзишҳоро дар ин рӯзгор биомӯзанд, то бифаҳманд, ки дар ҳаёт чизҳои асоситарин на «Лексус»-и шишасиёҳи модели охирин ва на хонаи сеошӯна, балки чунин мафҳумҳои ҳастанд, мисли шараф, вичдон, дониш, равшанфикрӣ. Мо ин корро накардем ва ин буду шудӣ мову ҷомеаи моро намудор кард. Академик Шакурӣ яке аз охирин намоёндагони зиёиёни қуҳнаи тоҷик буд, ки мо замоне онҳоро вичдони миллат меномидем. Бо даргузашти чунин ашхос

¹ Қисми умдаи ин мақола соли 1986 ба муносибати чашни 60-солагии М. Шакурӣ навишта, ҳамон сол дар №11 «Садони Шарқ» чоп шуда буд.

давроне паси сар мешавад. Мо барои зист дар даврони дигар мемонем.

Алвидоъ, Устод!»

Воқеан барои М. Шакурӣ аз ин қабил эҳтиромот на ин ки дигар лозим ҳам нест, балки дар охирҳои умр марҳум ба чунин муносибати мақомоти расмӣ ва баъзе, ба истилоҳ, зиёиёне, ки ба он мақомот қаробат доранд, одат қарда буд. Аз камбиниҳо ва нописандиҳои эшон парвояе ҳам надошт, фақат баъзан ғилаҳои гоҳ дардолуду гоҳи дигар тамасхуромез мекард. Масалан, чанд бор баъзе аз журналистони телевизион хоҳиш карданд, ки як барнома ва суҳбат ташкил кунанд, розӣ нашуд, далелаш ин буд, ки мегуфт: «Марову худатонро беҳуда азоб надихед, нишон намедиханд, маро аз наворҳои маҷлису маҳфилҳо қайчӣ мекунанду шумо мехоҳед барнома таҳия намоед...» Сабаби чунин муносибатро намефаҳмиду намедонист. Биноан парвояе ҳам намекард. Пайваста банду машғули қорҳои илмиву фарҳангиву маърифатӣ буд. Ва ба шарофати ҳамин машғулияти заҳмати пайваста, бо мусоидати донишу таҷрибаи андухтааш барои мардуми тоҷик, барои илму фарҳанги миллии мо ганҷинаи бебаҳоеро фароҳам сохт, ки шарҳу тафсири илмиву фалсафии муҳимтарин воқеаву падидаҳои иҷтимоиву фарҳангии рӯзгори тоҷикони Мовароуннаҳрро дар ду садсолаи охир дар худ гунҷониш додааст. Ин ганҷина аз китобу рисолаҳои дар 20 соли истиқлол таълифкардаи М. Шакурӣ фароҳам омадааст. Китобҳои «Хуросон аст ин ҷо», «Забони мо ҳастии мост», «Истиқлол ва худшиносии иҷтимоию маънавӣ», «Инсонгарии омӯзиш ва забони миллий», «Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон», «Фитнаи инқилоб дар Бухоро» ва дигар асару мақолаҳои устод аз ҳамин ҷумлаанд.

Оре, дар осори ду-се даҳсолаи охири умр назари муаллим М. Шакурӣ аз доираи мавзӯҳои адабиёт фаротар рафта, бештар ба таҳқиқи масъалаҳои марбут ба ҳастии таърихии миллати тоҷик, ташаккул ва таҳаввулу татаввури забони тоҷикӣ, мураккаботи фарҳангсоз ва омилҳои пайдории

фарҳанги миллат, маънавиёт ва мақоми он дар таъйини чехраи фарҳангии миллат дӯхта шуд. Донишу таҷрибаи дар давоми 40-50 соли фаъолияти илмӣ андӯхтаи М. Шакурӣ ба ӯ имкон дод, ки дар шароити комилан нави таърихӣ на аз меъёрҳои назариявии маъмул, балки дар асоси далелҳои мушаххаси дастрас ба таҳқиқи фалсафаи таърих, фалсафаи забон, фалсафаи фарҳанги миллий ва фалсафаи ҳастии таърихӣ миллат бипардозад. Ин корро ӯ бидуни ҳеч даъвои кашфиёт дар соҳаҳои таърихнигорӣ, забоншиносӣ, фарҳангшиносӣ ва файласуфӣ, танҳо бо амри ҳиссиёти миллатдӯстӣ ва чун қарзи фарзандии як олими дилсӯз дар назди халқи худ анҷом дод. То дами охирин М. Шакурӣ зиндагӣ ва фаъолияти ҳадафманд дошт ва ҳадафҳояш моҳиятан ба дараҷаи олӣ миллий ва ба шардӯстонаву адолатҷӯёна буданд, ӯ гӯё дар замони нав кору пайкори устод Айниро идомат мебахшид. Ва фаъолияти илмиву тадқиқотии М. Шакурӣ низ аз омӯзиши эҷодиёти устод Айнӣ шурӯъ шуда буд.

2

Ба тадқиқи илмии эҷодиёти устод Айнӣ, хоса «Ёддоштҳо»-и ӯ, рӯ овардани М. Шакурӣ сабабу омилҳои қиддӣ дошт. Аввалан, «Ёддоштҳо» ба тасвири бадеии муҳити иҷтимоиву сиёсӣ ва фарҳангиву маънавии Бухорои чоряки охири асри 19 ва оғози қарни 20 (албатта бо рӯчӯҳо ба замонҳои пештар низ) бахшида шудааст. М. Шакурӣ – асилзодаи бухороӣ, писари қозикалон, шоир, муаррих, фозилу хаттот Шарифҷон – маҳдumi Садри Зиё ва набераи қозикалон, шоир Абдушуқри Оят воқеъот ва ашхосеро, ки дар «Ёддоштҳо» ба тасвир омадаанд, инчунин ба таври умумӣ муҳити Бухороро аз рӯи дидаву шунидаҳояш бехтару бештар аз дигар муҳаққиқони ҷавони оғози солҳои 50-и қарни 20 медонист.

Сониян, мочарои рисолаи якуми номзадии М. Шакурӣ «Аҷзӣ ва эҷодиёти адабии ӯ», ки дар 438 саҳифаи чопи мошинка таълиф шуда буд (тафсили ин мочаро дар китоби «Ҳикоятҳои оканда аз ҳаёт», саҳ. 55-66 омадааст), олими

чавонро моргазида кард ва ӯ бо маслиҳати И.С.Брагинский «Ёддоштҳо»-и устод Айниро мавзӯи рисолаи номзадӣ қарор дод.

Ба ҳамин тариқ Муҳаммадҷон Шакурӣ аввалин қадами ҷиддияшро дар ҷодаи тадқиқи илмӣ адабиёти шӯравӣи тоҷик аз «Ёддоштҳо»-и устод Айни сар карда, баъдан ба ҳар масъалае, ки рӯй оварда бошад, ба ҳалли кадом муаммои насру назми шӯравӣи тоҷик, аз ҷумлаи реализм ва романтизм, анъана ва навоҷарӣ, забон ва услуби адабиёти бадеӣ ва амсоли онҳо камар баста бошад, эҷодиёти устод Айни, бо-зёфту дастовардҳои бадеии ӯ, мавқеъ ва мақоми осори вай дар ташаккул ва таҳаввули адабиёти реалистии халқҳои Осиёи Миёна ҳамеша дар маркази диққати муҳаққиқ қарор гирифтааст. Китоби «Хусусиятҳои ғоявӣ бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айни», ки тақмили рисолаи номзоди (1955) М. Шакурӣ буда, соли 1966 дар нашриёти «Дониш» аз ҷоп баромад, натиҷаи нахустин баррасии илмӣ эҷодиёти Айни, оғози фаъолияти айнишиносии Муҳаммадҷон Шакурӣ буд. Дар ин рисола муҳаққиқ, агарчи тақрибан ҳамаи ҷиҳатҳои ин асари барҷаставу бунёдии устодро ба риштаи тадқиқ қашида, онро чун таърихи бадеии халқи тоҷик дар охири асри XIX – ибтидои қарни XX ва оғози жанри ёддоштнависӣ дар насри даврони шӯравӣи тоҷик, таҷассуми вусъат ва тааммуқи диди таърихиву эстетикӣи нависанда баррасӣ карда бошад ҳам, дар хотимаи китоб чунин навишта буд: «Ҳарчанд ки мо ин ҷо дар бораи «Ёддоштҳо» ба тафсил суҳан рондем, ҳанӯз тамоми аҳамияти онро батамом қайд накардаем».

Дар ҳақиқат ҳам баъдан дар тадқиқи ин асар ва умуман эҷодиёти Айни дар манзари адабиёти шӯроӣи сермиллат, вобаста ба масъалаҳои анъана ва навоҷарӣ, ташаккул ва таҳаввули ҷараёнҳои гуногуни услубӣ, падидаву махсусиятҳои реализм дар насри нави тоҷик назари муҳаққиқ то-рафт амиқтар ва фарохтар мегардид. Дар натиҷаи ҷустуҷӯҳои илмӣ М. Шакурӣ оид ба муайян кардани мақому мавқеи устод Айни дар адабиёти шӯроӣи тоҷик ва насри реалистии халқҳои Осиёи Миёна, дар ҷараёни адабии

умумии Иттифоқ пахлуҳо ва манбаъу хусусиятҳои тоза ба тозаи диди эстетикӣ нависанда ва аҳаммияти осори ӯ дар роҳи такмилу ташвиқи тафаккури бадеии халқ падида меомаданд. Дар айни замон дар чараёни ин ҷустуҷӯҳо назари ҳудӣ муҳаққиқ беш аз пеш вусъат пайдо мекард, тамоми падида ва пиндорҳои эстетикаи Айниро таърихан, дар қиёс бо дастовардҳои насри реалистии адабиёти шӯравии сермиллат фаро мегирифт. Аз ин лиҳоз мақолаҳои «Анъанаҳои ёддоштнависи классикӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Айни» (1955-1957) ва «Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур» (1959), ки дар китоби «Анъана, ҳалқият ва маҳорат» (1964) гирд омадаанд, ҷолиби таваҷҷуҳанд. Дар мақолаи якум анъанаҳои ёддошт ва тарҷумаиҳолнависӣ дар адабиёти классикӣ форсу тоҷик дар мисоли осори Ибни Сино, Саъдӣ, Ҷомӣ, ҳоса Восифию Аҳмади Дониш, инчунин анъанаҳои ин жанр дар осори классикони адабиёти ўзбек – «Ҳамсат-ул-мутаҳаййирин»-и Навоӣ, «Бобурнома»-и Бобур, ҷигунагӣ ва дараҷаву махсусиятҳои истифодаи Айни аз анъанаҳои мазкур ва унсурҳои ёддошти таърихномаҳои гузашта мавриди омӯзиш қарор ёфтаанд. Таҷқиқи аксандозии панду ҳикмат ва анъанаҳои дидактикӣ назму насри классикӣ дар «Ёддоштҳо», нақши онҳо дар ташаккул ва фардияти як силсила образҳои ин асар, аз ҷумла образҳои падар, устоамак ва маҳорати образофарии устод Айни пайваستا бо манбаъҳо ва заминаву сарчашмаҳои бадеии миллии «Ёддоштҳо» ва анъанаҳои ёддоштнависи адибони рус, ҳоса М. Горкий, ба М. Шакурӣ имкон дод, ки «Ёддоштҳо»-ро чун як падидаи барҷастаи адабиёти шӯравӣ, нуктаи олиӣ ҷамъбасти таҷрибаҳои бадеиву эстетикӣ устод Айни маънидор намояд. То мақолаи мазкури М. Шакурӣ низ олимон тоҷик ва намояндагони дигар адабиётҳои мамлакати шӯравӣ оид ба таъсирбардории Айни аз М. Горкий дар таълифи «Ёддоштҳо» изҳори ақида карда буданд. Вале М. Шакурӣ дар баробари иқрори ин таъсир аввалин бор исбот намуд, ки «асари Айни ба асарҳои сегонаи М. Горкий тамоман монанд нест, услуби Айни аз услуби Горкий ба қуллӣ фарқ мекунад. Вале дастури асосии ғоявӣ эстетикӣ дар

асарҳои сегонаи Горкий ва дар «Ёддоштҳо»-и Айнӣ як аст». Дар натиҷаи тадқиқи ҳамаҷонибаи «Ёддоштҳо» ба М. Шакурӣ муяссар гардид муайян кунанд, ки устод Айнӣ дар банду баст ва усули нигориши ин асар аз анъанаҳои насри классикии миллӣ, бахусус аз усули ривоятии Носири Хисраву Саъдӣ ва Восифиву Аҳмади Дониш, аммо дар роҳу тадқиқи бадеии воқеияти таърихӣ ва офаридани характерҳои бадеӣ аз таҷрибаи насри реалистии рус, хусусан аз таҷрибаи ёддоштнависи М. Горкий, эҷодкоруна истифода намуда, ба ҳамин тариқ таркибу омезиши анъанаҳои Шарку Фарбро дар жанри ёддошт таҷассум кунонидааст.

Мақолаи «Саҳифаҳои нафрат ва тамасхур» ба таҳлили ғоявию услубии ҳикоятӣ ҳаҷвӣ ва мутоябавии «Ёддоштҳо» оид буда, зимнан муҳаққиқ барои ошкор кардани маҳорати устод Айнӣ дар ин тарзи тадқиқи бадеии характерҳо кӯшидааст. «Дар «Ёддоштҳо», – менависад ӯ, – фоҷиа ва ханда, воқиаҳои фоҷиавӣ ва воқиаҳои хандаовар паҳлӯ ба паҳлӯ омадаанд... яке дигареро эзоҳ медиҳад, яке моҳияти дигареро равшан мекунад. С. Айнӣ бо маҳорати тамоми мусаввири реалист ба тавассути як силсила ҳикояҳо, хусусан образҳои ҳаҷвие мисли Абдуллоҳоча, Парвардгорҳоча, Мулло Вафо, Абдуфаттоҳ тавонистааст нишон диҳад, ки аксари воқиаҳои хандаовари «Ёддоштҳо» дар асл «ҳодисаҳои даҳшатноке мебошанд, ки сохти феодалӣ дар дами марг ва талвосаи ҷонканиаш ба сари халқи мазлум оварда буд». Аз ҳамин ҷост, ки М. Шакурӣ моҳият ва мазмунӣ амиқро иҷтимоиву сиёсии ҳаҷв ва мутояботи бадеиро дар эҷодиёти устод Айнӣ ҳамаҷониба тадқиқ намуда, ба ҳулосаи ҳаққоние омад, ки «С. Айнӣ яке аз бузургтарин ҳаҷвнависон умуман дар таърихи адабиёти тоҷик аст».

Баррасии ҷиҳатҳои гуногуни мероси гаронбаҳои устод Айнӣ аз ҷониби Муҳаммадҷон Шакурӣ дар рисолаи ӯ «Садриддин Айнӣ», ки соли 1978 ба ҳуруфи арабӣ ба муносибати 100-умин солгарди зодрӯзи устод ҷоп шуд, як дараҷа ҷамъбаст гардид. Дар ин рисола самтҳои ояндаи тадқиқи мероси Айнӣ дар манзари насри реалистии умумӣ Иттифок низ муайян карда шуд.

М. Шакурӣ дар ин асар бо як биниши борику нозук, ки хоси назари тадқиқии ўст, тасаввур ва вусъати назари Айниро ба таърихи халқ аз «Одина» то «Ёддоштҳо» мавриди мушоҳида қарор дода, тааммуқи назари бадеиву эстетикӣ ва сайқали маҳорати нигорандагии устодро падида овард. Аз ҷумла ӯ аввалин бор дар таърихи айнишиносӣ исбот кард, ки «халқ дар «Одина», «Дохунда» ва «Ғуломон» пеш аз ҳама аз ду ҷиҳат – аз ҷиҳати ҷавру зулм дидани ӯ ва тадричан ба роҳи мубориза дохил шудану озодӣ ба даст оварданааш тасвир шуда буд... Вале дар «Ёддоштҳо» мазмуни образи халқ ҷиҳатҳои дигарро ҳам дар бар гирифтааст ва акнун аз симои маънавии халқ баъзе хислатҳои ҳам диққати нависандаро ба худ кашидааст, ки дар асарҳои пешинаи ӯ дида намешуд, ё кам ба назар мерасид».

Назари диққат дӯхтани Айнӣ на танҳо ба ҷиҳатҳои тираву тор ва манфии ҳаёти гузашта, балки ба сифатҳои неку бунёдкории халқ дар «Ёддоштҳо» ба қувваи тамом зухур намуда, принципи асосии тадқиқи бадеӣ қарор гирифт. Таҳлили ин равияи эҷодии Айнӣ муҳаққиқро ба чунин хулосаи муҳим овард, ки «симои халқ, роли ҷамъиятии ӯ, роли вай ба сифати бунёдкунандаи таърих ва қувваи асосии он дар «Ёддоштҳо» нисбат ба дигар асарҳои Айнӣ пурратар ва мукамалтар ба зухур омадааст».

Ба ин минвол М.Шакурӣ мақоми «Ёддоштҳо»-ро дар эҷодиёти устод Айнӣ ва умуман дар таърихи адабиёти тоҷик муайян карда, навиштааст: «Дар адабиёти тоҷик якумин бор буд, ки симои халқ ба ин мукамалӣ ва ҳарҷониба намоён мешуд». Дар рисолаи мазкур тарзи тасвири ҳаёти маънавии халқ, одамони пурзӯру қавибозу, ки қудрати халқро дар худ таҷассум намудаанд, мунавварфикрон, ки хиради халқ дар симои онҳо акс андохтааст, оммаи заҳматкаш ва шахсони алоҳида дар «Ёддоштҳо» қиёсан бо тарзи тасвири ин мавзӯҳо дар осори моқабли устод Айнӣ тадқиқ гардидааст. Дар натиҷа ба М. Шакурӣ муяссар шудааст муайян кунан, ки «дар сабки Айнӣ кӯшише дар роҳи ҳар чӣ васеътару амиқтар фаро гирифтани воқеият ва таҳқиқи иҷтимоиву фалсафӣ бо тасвирҳои ҳаяҷономезу рангин ва

пуртаъсир, бо унсурҳои романтизми классикии форсу тоҷик ба ҳам омадааст».

3

Тадқиқи мероси устод Айнӣ аз ҷониби М. Шакурӣ дар доираи ошкор кардани хусусиятҳои ғоявию бадеии осори ин нависанда маҳдуд намоиш надорад. Балки дар ин замина ҷашмандозии муҳаққиқ то рафт васеъ шуда, паҳлуҳои гуногуни сабку услуби Айнӣ ва нависандагони дигар, инчунин ҷараёнҳои гуногуни услубиро дар насри муосири тоҷик, муаммоҳои анъана ва навоарӣ, диди эстетикӣ ва тафаккури бадеии халқро фаро мегирад. Ба ин маънӣ рисолаи «Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ» (1973) дар китоби илми адабиётшиносӣ ва танқиди адабии тоҷик як боби тамоман навро кушод. Аз ҳамин асар равшан зоҳир гардид, ки услуби адабиётшиносии М.Шакурӣ дар баррасии ҳар масъалаи адабиёти имрӯза аз дидгоҳи муаррих, мунаққид ва назарияпардоз адабиёт сурат мегирад. Дар ин асар бори аввал дар адабиётшиносӣ ва танқиди адабии тоҷик масъалаҳои ҷараёнҳои услубӣ ва услуби фардии нависандагони ҷудогона (на услуби лингвистӣ, балки масъалаҳои тарзи тасвир), таносуби анъанаҳои ҳамоҳангии адабиёти классикӣ ва эҷодиёти шифоҳои халқ бо эпоси реалистӣ тоҷик, омезиши унсурҳои романтикӣ мероси гузаштагон бо тарзи реалистӣ тасвир, ташаккул, гуногунӣ ва умумияти ҷараёнҳои услубӣ, диди эстетикӣ халқ ва инъикоси махсусиятҳои он дар осори бадеӣ мавриди таҳлилу мулоҳизаҳои ҷиддии илмӣ қарор гирифтанд. Гузориш ва оғози тадқиқи масъалаҳои мазкур дар адабиётшиносӣ ва танқиди адабии мо аз ҳамин китоби М. Шакурӣ сар шуда буд. Маҳз дар ҳамин асар ӯ аввалин бор оид ба ҷараёни романтикӣ услуб ва ҷараёни реализмӣ сирф дар насри муосири тоҷик гуфтугӯ оғоз карда, махсусият ва умумиятҳои ин ҷараёнҳои услубӣ, роҳҳо ва тарзҳои муносибати онҳоро ба анъанаҳои бадеӣ ва диди эстетикӣ халқ ошкор намуд. Дар натиҷа муайян карда шуд, ки услуби Айнӣ ва Иқромӣ бо вучуди ба ҷараёни романтикӣ услуб тааллуқ доштан дар истифода аз анъанаҳои

мероси гузаштагон, эҷодиёти бадеии халқ ва таҷрибаи адабиётҳои дигар аз ҳамдигар тафовути ҷиддӣ дорад. Ва, баръакс, услуби Улуғзода, Толис, Муҳаммадиев ба ҷараёни реализми сирф мансуб бошад ҳам, бо услуби Айниву Икромӣ умумиятҳои бисёре дорад. Маҳак ва меъёри муҳимми эҷоди бадеӣ қарор додани муносибатҳои нависандагони муосир нисбат ба анъанаҳои миллии М. Шакуриро ба чунин ҳулоса овард: «Санъате, ки аз заминаи миллии қанда шудааст, моҳияти аслии худро аз даст медиҳад». Вале, таъкид мекунад муҳаққиқ, анъанаҳои миллии, шаклу воситаҳои анъанавии тасвир дар сурате метавонанд дар иҷрои вазифаҳои замони ҳозира хизмат кунанд, агар онҳо «ба диди нави эстетикӣ қомилан мутобик» шуда бошанд. Дар айнӣ замон М.Шакурӣ ба нақши таъсирбардорӣ ва дороиафзоии мутақобилаи адабиётҳо дар ҷараёни адабии муосир аҳамияти бештар дода, таъкид мекунад, ки «унсурҳои соф миллии ва унсурҳои, ки аз дигар халқ омадаанд, дар адабиёт байни худ амали мутақобили диалектикӣ дошта, ба шаклу мазмуни якдигар таъсир мерасонанд. Ин амали мутақобил боиси ғайӣ шудани адабиёт ва яке бар чанд афзудани қувваи он мегардад».

Адабиёти шӯравии тоҷикро ҳамчун маҳсули шароити нави иҷтимоиву таърихӣ ва дар айнӣ замон давоми бевоситаи адабиёти ҳазорсолаи тоҷик баррасӣ намудан, ба падида ва фактҳои адабиёт, ба ҷараёни адабии муосир таърихан назар афкандан, кӯшиши решаҷӯи ҷиҳатҳои миллии ва хусусиятҳои байналмилалӣи адабиёти муосири тоҷикро падида овардан – пайванди ин ҳама сифатҳои муаррих, мунаққид ва назариятчи адабиёт дар симои Муҳаммадҷон Шакурӣ хусусан аз китоби ӯ «Паҳлуҳои таҷқиқи бадеӣ» (1976) ба таври возеҳ падида омад.

Дар ин асар муҳаққиқ методи асосии адабиёти шӯравии тоҷик – реализмро чун «шакли асосии аз худ қардани эстетикӣи воқеият» ҳодисаи нав шуморад ҳам, таъкид мекунад, ки реализм ба адабиёти тоҷик бегона набуд ва нест, зеро «муҳимтарин хусусиятҳои мероси адабии халқ ба ин реализм ба шаклҳои гуногун акс андохтааст». Рӯҳи роман-

тикӣ, оҳанги лирикӣ ва обуранги дидактикиро, ки дар реализми Айнӣ, Икромӣ, Улуғзода, Раҳим Ҷалил, Ф. Муҳаммадиев ва ҳатто нависандагони нисбатан ҷавон мақому мавқеъдоранд, М. Шакурӣ ба анъанаҳои миллии адабиёти тоҷик вобаста медонад.

Дар мақолаи «Умри дубораи анъанаҳои қадимӣ» М. Шакурӣ зуҳури баъзе нишонаҳои муносибати безътиноёна ва нигилистонаро нисбат ба анъанаҳои адабӣ зери тозиёнаи танқид гирифта, дар мисоли эҷодиёти нависандагони пешоҳанги тоҷик исбот намуд, ки «муҳимтарин хусусиятҳои дунёфаҳмии эстетикӣ халқ, ки дар давоми асрҳо ташаккулу такомул ёфта, дар ҷиҳатҳои умумию хусусии адабиёти классикию фолклор акс андохта буд, тамоман аз байн нарафта, дар ҷаҳонбинии нави имрӯзаи ӯ, аз ҷумла дар тафаккури бадеии ҳозираи вай нақши намоёне гузоштааст». Дар мақолаи мазкур М. Шакурӣ бо тамоми қатъият ва равшанӣ изҳор намуда буд, ки «адабиёт дар муҳимтарин марҳалаҳои таърих то муносибати худро ба гузашта дуруст муайян накунад, роҳи ояндаи худро муайян карда наметавонад».

Ҳаққонияти ин тезиси М. Шакурӣ, ки дар натиҷаи амиксар фурӯ бурдан ба асосҳои методологии оид ба мероси маданӣ ба вучуд омадааст, дар таҷрибаи инкишофи адабиёти имрӯзаи тоҷик, ҳатто дар мисоли эҷодиёти адибони ҷудогона ба субут мерасад. Масалан, шоир Ғаффор Мирзо дар солҳои 60 як силсила мақола навишта¹, дар баробари изҳори ғамхориву ташвиш нисбат ба вазъи шеърӯ адабиёти бачагонаи вақт ақидаҳое низ баён карда буд, ки аз онҳо бӯи нигилизм омада, боиси эътирози ҳаққонии аҳли адаб гардида буд. Даъватҳои ӯ барои рӯй гардондан аз анъанаҳои романтикӣ назми классикӣ, кӯшиши аз дафтари назми шӯравии тоҷик хат задани номи Лоҳутӣ, ба ҳеҷ баровардани бисёр

¹ Ниг.: Шоир бояд муборизи ғаёл бошад, «Маориф ва маданият», 27 ноябри с. 1962; Наш долг, наше призвание, «Коммунист Таджикистан», 23 март 1963; Шоистаи ғамхорӣ, «Маориф ва маданият», 19 июни 1969; Оре, шоиста ва муҳтоҷи ғамхорист, «Маориф ва маданият», 7 декабри 1969.

асарҳои Ҳамдӣ, Раҳимӣ, Турсунзода, Миршакар, Деҳотӣ, тамоми адабиёти классикиро риторика эълон кардани Ғаффор Мирзо дар китоби «Анъана, халқият ва маҳорат» саҳт танқид шуда буд. М.Шакурӣ зимни танқиди ақидаҳои мазкури Ғ.Мирзо бо як ташвиши дилсӯзона қайд карда буд, ки «рӯҳияи ниғилистона дар афкори Ғаффор Мирзо дер боз вучуд дорад ва ба эҷодиёти бадеии ӯ таъсири манфие гузашта истодааст».

Натиҷаи ҳамин «муносибати худро ба гузашта дуруст муайян» накардан аз ҳамон солҳои 60 боиси «роҳи ояндаи худро муайян карда натавоништан» ва дар ин муддати тӯлонӣ як асари ҷолибе, ки дар ҷараёни адабии муосир нақше гузашта бошад, ба миён оварда натавоништан Ғаффор Мирзо – ин шоири соҳибистеъдод гардид. Ақидаҳои ниғилистонаи Ғаффор Мирзо нисбат ба мероси гузашта, ки дар китоби «Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ» низ ба танқиди саҳт дучор шуда буд, баъдтар дар шакли нисбатан пардапӯшона дар «Мактуби кушода» («Адабиёт ва санъат», 10 июли 1986) дар мисоли муносибати ӯ ба ғазал аз нав зухур кард. Ва ҳоло ҷоиз аст бори дигар тезиси мазкури М. Шакуриро андаке тағйир дода бигӯем, ки ҳеҷ адиби асил то муносибати худро ба гузашта дуруст муайян накунад, роҳи ҳозира ва ояндаи худро дуруст муайян карда наметавонад.

Китоби «Паҳлуҳои тадқиқи бадеӣ» дар инкишофи танқиди адабии тоҷик, дар болоравии сифатии ин жанри адабиётмадон, дар роҳи аз тавзеҳу ташреҳи сирф иҷтимоӣ ба таҳлили пайвастаи ғоявӣ эстетикӣ адабиёт рӯй овардани танқиди адабии тоҷик зинаи муҳим гардид. Як гурӯҳи масъалаҳое, ки дар ин китоб ба сифати гузориш баён шуда буд, дар тадқиқоти баъдӣ олим вусъат пайдо кард. Масалан, дар рисолаи «Пайванди замонҳо ва халқҳо» (1982) масъалаҳои робитаи гуногунҷаҳатаи адабиёти муосир бо мероси гузашта ва алоқаҳои адабиёти тоҷик бо адабиёти халқҳои дигар мавриди тадқиқи муфассал ва амиқ қарор гирифтаанд. Муаллифи ин рисола байни анъанаҳои Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, Восифӣ, Аҳмади Дониш ва асоси заминаҳои реализм ва романтизми адабиёти муосир

хатти пайванду алоқа кашидааст. Ў моҳияти падидаҳои тозаи назму насри муосирро бо усули тадқиқи типологиву муқоисавии фактҳо ва тазоҳуроти адабӣ ошкор намуда, мавқеи адабиёти муосири тоҷикро дар системаи тафаккури эстетикӣ халқ ба муоина мегирад. Ба ин маънӣ тадқиқоти қиёсии М. Шакурӣ дар заминаи анъанаҳо ва робитаҳои адабии халқҳои тоҷику рус, тоҷику украин, тоҷику ўзбек ва дигар халқҳои Осиёи Миёна, Қазоқистон ва Қафқоз самтҳои асосии таҳқиқи ояндаи робитаҳои адабии халқи тоҷикро бо халқҳои дигар таъин менамояд.

4

Моҳи январӣ соли 1979 баъди чанд рӯзи ба кор омаданам ба Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ рӯзе муаллим Шакурӣ маро ба наздашон даъват карданду мусаввадаи як қисми (назми солҳои 20) ҷилди якуми «Таърихи адабиёти советии тоҷик»-ро ба дастам дода гуфтанд: «Мулло Абдурахмон, ин дастнависро як бор аз назари таҳрир гузаронед ва умуман кӯшиш кунед, ки барои чоп омода шавад».

Баъди чанд рӯз ман дастнависро ба муаллим баргардонидам ва гуфтам, ки бо як таҳрир ин дастнавис омодаи чоп намешавад, зеро дар он қомеъҳои илми адабиётшиносии имрӯз тамоман истифода нашудааст, нисбат ба мақом ва эҷодиёти шоирони солҳои 20 муносибати ғайриобъективӣ роҳ ёфтааст, муаллиф аз тадқиқоти ҳамкасбони худ ба кулӣ ҷашм пӯшидааст, ташаккули назми шӯравии тоҷик аз ҷараёни ташаккули адабиёти шӯравии умумӣ Иттифок тамоман қанда таҳлил шудааст, савияи назарии қор ба талаботи имрӯзаи илми адабиётшиносӣ ҷавобгӯ нест. Муаллим даме сукут варзиданду гуфтанд: «Маслиҳат шуд, ки ислоҳу тақмили ҳамин қорро ба Шумо супорем». Ва диданд, ки дар ваҷоҳати ман аломати ҳаросу ҳайрат нақш бафт, бо оҳанги андак тасаллобахш илова намуданд: «Ман ҳам вақте ки ба ин даргоҳ омадам, омодаи таърихнависӣ набудам, вале шароит талаб карда буд, ки қорро аз иштирок дар таълифи «Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик» оғоз намоям.

Ман ҷавобе намода, хомӯшона аз хоначаи қори он қас ба-

дар рафтам. Бегоҳи ҳамон рӯз дар хона «Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик» (асари коллективона дар 2 ҷилд, ҷ. 1 – 1956. ҷ.2 – 1957) ва нашри якҷилдии русии онро (М., 1961) кушода, қисмҳо ва бобҳоеро, ки ба қалами М.Шакурӣ нисбат доштанд, бори дигар варақ гардондам. Китобхоро саҳифа мегардонидаму фикру ёдам ба супориши гирифтаам банд буд. Баногаҳ ҷуръате дар ҷараёни фикрам мавҷ зад ва ба худ гуфтам: «Охир, муаллим тақрибан сисола будааст, ки дар ин тадқиқоти муҳим, дар навъи худ дар адабиётшиносии тоҷик аввалин ба сифати яке аз муаллифони ва муҳаррирони иштирок доштааст...»

Иштирок дар тадқиқоти мазкур, ҳамкорӣ бо олимони ҳамкасби пуртаҷриба монанди И.С.Брагинский ва Ш.Хусейнзода, инчунин бо адабиётшиносии ҷӯянда мисли марҳум А.С.Эделман, ҳамкориҳои чандинсола бо донишманди бориқбину амиқназар марҳум Носирҷон Маъсумӣ, омӯзиши пайваста ва ҷустуҷӯҳои пурдоманавии илмӣ М.Шакуриро барои дарки яклухти ҷараёни мураккаби ташаккул ва таҳаввули адабиёти муосири тоҷик тайёр мекард. Дар натиҷа соли 1965 М.Шакурӣ проспекти «Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо»-ро, ки бояд дар шаш ҷилд таълиф мешуд, навишта ба муҳокима гузошт. Баъдан ин тадқиқоти муҳимми илмӣ дар шаш ҷилд ва ҳафт китоб ба забони тоҷикӣ ва варианти мухтасари он дар ду ҷилд ба забони русӣ бо иштироки гурӯҳи калони олимони ҷумҳурӣ ва Маскав анҷом пазируфт. Роҳбари проблема, яке аз муаллифони асосӣ, муҳаррири масъули ҳайати таҳририя ва аксари ҷилдҳо, мутарҷими бобҳои ҷудогона аз русӣ ба тоҷикӣ ва аз тоҷикӣ ба русӣ дар ин кори калонҳаҷму заҳматталаб Муҳаммадҷон Шакурӣ буд. Муаллифони «Таърих...»-и мазкур бо роҳбарии М.Шакурӣ тағйироти куллиеро, ки дар инкишофи даврони шӯравии адабиёти тоҷик дар системаи жанрҳои лирикӣ, дар дoston, дар сохти бадеии ҳикоя, дар осори эпикӣ калонҳаҷм ба вуқӯъ омадаанд, аз назари таҳқиқ гузаронида, ташаккули жанрҳо ва шаклҳои нави жанрӣ, нақши анъанаҳои адабии бисёрасраро дар ин ҷараён, таҷаддуди ин анъанаҳо ва мазмуни нави онҳоро нишон до-

да, манзараи мураккаби таърихи ташаккул ва роҳҳои таҳаввули адабиёти шӯравии тоҷикро ба вуҷуд оварданд.

Аз ин миён дар хусуси рисолаи «Насри солҳои 1945-1974», ки ба қалами М.Шакурӣ нисбат дошта, ба сифати ҷилди IV-и «Таърих ...» ҷоп шуд (1980), ҷои асосӣ ин ҷо ҷанд сухан гуфта шавад. Аз рӯи инсоф бояд бигӯям, ки ин рисола аз ҷилдҳои дигар аз лиҳози сифат ва сатҳи илмӣ ба дараҷаҳои беҳтар аст ва мақсади аслии ин тадқиқот – инкишофи жанрҳои муфассалтар дар ҳудуди инъикос намудааст. Дар ин китоб хусусият ва роҳҳои таҳаввули очерку ҳикоя, повесту роман, инчунин жанрҳои таърихӣ, таърихӣ-инқилобӣ, иҷтимоӣ-маишӣ ҳозиразамон дар насри муосири тоҷик ҳамаҷониба баррасӣ шуда, оид ба ҷараёнҳои услубӣ дар он, хусусиятҳои услуби фардии нависандагонӣ ҷудоғона – устод Айни, Иқромӣ, Улуғзода, Раҳим Ҷалил, Толис, Фотех Ниёзӣ, Ф.Муҳаммадиев, Ҳасан Ирфон, Ю.Ақобиров, Ў.Кӯҳзод, Сорбон, Саттор Турсун, М.Ҳоҷаев, М.Наҷмиддинов, Ш.Ҳаниф, Баҳром Фирӯз ва дигарон мулоҳизаҳои пурарзиш баён гардидаанд. М.Шакурӣ мушоҳида ва ақидаҳои асосӣ оид ба хусусиятҳои миллии реализм, инчунин дар бораи самтҳои асосии ҷустуҷӯҳои бадеии нависандагон, инъикоси ҳофизаи таърихӣ халқ ва дунёи маънавӣ ахлоқии муосирон дар насри имрӯза, ки солиҳии дароз дар асару мақолаҳои баён менамуд, дар ин рисола як андоза ҷамъбаст кард.

5

Дар яке аз рӯзҳои баҳори соли 1984 ба хоначаи кори муаллим Шакурӣ, ки он вақт мизи кори камина низ он ҷо буд, устод Сотим Улуғзода ташриф оварданд. Ду-се нафар аз кормандони Институт низ омадани устодро дида, ба зиёраташон ҳозир шуданд ва ба суҳбати ғайрирасмие, ки дар бораи адабиёт беихтиёр сурат гирифт, ҳамроҳ шуданд. Мо ҳама асосан хомӯш менишастем. Риштаи сухан ба дасти устоди сухан буд. Улуғзода бо тамкину оромии ҳоси ҳудудашон дар бораи устод Айни хотираҳои меғуфтанд, солҳои ба ҷодаи адабиёт қадам ниҳоданашонро ба ёд меоварданд, дар

омади гап дар бораи реализм умуман ва хусусиятҳои миллии реализми адабиёти тоҷик, оид ба адабиётшиносӣ ва танқиди адабӣ изҳори фикр менамуданд. Дар ҳамин асно муаллим Шакурӣ бо сабабе берун баромаданд ва устод Улуғзода зимнан гуфтанд, ки аслан танқиди адабии мо, хусусан танқиди наср, дар ҳамин понздаҳ-бист соли охир эътибори ҷиддӣ пайдо кард ва дар ин роҳ асару мақолаҳои Муҳаммадҷон нақши бисёр калон бозид.

Мо, як гурӯҳ мунаққидони нисбатан ҷавон, ки баъзеҳо бо истехзо «мунаққидони мактаби Шакурӣ» меномандамон, ин ҳақиқатро медонистем. Вале аз забони як нафар нависандаи забардаст, ки нависандаи олим буду худ мактаби танқид ва адабиётшиносиро низ гузаштааст, шунидани ин суҳанон дар ҳаққи муаллим бароямон ниҳоят муҳим буд.

Фаъолияти мунаққидии М.Шакурӣ дар як вақт бо фаъолияти адабиётшиносии ӯ оғоз шуда, бинобар ҳамин осори адабиётшиносиаш аз фикрҳои интиқодии оид ба ҷараёни кунунии адабиёт саршор ва баръакс, мақолаву тақризҳои танқидияш аз асоси адабиётшиносиву илмӣ бархурдор буд. Ӯ аз аввалин мақолаҳояш анъанаҳои адабиро пайваста бо мазмуну моҳияти онҳо дар ҷараёни адабии кунунӣ ва падидаву фактҳои адабиёти кунуниро дар алоқамандӣ бо заминаву сарчашмаҳои китобӣ ва шифоҳии онҳо дар гузашта ба муоина гирифта, ҳамеша кӯшиш мекард, ки риштаҳои пайванди ҷараёни адабии имрӯзаро бо мероси гузашта ва фолклор аён созад. Дар айни замон аз ибтидои фаъолияти мунаққидиаш М.Шакурӣ ба ҳодисаҳои умдаи ҷараёни адабӣ, ба эҷодиёти адибоне, ки самтҳои инкишофи адабиёт вобастаи қори онҳост, бештар диққат ҷалб намудааст. Мақолаи муфассали «Халқият ва маҳорат» (1960), ки дар он ҷанбаҳои халқияту ҳизбияти эҷодиёти устод Турсунзода ва пасту баланди маҳорати ӯ бо ҷиддияти тамои баррасӣ шуда буд, рисолаҳои «Раҳим Ҷалил» (1959, бо А. Сайфуллоев), «Сотим Улуғзода» (1961), «Насри Ҷалол Иқромӣ» (1979, бо Л.Демидчик ва Ҷ.Бақозода), инчунин мақолаҳои «Дили меҳрпарвар ва ситезаандеш» (1975) ва «Роздони олами дили ҳамзамон» (ҳар ду оид ба

Ф.Муҳаммадиев) – ҳар яке дар навъи худ чехраҳои адабиву эҷодии адибони пешоҳанги мо буда, ба тавассути таҳлили эҷодиёти онҳо паҳлуҳои гуногуни ҷараёни адабии муосир баррасӣ шудааст.

Ба мақолаву тақризҳои интиқодии М.Шакурӣ ҳисси сарқӯб кардан ва хурдагирӣ нисбат ба эҷодиёти адибон, хусусан адибони ҷавон тамоман бегона аст. Аз асарҳои ӯ, баръакс, як навъ кӯшиши андаки адибони ҷавонро ба ҷои бисёр دیدан, муносибати ниҳоят бозғатиром нисбат ба шахсият ва истеъдоди эҷодкор мушоҳида мешавад (баъзеҳо ин тарзи муносибати муаллихро ҳатто майл ба сӯи танқиди либералӣ медонанд, ки ин аз нафаҳмидани моҳият ва вазифаҳои танқид аст). М.Шакурӣ аз ҳар асар пеш аз ҳама сифату ҷиҳатҳои ҷолибу хубашро ҷуста, дар айни замон нуқсонҳои он асарро бо далелу бурҳони мантиқиву шайъӣ нишон дода, таносуби бурду бохти муаллифиро ба воситаи тадқиқи асосҳои илмӣ муайян месозад. Бисёр осори навишандагонӣ баркамол ва ҷавони онрӯза, мисли Ф.Ниёзӣ, А.Баҳорӣ, Ю.Ақобиров, Сорбон, М.Ҳочаев, Саттор Турсун, Ҷ.Қўҳзод, Баҳром Фирӯз, А.Самадов, А.Рабиев, Ҷ.Ақобиров дар танқиди адабии мо беш ва пеш аз ҳама аз ҷониби М.Шакурӣ мавриди таҳлилу тарғиб қарор гирифтаанд.

Дар фаъолияти мунаққидии М.Шакурӣ мақолаҳои проблемавӣ, ки ба умдатарин масъалаҳои назариву амалии ҷараёни адабии кунунӣ тааллуқ доранд, низ ба аҳаммияти махсус молик мебошанд. Дар мақолаи «Болу пари дoston» (1972) мунаққид аз боби романтизми назми шӯравӣ махсус баҳс кушода, дар натиҷаи таҳлили дostonҳои Айний, Пайрав, Лохутӣ, Дехотӣ, Турсунзода, М.Қаноат таносуби унсурҳои романтизм ва реализмро дар дostonҳои онон муайян намуда, ба ин васила сабабҳои аз равияи романтикӣ сар шуда, сипас тамоюли реалистӣ касб намудан ва дар солҳои 60-70 боз ба рӯҳияи романтикӣ бештар майл кардани дostonи замони шӯравӣ тоҷикро эзоҳ дода буд. Мақолаи «Тафаккури таҳлилий ва жарфои реализм» (1983) ба таҳаввули шеърӣ лирикӣ оид буда, дар он мазмуни фалсафии иҷтимоӣ, хусусияти таҳлили лирикаӣ муосири тоҷик баррасӣ шуда, оид ба

симоҳои фардӣ ва диди эстетикӣ Лоик, Бозор Собир, Гулрухсор, Қутбӣ Киром ва чанде аз шоирони дигари рӯз мулоҳизаҳои ҷолиб баён гардидаанд.

Муҳимтарин масъалаҳое, ки дар танқиди адабии муосири тоҷик оид ба жанрҳои адабӣ, анъанаву навоарӣ, ҷанбаҳои милливу байналмилалӣ, принципҳои таърихият ва ҳалқият, инъикоси ҳудшиносӣ ва ҳофизаи таърихӣ халқ дар адабиёти муосир кам ё беш баррасӣ мешаванд, аввалин бор дар асару мақолаҳои М. Шакурӣ гузориш ёфтаанд.

Хизмати М. Шакурӣ дар роҳи ба арсаи умуми Иттифок баромадани танқиди адабии тоҷик шоистаи тақдир аст. Аввалин мақолаҳое, ки аз мунаққидони тоҷик дар маҷаллаҳои «Дружба народов» ва «Вопросы литературы» ба таъъ расиданд, мансуби қалами Муҳаммадҷон Шакурӣ буданд. Боби «Адабиёти шӯравии тоҷик. 1917-1945» барои «Таърихи адабиёти ҷаҳон» ва фасли «Насри тоҷик дар солҳои 1965-1985» барои «Таърихи адабиёти шӯравии сермиллат» низ аз ҷониби М.Шакурӣ навишта шудааст. Бобе, ки ӯ оид ба таҷаккул ва таҷаввули роман дар адабиёти шӯравии тоҷик барои асари бунёдии «Роман дар адабиёти шӯравии сермиллат» (М., 1985) таълиф намуда буд, аз ҷониби ҳайати таҳририяи китоби мазкур ва олимони Институти адабиёти ҷаҳони ба номи М. Горкий аз беҳтарин бобҳои ин асар доништа шудааст.

Маком ва саҳми М. Шакуриро дар танқиди адабии тоҷик дар ду суҳан ҷунин ифода кардан мумкин аст: сифатан боло рафтани принципҳои ғоявию эстетикӣ танқид, аз роҳи тавсиф ва таҷреҳи сотсиологӣ, айбҷӯиҳои вулгарӣ ба сӯи таҳлили ҳамбастваи ғоявию эстетикӣ осори бадеӣ рӯй овардани танқиди адабӣ дар солҳои 60-80 аз бисёр ҷиҳатҳо ба асарҳо ва фаъолияти ӯ саҳт вобаста аст.

6

Чанд бор ба ҳонаи муаллим Шакурӣ омада, ӯро машғули корҳои гуногун – таълиф, таҳрир, тарҷума, мутолиа дарёфта бошам, ҳамеша дар рӯи миз кортҷаҳоеро медидам, ки ба онҳо иқтибосҳо аз осори бадеӣ, илмӣ, матбуот сабт гардида,

зери таъбиру ибораҳои зебо, қолабҳои мӯҷоз, бозёфтҳои тозаии муаллифони гуногун дар соҳаи забон ва ё (аксаран) зери таъбироти вайрон, ибораҳои дағалу сохта, қолабҳои гӯшхарошу дурушт, ҷумлаҳои ночаспону мантиқан хароби онҳо хат кашида шудаанд. Ба осонӣ пай мебардам, ки ин ҳама мисолҳо (дурусттараш қисме аз онҳо) барои китоби оянда ва ё мақолаи навбатӣ оид ба маданияти суҳан мавод хоҳанд шуд. Дар муқаддимаи таҳрири дувуми китоби «Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад» (1985) муаллиф навиштааст, ки «аз садҳо мисоле, ки дар даст дорад, чандеро ба муҳокимаи рафиқон гузоштан мехоҳад». Ин чунин маънӣ дорад, ки машғулият ба забон ва маданияти суҳан барои ӯ кори тасодуфӣ, иштиёқи муваққатӣ набуда, яке аз соҳаҳои ҳамешагии кори илмиву эҷодӣ мебошад.

Аввалин мақолаи ӯ дар соҳаи маданияти суҳан таҳти унвони «Суҳан аз забон ва тарзи баёни аҳли матбуот» соли 1965 («Садои Шарқ», № 10) ҷоп шуда бошад ҳам, баъдан низ дар асарҳои оид ба эҷодиёти С.Айнӣ, М.Турсунзода, Раҳим Ҷалил, С.Улуғзода, Ғ.Мирзо, А.Шукӯҳӣ навиштааш дар баробари ғояи асар, маҳорати эҷодӣ ба забону услуби адибони мазкур пайваста диққат меод. Ба миён омадани китоби «Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад» (нашри аввал 1965) дар соҳаҳои забоншиносии амалӣ, услуб ва маданияти суҳан ҳодисаи ғавқульода муҳим буд. Иштирок дар таҳрири китоби дучилдӣ «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) барои сайқали маҳорат ва эҳсосу идроки забондонии М.Шакурӣ боз як мактаби олий гардид.

Хидмати М.Шакурӣ дар соҳаи амалияи забон ва маданияти суҳан бо китобу мақолаҳои оид ба ин соҳаҳо навиштааш маҳдуд намешавад. Балки дар тамоми мақолаву китобҳои ӯ ҷустуҷӯ ва истифодаи истилоҳоту таъбироти тоза, шаклҳои суфтаву шеваи ибораву калимасозӣ ҳамеша ба назар мерасад.

Вақте ки аввалҳо мафҳуму истилоҳоте аз қабилӣ «фаъолиятмандии иҷтимоии қаҳрамон», «худогоҳӣ ва ҳофизаи таърихӣ халқ», «худтаҳлили қаҳрамон», «ҳиссиётписандиву андешапарварии қаҳрамон», «насири андешаҳо»,

«меросбарии адабӣ», «кахрамони зӯрманд» ва амсоли инҳо дар навиштаҳои М.Шакурӣ пайдо мешуданд, баъзе рафқони ҳамкор аз ӯ бо оҳанги таарруз суол мекарданд, ки оё ин истилоҳоту таъбирот сохтаву маснӯъ нестанд ва ба табииати забон мувофиқ меомада бошанд. Муаллим андак андеша мекарданду мегуфтанд, ки ба истифодаи онҳо исрор надорад, ӯ ба сохтани ин гуна истилоҳоту калимот ба тақозои зуҳури мафҳумоти нав маҷбур аст, вале агар қолабҳои ба эҷодкориҳои худ шабехро дар осори классикони гузашта ва Айниву Лоҳутӣ мушоҳида накарда бошад, ба чунин сохтанҳо иқдом намекунад.

Холо ҳамаи мо шоҳидем, ки даҳҳо истилоҳу таъбири эҷодкардаи муаллим Муҳаммадҷон Шакурӣ дар навиштаҳои адабиётшиносону мунаққидон, нависандагону журналистон, забоншиносону услубшиносон фаровон истифода шуда, дар амалияи забони китобии имрӯза комилан ҳазм гардидаанд.

Баҳори соли 1985 аз Ассотсиатсияи умумииттифокии шарқшиносон намояндае омада, дар ҳузури мо, чанд нафар, бо муаллим Муҳаммадҷон Шакурӣ аз хусуси асарҳояшон суҳбат мекард. Зимнан ӯ аз муаллим пурсид, ки кадоме аз китобҳо барояшон азизтар аст. Муаллим бидуни он ки лаҳзае фикр карда бошанд, китоби «Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад»-ро ном бурданд, ки дар арафаи ҷопи дуҷум буд. Он вақт ман ба ин ҷавоби муаллим аҳаммият надодам, вале баъди чанд рӯз ба ин маънӣ аз он кас пурсон шудам, ки, охир, шумо як умр ба тадқиқи адабиёт машғулед, китобҳои бисёре дар ин ришта навиштаед, лекин ба чӣ сабаб як китоби соҳаи забонатонро аз ҳамаи онҳо афзал медонед. Ва он кас гуфтанд, ки ҳам эҷод ва ҳам омӯзиши адабиёт ба донишмандони забон вобаста аст. Баъди андаке сукут илова карданд: «Забон асоси симои миллат аст, маданияти халқ аз бисёр ҷиҳатҳо ба маданияти забони ӯ вобаста аст».

Устод Шакурӣ баъдан ин тезиси худро аввал дар мақолаҳои «Ҳар кас ба забони хештан дармонад», «Ҳукумати асрҳо», «Дузабонӣ ё безабонӣ» асоснок кард, ки соли

1988 дар айни авчи муборизаи зиёиёни тоҷик барои макоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ таълиф шудаанд. Ё аз Тоҷикистон аввалин касе буд, ки соли 1988 оид ба барқарор намудани ҳуқуқи иҷтимоии забони тоҷикӣ ва умуман забонҳои миллӣ дар нашрияҳои «Советская культура», «Литературная газета» ва маҷмӯаи «Говоря откровенно» мақолаҳояш ба таъъ расиданд. Баъдтар ӯ дар китобҳои «Забони мо ҳастии мост (1991) ва «Хуросон аст ин ҷо» (1997, ҷопи дуюм – 2009) ақидаҳои худро таърихан ва илман асоснок намуд. Дар асоси далелҳои таърихӣ ва муқоясаву мулоҳазаҳои илмӣ М.Шакурӣ бо таъъ ба андешаҳои олимони муътабар исбот кард, ки «забони форсии тоҷикӣ ҳамон форсии дарист, ки дар садаи 9-10 мелодӣ, шояд ҳатто андаке пештар аз он, шакли адабӣ ба худ гирифт ва дар аҳди оли Сомон... гунаи расмӣ он, ки дар муомилоти давлатӣ, коргузорӣ ва насли илмӣ ба кор меравад, ба вучуд омад». Ба ақидаи ӯ, «форсии дарӣ пеш аз исломият дар Бухоро ривҷ дошт ва ба дараҷаи забони шеър расида буд», бинобар ин даъвои баъзе олимони, ки гӯё забони форсӣ бо лашкари араб ва «мавлоӣ» ба Осиёи Миёна омад, ҳеҷ асоси воқеӣ ва илмиву таърихӣ надорад.

Нақши забонро дар ташаккули миллат, фарҳанги миллӣ ва умри дарози миллат ҳамчун омилҳои асосӣ маънидод карда, М.Шакурӣ ба чунин хулоса меояд, ки «забони ҳамагонии муқтадирӣ дарӣ заминаи нумӯи эҳёи миллӣ ва таракқии беназири фарҳангу маънавият шуд... Форсии дарӣ ва нуруи рӯзафзуни он яке аз падидаҳои асосӣ ва муҳимтарини ҷуғзӣ иродаи миллат буд, ки дар роҳи озодию истиқлол ва рушду камолӣ маънавий амал мекард».

М.Шакурӣ моёи ифтихор медонад, ки миллати тоҷик «дар тӯли асрҳо форсии дарӣ – ин зодаи таъъ завқи аҷдодӣ худро дар зодгоҳаш ба намо ва софию покӣ бидошт..., тоҷикони Осиёи Миёна... забону асолати худро ҷунон ҳифз намуданд, ки табиғияти аввалаи он осеб надид. Тоҷикони мо ҳазор сол асолатбонӣ карданд ва ин худ як қаҳрамонии таърихист».

Дар китоби «Хуросон аст ин чо» масъалаи забон ҳамчун омили асосии муайянкунандаи асолати миллӣ дар маркази таваччуҳи М.Шакурӣ қарор дорад. Мулоҳизаҳову мубоҳисаҳои ӯ дар иртибот ба масъалаи як ё се забон будани форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ бо назардошти таърихи забон ва вазъи кунунӣ се кишвари ҳамзабон ба гунаи зайл ҷамъбаст шудааст:

«Ба ақидаи камина, имрӯз ба номи аслии таърихии забони мо илова шудани калимаи «тоҷикӣ» зарур аст ва онро «забони форсии тоҷикӣ» номидан ба ҳақиқати (воқеияти – А.А.) таърихии кунунӣ муносибтар аст. Зеро мардуми эронитабори Осиёи Миёна дар садаи бист, дар замони шӯравӣ бо номи «тоҷик» миллат шуданд, миллияти онҳо, кишвари онҳо, ҳама ҳастии имрӯзии онҳо ба аҳли олам ба ҳамин ном шинос омад».

Дар ин китоб масъалаи умумият ва тафовутҳои се шоҳи миллии як адабиёти бузурги форсиабон – Эрон, Тоҷикистон ва Афғонистон низ мавриди гуфтугузори ҷиддӣ қарор гирифта, муаллиф сари чунин падидаи муҳим ба баҳс мепардозад, ки «асоси миллии адабиёти тоҷикии кунунӣ аксаран дар байни адабиёти форсии Эрон ва даризабони Афғонистон муштарак аст, чизест, ки инро бо онҳо мепайвандад. Ва ин на пайванди андак ва ҷузъӣ ва ё гоҳ-гоҳӣ, балки кулӣ ва ҳамешагӣ буд. Ҷаҳонбинии иҷтимоӣву сиёсӣ ва мазмуни идеологӣ дар адабиёти шӯравии тоҷикӣ аз адабиёти Эрону Афғонистон тафовути амиқе дошт, аммо бунёди миллӣ ва решаҳои таърихиву фарҳангии адабиётро дигар карда натавонист ва аз ин ҷиҳат адабиёти тоҷикӣ аз адабиёти Эрону Афғонистон дур нарафтааст. Решапайванди се шоҳи адабиёти форсӣ, агарчи гоҳ осеб медид, ҳамеша аз воситаҳои асосии ғизорасонӣ буд».

Дар китоби «Хуросон аст ин чо» мавзӯҳои гуногун – таърих, адабиёт, фарҳанг, маънавият ва ғайраҳо гоҳ ҳар кадом дар алоҳидагӣ, гоҳи дигар дар алоқамандӣ ба ҳамдигар мавриди мулоҳазаву мубоҳаса қарор гирифтаанд. Вале дар ҳамаи мавридҳо муаллиф забонро решаи бунёдӣ ва рукни

асосиву аслии ҳастии таърихӣ, фарҳангӣ ва маънавии миллат маънидод карда, ба умумият ва муштаракоти забону адабиёти халқҳои Тоҷикистону Эрону Афғонистон арҷ мегузорад. М. Шакурӣ ба масъалаи зарурати дороиафзоии забони тоҷикӣ аз роҳи истифодаи мавридшиносона ва эҷодкоронаи шаклҳои пазирии сухан, қолабҳои аслии калимасозӣ, иборабандӣ ва ҷумлаоронии бародарони эрониву афғонӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, дар айни замон таъкид мекунад, ки «мо бояд ... аз форсии Эрону Афғонистон айнан нусха набардорем, форсии тоҷикии худро бо форсии Эрону Афғонистон иваз накунем, балки маҳз форсии тоҷикии Мовароуннаҳри таърихиро ривоч дода, ... ниғаҳдошти асолати сухан ва матонати классикии онро биомӯзем...» Муаллиф дар ҳар маврид ба зодгоҳи забони форсии дарӣ будани Хуросону Мовароуннаҳр ишора, балки таъкид карда, исрор менамояд, ки форсии тоҷикӣ махсусиятҳои таърихии ин забонро бештар ҳифз намудааст, «зеро он гоҳ ки дарӣ дар Хуросон ва Осиёи Миёна ривоч дошт, ислом ва забони арабӣ ҳанӯз ба ин сарзамин нарасида буд».

Дар нашри якуми «Хуросон аст ин ҷо» ва дар мақолаҳои ҷудогонае, ки ба нашри дуҷуми ин китоб илова шудаанд, масъалаи эҳёи миллии тоҷикон, таърих, вазъи кунунӣ ва дурнамои ин падидаи иҷтимоии миллий дар маркази диққати муаллиф қарор гирифтааст. «Мағзи консепсиюни эҳёи миллии тоҷикон, – менависад М.Шакурӣ, – бояд барпо кардани ҷомеаи маънавибунёде бошад, ки (дар он – А.А.) баробар фаъолият кардани омилҳои маънавий, иқтисодӣ ва сиёсӣ шартӣ ҳатмист, вале маънавият бартарӣ дошта, иқтисоду сиёсат барои густаришу амикрафти он замина ҳозир месозад».

Муаллиф бар он ақида аст, ки рушди иқтисодиёт он вақт пурсамар, бобарор ва пайдор хоҳад буд, ки бар маънавияти баланди ҷомеа қарор дошта бошад, маънавият аз омилҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ муқаддамтар бояд бошад. Аз назари ӯ, агар дар ҷомеа омили иқтисодӣ боло гирад, моддиёт, молу чиз, пул ва дорой аҳаммияти мутлақ пайдо мекунад, ҳадафи зиндагӣ хурдану дорой афзудан мешавад. Ва агар соҳати

кудрати сиёсӣ дар ҷомеа боло гирад, «давлат бештар на аз пайи идораи ҷомеа, таъмини рушди миллат, мудофияи кишвар, балки дар ғами пойдории худ ё ҳокимияти гурӯҳеу табақае хоҳад буд ва силоҳи сарқубии мардум хоҳад чуст». Бинобар ин М.Шакурӣ мавқеи баробар, таносуби воқеии се омил – фарҳанги маънавӣ, фаъолияти иқтисодӣ ва қудрати сиёсиро дар ҷомеа асоси пойдории давлати миллии медонад.

Китобҳои охириини М.Шакурӣ «Фитнаи инқилоб дар Бухоро» ва «Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон» дар таърихи илми ҷомеашиносии мо ба аҳаммияти фавқулода моликанд. Камина бо хоҳиши марҳум М.Шакурӣ таҳрири матни тарҷумаи русии «Фитнаи инқилоб дар Бухоро»-ро ба уҳда гирифта будам ва ҳангоми таҳрир аз нақлу баррасиву натиҷагирҳои муаллиф дар мавриди воқеаҳои марбут ба табaddулотӣ давлатӣ дар Бухоро аз ҳар сатри ин китоб сӯзи дил ва коҳиши ҷони муаллиф-ро эҳсос менамудам. Айни чунин эҳсосот ҳангоми мутолиаи китоби «Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон» низ вучудӣ касро фаро мегирад. Ин асарҳо таърихи нави (на навтарини) халқи тоҷик, саҳифаҳои пурфӯҷиҳои сарнавишти миллати сарсаҳту ҷавркашидаи моро аз дидгоҳи тамоман нав, бо ҷуръати миллатдӯстии олимона, бо истифодаи далелҳои тозаи таърихӣ ба маърази таҳлилу натиҷагирӣ мантиқиву илмӣ кашидаанд. Ин китобҳоро, метавон гуфт, М.Шакурӣ ашкрезон бо хуни дил навиштааст.

P.S. *Чор рӯз қабл аз вафоти муаллим М.Шакурӣ китоби «Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон»-ро нашриёти «Адиб» аз ҷон баровард ва раиси нашриёт Фарҳод Каримов чанд нусхаи китобро барои муаллиф ба бемористони Ибни Сино овард. Хурсандӣ ва ҳаяҷони муаллифро ҳаddeву каноре набуд, китобро ба дидагон паҳи кард, ашк дар косаҳои чашмонаш ҳалқа зад. Ашқи шодӣ аз дидани охириин асар ва ашқи ҳасрату таассуф аз поёни умр ва анҷоми эҷод... Рӯзи дигар, вақте ки ба аёдаш рафтам, муаллим тамоман бемадор буд, базӯр ҳарф мезад. Охириин хоҳиши марҳум аз банда чунин буд: агар имкон ёбед, китоби*

«Садриддин Айний»-и маро ба чоп дар таҳрири худатон омода кунед. Чизе эътирозомез гуфтанӣ будам, ки имкон надод ва илова кард: Шумо метавонед, ман бовар дорам... Ҷавобе надодам, фақат аз дил гузаронидам, ки агар умр вафо бикунед...

* * *

Хоначаи кори Муҳаммадҷон Шакурӣ ҳамеша серодам буд ва ба ин ҳам худи муаллим ва ҳам кормандони Институту забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ одат карда буданд. Пирӯ ҷавон, олиму нависанда, шоиру ношир барои маслиҳату машварат ба ин хонача меомаданду мерафтанд. Дар давоми солиёни дарози ҳамкорӣ ва ҳамнишинӣ дар ин хонача боре ҳам нашунидааму надидаам, ки муаллим ба касе аз корафтодагон аз серкориву тангии вақт миннат карда бошад, бо вучуди он ки ҳамеша серкору дар сари кор буд.

Муҳаммадҷон Шакурӣ – академики АИ Тоҷикистон, узви Ассотсиатсияи байналхалқии мунаққидони адабӣ, олим ва адиби пурдон, муаллим ва инсони ҳалиму хоксор дар олами илму адаб – дар кони ганчи маънавии халқ пайваста ранҷ мебурд.

Ҳосили ранҷбурди якумрии М.Шакурӣ осори гаронбаҳои ӯ, мақтаи илмиву маърифатӣ, муҳаббати фарзандонаи шогирдон, шуҳрату маҳбубияти ӯ дар ҷомеаи илмиву фарҳангии Тоҷикистон ва кишварҳои ҳамзабон аст. Ёдашон ба хайр!

соли 2014

«АЗ МАН УМРИ ДУБОРА ХОҲАД МОНД»

*(Муфассали нешгуфтор ба китоби
«Девони замон», «Адиб», с.2011)*

Оре, ин мисраи устои шодравон Лоиқ ишораест ба мероси ӯ, ки мунтахаберо аз он мову шумо, хонандаи азиз, дар даст дорем.

Хуб, Лоиқ барои шеъри мо, васеътар бигирем, барои адабиёти мо ва агар боз ҳам густардатар биандешем, барои фарҳанг ва ниҳоят, барои ҷомеаи сӣ соли охири қарни 20-ум ва баъд чӣ қорхонро анҷом дод, ки худ бо эътимоди қавӣ «Ман намемирам, ман нахоҳам мурд!» ва «Аз ман умри дубора хоҳад монд» гуфтааст? Қадом сабабҳову омилҳое ҳастанд, ки имрӯз баъди гузашти солҳо аз ғавташ, низ ӯ аз хонотарин ва маҳбубтарини шоирони қарни 20-уми тоҷик аст ва дар маҳфили маҷлисҳои адабӣ аз ҳислатҳои инсонӣ ва шохисҳои ҷаҳраи адабӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии вай пайваста ёд мекунам?

Шурӯ мекунам аз он, ки Лоиқ ба ҷаҳони шеъри мо чӣ гуна омаду чӣ овард. Олимони маъруф Атаҳон Сайфуллоев, Абдунабӣ Сатторзода, Юсуф Акбарзода, Усмонҷон Ғаффоров, шоирони халқии Тоҷикистон Гулназар, Камол Насрулло, Аскар Ҳаким ва чанд тани дигар дар ин мавзӯ мақолаву рисолаҳои ҷолиб ба таърифи расонидаанд. Биноан, дар ҳусуси он, ки Лоиқ бо шеъри «Ном» ба арсаи адабиёт ворид шуд, тавассути шеъри «Ба модарам» ба узвияти Иттифоқи нависандагон пазируфта шуд ва дар як муддати кӯтоҳ шеъри тоҷикиро ба маҷрои нав ҳидоят кард, ин ҷо зиёд таваққуф намекунам.

Лоиқ ба ҷодаи шеър на аз рӯи ҳавову ҳавас, балки бо истеъдоди ҳудододу азми қавӣ, бо дилу вучуди саршор аз гуфтаниҳо, аз пайроҳаи худ бо диди худ ва бо ҳадафу мароми равшану бузург қадам ниҳода буд. Азмаш ин буд, ки шеъре бигӯяд аз рӯзгори мардум барои мардум, аз дунёи инсон барои хушбахтии инсон, аз арзишҳои азалии маънавӣ ба хоҳири ғанӣ гардонидани ҷаҳони маънавии ҳамзамонон,

аз зебоиҳои Ватан барои ободии Ватан, аз ишқи пок ба хо-тири покии ишқ, аз муҳаббату садоқат барои пойдории аҳду вафо, аз таърихи гузашта ба хотири имрӯзу оянда, аз шахси-ятҳои бузургу барҷаста барои маърифати миллат ва ғайра. Ва ин корро ӯ шурӯъ кард аз васфи модар-оғозбахши зиндагӣ. То устод Лоик бисёр шоирони гузаштаи мо, шои-рони қарни 20-и Эрон (Эраҷ Мирзо, Маликушшуаро Баҳор), рус (Блок, С.Есенин, М.Светаева, А.Ахматова ва дигарон) ва Шарқу Ғарб дар васфи модар шеърҳо гуфтаанд. Маъруфтарини онҳо ашъори Эраҷ Мирзо («Гӯянд, маро чу зод модар» ва «Дод маъшука ба ошиқ пайғом») ва силсилаи шеърҳои С.Есенин («Нома ба модар», «Номаи модар» ва ғайра) буданд. Шеърҳои Эраҷ Мирзо мазмуну ҳадафи пан-дуахлоқӣ доштанд, Сергей Есенин чехраи модари деҳотиي русро хеле воқеъбинона ва барҷаста тасвир кардааст. Агар-чи дар шеъри «Ба модарам» ва дигар шеърҳои силсилаи «Модарнома»-и устод Лоик таъсире аз онҳо бошад ҳам (ху-ди шоир инро эътироф кардааст), Лоик бори аввал дар шеъри тоҷикӣ симои воқеъ ва ҷаҳони ботиниву сиришти модари деҳотии тоҷики кӯҳистониро тавассути ҷузъиёти хеле гӯё (кунчи сандалӣ, ҷомадӯзӣ, хобдиданҳо, орзуҳои модар дар шеъри «Ба модарам», дарду аламҳои модари фар-зандагумкарда дар шеъри «Нону насиб», симои модар дар «Муноҷот ба модар», фалсафаву ҳикматҳои ҳастии модар дар «Насихати модар», «Ҷавҳари ҳастӣ», «Дар қиёси гӯри мардон пештар», «Ҳаққи модарӣ», «Модарам, эй модари дунёнадида» ва ғайра) тасвир кард, мучассамаи воқеиву ор-монии модари тоҷикро офарид. Баъдан шоирони дигари тоҷик, аз Мирзо Турсунзода то ҷавоншоирон, дар васфу си-тоиши модар ва офаридани чехраи модар аз модарномаҳои Лоик таъсиру баҳра бардоштанд.

Ӯ тавонист суҳанҳоеву таъбирхоеро ба шеър ворид бику-над, онҳоро ба шеър табдил диҳад, ки дар дил ва вирди за-бони мардум буданд, аз онҳо шиорҳо тасреҳ мекарданд, то оташи эҳсоси азизтарину маҳбубтарин, олитарину муқадда-старини мавҷудот будани модар барои ҳар инсонӣ асил дар дилу шуури ҳар хонандаву шунаванда фурӯзон бошад. Дар

таъкиди мукаррари танҳоиву яктоии модар ҳам муҳаббат,
ҳам меҳрубонӣ ва ҳам ҳиссиёти нозуки фарзандӣ бо гар-
миву нармии дили шоир ифода шуда, ба Ватан, Замин, Ос-
мон, Хуршеду Маҳ мушобех дониستاني Модар мақому ман-
залати ўро ба сатҳи истисноӣ бармедорад:

*Ту монанди Замин танҳой, модар,
Ту монанди Замин яктой, модар...
Замину Осмон,
Хуршеду Маҳ,
Модар-Ватан
Аз он азизастанд,
Ки беҳамтову яктоянд.
Ҳар он чи беш аз якто бувад,
Чандон муқаддас нест...*

Ва дар ғазале ҳамин маъниро таъкидан хеле зебо гуфта-
аст:

*Замину осмони ман туй модар, туй модар,
Ҷаҳони бекарони ман туй модар, туй модар.*

Ҷои дигар ин маъниро васеътар ва ба тобиши дигар ифо-
да мекунад:

*Маро, ки модари бечора Лоиқ ном бинҳодаст,
Сарам қурбони кишвар беҳ, дилам қурбони модар беҳ.*

Тақрибан тамоми ашъори силсилаи Модарномаи Лоиқ ба
услуги таҳқиявии тавсифӣ эҷод шуданд, ки инро хусусиёти
мавзӯии шеърҳо тақозо кардаанд. Дар баробари ин Лоиқ
услуги таҳқиявию тасвириро низ фаровон истифода бурда-
аст ва дар чунин шеърҳо санъатҳои бадеии ташбеҳу истиора
бештар қорбаст гардидаанд, ки намунаашро дар чанд байт
аз ғазале ба хубӣ мебинем:

*Ҳам рӯди равон будам, ҳам баҳри дамон будам,
Дар рӯи ҷаҳон будам, худ балки ҷаҳон будам.*

*Аз ахтари чашмонам ҳар гӯша фурузон буд,
Ҳам нури замин будам, ҳам нури замон будам.
Бо гардани гардунсо, бо чеҳраи субҳосо
Аз нохуни по то сар маҳзи дилу чон будам...*

Лоиқ аз аввалин шеърҳояш майл ба тасвир дошт ва баъдан ин услубу силк дар эҷодиёти вай мавқеи хос пайдо кард. Аз шеъри «Лаҳзаи падруд» (1962) ба баъд дар ҷаҳорпораҳо, ғазалиёт, шеърҳои озод, рубоиву дубайтиҳо ва муҳаммасу мусалласҳои Лоиқ тасвиргарой тасаллути комил касб мекунад ва ба як равияи услубӣ табдил меёбад.

Дар ҳамон шеъри зебову машҳури «Баччагӣ», ки ёди ширини лаҳзаҳои нотақрори айёми кӯдакӣ дар он сар то по ҳеле зебову шево сурат гирифтааст, дар баробари тасвирҳои, ба истилоҳ, реалистии ғиноӣ ташбеҳҳову истиораҳои дилрабоӣ мубарро ҳастанд, ки ба шеър рӯҳи баланди романтикӣ ато менамоянд ва бандҳои зер аз он ҷумлаанд:

*Дар сари санге ҳама рӯз интизор
Мешумурдам турнаҳоро ҳар баҳор,
Баччагӣям бо қатори турнаҳо якҷо гузаӣ.*

*Шаст меандоҳтам бар рӯди маст,
То биафтад моҳии тилло ба шаст,
Баччагӣям бо умеди моҳии тилло гузаӣ...*

*Баччагӣ чун шохборон рехт, рехт,
Баччагӣ чун обишорон рехт, рехт,
Ё мисоли шохнам аз дашти бонаҳно гузаӣ...*

*Баччагӣ – гулгуни зарринёли ман,
Баччагӣ – гулгуни зарринболи ман –
Ёлу болаш гарқи гул аз роҳи умри мо гузаӣ...*

Ва дар ғазале боз ба ёди ширини кӯдакӣ меафтаду бо таассуф аз гузари умр меғӯяд:

*«...Эй дареги кӯдакии луболу бевубол
Дар бисоти сабзаҳо бегам паронар доштем...
Баччагиро бурд боди хушнасима ё чунон
Бодбонакҳо, ки бар боли кабӯтар доштем.*

Дар шеъри «Чавонии падарон» ҷои ёди ширину лаҳзаҳои беқарори айёми кӯдакиро рӯҳияи мутантан, суръати баланд, ғурури бегазанди чавонони замони бунёдкорихои пуршӯри солҳои 30-и қарни гузашта мегирад. Ҳар сухан, ҳар таъбир ва ҳар мисраъ дар ин шеър ҳадаф, бори маънӣ ва нишони мушаххас дорад ва чунон рехтаву муносиб ҷою мақоми худро гирифтааст, ки бечо ё иваз кардани яке аз онҳо имконнопазир аст. Аз ҳар таъбиру ҳар сатри ин шеър оҳангу рӯҳияи ғолибияти замони созандагӣҳо хеле возеҳу равшан эҳсос мешавад:

*Раҳ сохт, раҳ омӯхт, хато кард, хато сӯхт,
Дил бурд, дил овард, дил омӯхт, дил афрӯхт,
Аз рафтаву аз омада бас таҷриба андӯхт,
Мушикл зи ҳама мушикла бигзаист ҷавонӣ,
Масъули ҳама масъала бигзаист ҷавонӣ...*

*Дар чаши уфуқҳо ба ҳама ҷозибаву ранг,
Дар дил тапиши гарми замон бо ҳама оҳанг,
Дар чеҳра нишони ҳама ганҷинаи фарҳанг,
Дар сар гули сад маишала бигзаист ҷавонӣ,
Дар по гули сад обила бигзаист ҷавонӣ...*

Дар шеъру ғазалҳои Лоик тасвири зебову моҳиронаи манзараву лаҳзаҳо кам нест ва дар аксари чунин тасвирҳо диди реалистии воқеъбинона бо таҳайюлотӣ романтикӣ омехта, манзараро хеле барҷаставу тасаввурпазир пеши назар меорад.

Барои намуна матни комили ғазалеро меорем, ки дар он манзараи фаро расидани шом бо умдатарин нишонаҳо ва шохистарин ҷузъиёташ ҷилвагар мешавад:

*Аз ситеги қуллаҳо зардӣ парид,
Соя ҳам аз пуштаҳо доман кашид.
Офтоб аз кӯчаи кӯҳҳо гузашт,
Аз фарози салтанат поин хамид.
Моҳи нав хамёза кард аз бурҷи кӯҳ,
Рӯди кӯҳӣ як қадар боло дамид.
Қуллаи кӯҳҳо ба дарё сарнагун,
Нолаи дарё ба гардунҳо расид.
Ахтаре бо ахтаре наздик шуд,
Дидаи худбин чунин манзар надид.
Каҳкашон раҳро мунаввар карду гуфт:
Шабравони зиндагӣ, роҳат сафед!*

Барои Лоик, ки воқеан шоири ошиқ буд, тасвири ҳолатҳои ошиқона, гуворотарин лаҳзаҳои муошиқа ва зеботарину хотирмонтарин ҷузъиёти висол ё ғами ширину дилфиғорӣ аз ҳичронӣ пазмонӣ хеле табиӣ даст додааст.

Шумо тасаввур кунед ошикero, ки дур аз дилдодаш асту хотираҳои ширини лаҳзаҳои висолро бо пазмонӣ ёд мекунад, ҷузъиёти гуворову дилписанди замону макони дидорбинӣ аз пеши назараш чун навор мегузаранд. Чунин ҳолатҳои дилхоҳу имконнопазир ҳангоми танҳои танҳо, ҳаёломез, маъюсона, дар лабон табассуми малех қадам задан ё вақти сари миз дар оромии шаб нишаставу ба оғӯши ҳаёлоту хотироти ширин фурӯ рафтани шоир шояд рух дода бошанд. Тасаввури ёри зебо, лаҳзаҳои гуворо ва ҷузъиёти дилрабо шоирро вомедорад, ки дар тамоми ҷузъиёти олами ҳастӣ зебоиро бубинад. Ба ҳар ҳол чунин бардошти хонанда аз ғазали зер аз эҳтимол дур нест:

*Аз дур ошёнӣ туро ёд мекунам,
Дар ҳар кучо нишони туро ёд мекунам.
Аз кӯчаҳои шаҳр ҳаёли ҷу бигзарам,
Айвони гулфишони туро ёд мекунам.
Аз ҳафт ранги тобиши рангинкамони дур
Садрангии ҷаҳони туро ёд мекунам.
Оғӯшам аз ҷавонию зебой пур шавад,*

*То чехраи ҷавони туро ёд мекунам.
Дар об дида ҷилваи чашми ситорагон,
Чашмони меҳрубони туро ёд мекунам...
Азбас дар остонаат мондаст лахти дил,
Якумр остони туро ёд мекунам.*

Хатто дар шеърҳои сабук ва суруду таронаҳои ошиқонаи устод Лоиқ тасвирҳои зебову дилписанд зиёд ба назар мерасанд, чунон ки дар порчаи зайл мебинем:

*Шеъри ман бӯи ту дорад,
Атри гесӯи ту дорад.
Мисраи пайвасти ман
Ёди абрӯи ту дорад.*

Дар ашъори устод Лоиқ, хусусан дар силсилаҳои «Ҳоки Ватан», «Илҳом аз «Шоҳнома» ва шеърҳои, ки ба шахсиятҳои бузурги таърих бахшида шудаанд, қисмати халқ, роҳи таърихии миллат, сарнавишти фарзандони номвари халқ дар мадди аввали андешаҳои шоир қарор гирифта, тавассути онҳо умдатарин масъалаҳои ҳаёти ҷомеа ба риштаи ҳаёлоту тасвирҳои шоирона кашида шудаанд. Ин шеърҳо пеш аз ҳама аз лиҳози идроку ифодаи бадеии диалектикаи таърих, яъне иртиботи ногустастии гузаштаву имрӯзу фардо ҷолибанд. Дар аксари онҳо масъалаҳои таърих ва шахсият, иҷтимоӣ ва фард, шоир ва халқ, шеър ва рӯзгор ба доираи андешаҳои иҷтимоиву фалсафӣ кашида шудаанд, пайванди муҳками ҷаҳор мураккаботи таърих – Ватан, халқ, фард ва замон мавриди мулоҳизаву муҳокимаҳо қарор гирифтааст. Меҳру муҳаббати беандозаи шоир нисбат ба Тоҷикситон, андешаҳои пур аз дарду ҳасрати ӯ оид ба сарнавишти талхи бузургмардони таърих, аз як сӯ, тавсифи Тоҷикистони кунунӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои олии миллӣ, ифтихору сарбаландӣ аз озодиву ободии Ватан, аз сӯи дигар, мундариҷаи ғоявии ин шеърҳо таъмин кардаанд.

Дар шеъри машҳури «Таърих гувоҳ аст» сарнавишти таърихии халқи тоҷик ниҳоят мӯҷаз ва дар сурати бадеъ

ифода ёфтааст. Хулосаи андешаҳои шоир чунин аст, ки агарчи халқи тоҷик дар тӯли асрҳо зулму ситами аҷнабиёни забткорро кашидааст, агарчи мудом бар болои сари ин халқ як мушт ё қамчини таҳдидкори бегонае будааст, вале оташи рӯҳи муборизи халқ хомӯш нашудааст, халқ аз пирӯзии ояндаи худ умед нақандааст ва шӯълаи ин умедро пайваста дар дил парваридааст. Маҳз ҳамин шӯъла

*Омӯхт ба мардум ҳунари шӯълавариро,
Бо ҳасм ситезидану пирӯзгариро...*

Воқеаҳои солҳои 90-и асри гузашта устод Лоикро ба деги ҷӯшони изтироб андохт, гӯё кӯҳи гарони ғам ба рӯи шо-наҳояш фуруд омад ва ӯ худро танҳову лоилоҷ эҳсос карду бо аламу дарди ҷонкоҳ хитоб намуд:

*Ҷон ба қурбони ту, эй меҳани хунинкафам,
Будӣ байтушишарафам, гаштай байтулҳазанам.
Душманат чор тараф аҷнабию хонағиянд,
Тани танҳо ба чӣ неру сафи аъдо шиканам?..
Гиряи ман на аз он аст, ки даргоҳам сӯхт,
Ҳам на з-он аст, ки шуд сӯхта боғу чаманам...
Гирям аз он, ки ту танҳоиву ман танҳотар,
Ватанам, о Ватанам, о Ватанам, о Ватанам!*

Дар он айём ҳар касе Лоикро бо чехраи аҳмиву гирифта, қомати ҳамида ва вазъи ошуфта медид, ба осонӣ дарк мекард, ки ӯ воқеан бори ғоҷеаи миллат ва Ватанро бар дӯш гирифтааст, ки дили дардмандаш хитоб мекард:

*Ҳар чӣ дорам дар ин ҷаҳон, Ватан аст,
Ватан асту мадори ҷону тан аст.*

Ва ӯ орзуи пураламашро бо сӯзу гудоз чунин баён карда буд:

*Дар ғами номуси миллат
Камтарин тоҷик агар чун ман бисӯзад,*

*Аз фуруғи рӯзи миллат,
Бемуҳобо, хонаи душман бисӯзад...*

Устод Лоиқ на танҳо бузургиву азиз будани Ватанро меситуд, зебоиҳои Ватанро васф мекард, меҳру муҳаббати худро нисбат ба Ватан тараннум менамуд, балки дар ҳар шеъри ватандӯстонааш соҳибватан будани ҳешро таъкид мекард, ки ин ҳиссиёт сатҳи олии эҳсосоти ватандӯстиву ватанпарастист. Биноан, вақте ки ӯ «Чон ба қурбони ту, эй меҳани хунинкафам», «Ин харобазамин диёри ман аст», «Ҳар чӣ дорам дар ин ҷаҳон, Ватан аст», «Ҳазорон шукр кардам, ки Ватан дорам, ватандорам», «Шоирӣ аслан ватандорӣ бувад»... мегӯяд, тавҷам будани худро бо Ватан гаштаву баргашта таъкид менамояд ва изҳор медорад, ки «Аз муҳаббат, аз садоқат бар Ватан Тӯшаи роҳи сафар бардоштем». Воқеан, чунон ки аз ашъори солҳои охири умраш бармеояд, Лоиқ зиндагиро бо меҳри Ватан ва дарди Ватан падруд гуфт.

Ниҳоят, вақте ки Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ ба имзо расид, хурсандиву шодмонии устод Лоиқ ҳадду қанор надошт ва ӯ аввалин ғазали истиқболро аз ин воқеаи барои миллати мо таърихӣ гуфту дар ҳамоиши майдони назди Театри опера ва балети ба номи устод Айни қироат кард:

*Ҷанги бунёдсӯзи мо бигзаист,
Сулҳи бунёдкори мо омад...
Ахтари наҳс аз сари мо рафт,
Ахтари саъд ёри мо омад.
Аз сари мо ҳазонфишон бигзаист,
Гулфишони баҳори мо омад.
Ҷанги девонавори мо бигзаист,
Сулҳи деринтизори мо омад.*

Яке аз дастовардҳои бузурги устод Лоиқ барои адабиёти муосири тоҷик дар сатҳи сифати нав эҳё кардани шакли жанрҳои классикӣ дар шеъри навини мост. Албатта, ғазалу

рубоиву дубайтӣ то Лоик низ дар эҷодиёти шоирони даврони шӯравии тоҷик роиҷ буданд ва шоирони бузургамон кӯшидаанд, ки ба онҳо мавзӯ ва тобишҳои мазмунӣ наворид бикунанд. Масалан, устод Лохутӣ ғазалро бо мавзӯҳои инқилобиву сиёсӣ ғанӣ гардонид, устод Турсунзода, ки замоне алайҳи корбасти ғазал дар даврони нав садо баланд карда буд, дар авоҳири умр дар мавзӯҳои анъанавии ин жанр ғазалҳои хубу марғуб навишт. Устод Лоик ҳадду ҳудуди доираи мавзӯҳои ғазалро куллан аз байн бардошта, дар мавзӯҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, ошӣқонаву маишӣ, ҳасбиҳоливу рӯзмарра ғазалҳои баландпоя гуфт. Маҳз ба шарофати ғазалиёти Лоик ин жанр дар сатҳи сифати дигар эҳе гардида, дар эҷодиёти шоирони охири қарни 20-ум ба маъмултарин шакли шеърӣ табдил ёфт. Лоик бо ғазалиёти худ, хусусан бо ғазалҳои китоби «Фарёди бефарёдрас», ба таври равшану возеҳ ва қотёона исбот намуд, ки дар замони мо низ дар тамоми мавзӯҳо метавон ғазали ноб гуфт ва барои ин танҳо ҳунари асили шоирӣ лозим аст. На танҳо ғазал, инчунин жанрҳои рубоиву дубайтиро низ Лоик умри дубора ато кард ва онҳо имрӯз дар эҷодиёти аксари шоирони мо маъмул гардиданд. Маҳз зери таъсири «Қоми Хайём» ва «Резаборон»-и устод Лоик ҳамнаслони ӯ ва ҷавоншоирони охири асри 20-ум ба рубоиву дубайтӣ бо чиддият рӯ оварданд. Лоик бо эҷодиёти худ ба субут расонд, ки агар ҳунари шоирӣ ҳаст, дар қадом шаклу жанре бошад, метавон сухани ноб гуфт ва жанрҳои анъанавии адабиёти мо ҳамеша қобили истифода ҳастанд.

Мероси устод Лоик беандоза фарогир аст ва тақрибан тамоми ҷиҳатҳо, лаҳзаҳо, пастиву баландиҳо, печутубу динамикаи зиндагии ҷомеа ва дар алоҳидагӣ ҳар фарди ин ҷомеаро дар бар қардааст. Ғаму шодӣ, ҳаяҷону изтироб, дарду алам, марому орзӯ, омулу ормони мову шумо аз ғаҳвораву пистони модар то гӯру лаҳад дар ашъори Лоик акс андохтаанд. Дар рӯзҳои шодмонӣ, дар ҷашнҳои арӯсӣ, дар маҳфили маҷлисҳои дӯстона Лоик бо шеъраш ҳамнишину ҳамсоғару ҳамсухбати мову шумост, дар лаҳзаҳои ғаму мотам, дилшикастагиву лоилоҷӣ ашъори ӯ бароямон

тасаллибахшу умедзост. Дар изҳори ишқ, ибрази рози муҳаббат шеърӯ ғазали Лоиқ бехтарин василаест барои дилдодагон. Лоиқ бо шеъраш дар дили мардумон ҷой гирифт, ҳамнафасу ҳамдам ва ғамшарику шодишарики ҳар фарди дилогоҳ шуд, шоири ормонҳои миллат гардид.

Кӯшишу заҳматҳои устод Лоиқ дар роҳи поксозӣ ва ғанигардонии забони тоҷикӣ, мақому манзилати шоиста гирифтани он дар ҷомеаи Тоҷикистон, зиндаву маъмул ниғаҳ доштани лафзи тоҷикӣ дар маҳалҳои тоҷикнишини ҷумҳуриҳои дигар (ҳоса шеъри «Дар Бухорову Самарқанд») аз касе пӯшида нест. Хусусан дар дар 10-15 соли охири умраш устод дар масъалаҳои ҳастии миллат ва забон ҳам дар шеър ва ҳам дар мақолаҳову мусоҳибаҳояш ҷонсӯзона ибрази назар мекард. Забони шеъри ӯ, агар аз дидгоҳи таҳқиқ бингарем, худ як марҳалаи сифатан тозаест дар татаввӯру тақомули забони адабии тоҷикӣ. Омӯзиши пайвастаи ӯ аз забони адабиёти гузашта, аз лаҳҷаву гӯишҳои мардум, аз луғатномаву фарҳангҳо аз як тараф ва дар заминаи дониши амиқ, завқи баланд ва ҳисси нозук сохтани таркибу таъбирҳо, аз ҷониби дигар, забони ашъори Лоикро хеле ғанӣ ва ҷаззоб, хоно ва гӯё гардониданд. Таҳқиқи луғати ашъори Лоиқ ва махсусиятҳои забонии шеъри ӯ кори тӯлониву дақиқи забоншиносиро тақозо дорад. Ин ҷо ҳамин қадар ишора мекунем, ки устод Лоиқ баъзан таъбирҳо ва ифодаҳои фразеологии дар забони халқ маъмулро, ҳамон тавре ки ҳастанд, моҳирона ба шеъраш ворид мекунад, мисли:

*Гар дард барад, дарди замонат бибарад,
Гар об барад, оби калонат бибарад,
Дар ҳавзаи хушкида чӣ заврақ ронӣ?!
Бигзор, ки тӯфони ҷаҳонат бибарад.*

Гоҳи дигар устод аз таъбирҳои маъмули халқӣ («як бало кун») худ ифодаҳои гӯёву зебо месозад, ки ҳадафнамо ва нишонрас бармеоянд, чун:

*...Ё Баҳоваддини балогардон,
Ҳеҷ донӣ, ба мо чиҳо гузарад?
Сад боло омадаст бар сари халқ,
Як боло кун, ки сад боло гузарад.*

Ин як шоҳаи хизмати Лоиқ дар соҳаи забон бошад, шоҳаи дигари пайкори ӯ дар кори ҷамъиятиву фарҳангии ҳамаи мо дар тӯли тамоми фаъолияти эҷодаш зоҳир мешуд. Тақрибан дар ҳар маҳфилу маҷлис, нишастҳои дӯстона ва мувоҳисаву мунозараҳо устод аз ғализу олуида шудани забони адабӣ, гуфтугӯи мардум, аз бепарвоии зимомдорони соҳа нисбат ба тақдир забон бо дарду алам ва гоҳ хеле тунду шӯрида сухан мегуфт (намунааш дуои ӯ дар шеърҳои «Забон-гумкарда» аст: Заҳр бодо шири модар бар касе, к-ӯ забони модарӣ гум кардааст). Охири солҳои 80-и асри гузашта, вақте ки маъракаи умумимардумӣ барои мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ авҷ гирифт ва хусусан зиёиёни миллӣ дар ин ҷабҳа хеле фаъол шуданд, устод Лоиқро рӯҳи тавони нав дамид. Соли 1989, баробари қабули Қонуни РСС Тоҷикистон «Дар бораи забон» ва таъсиси Бунёди забони тоҷикӣ, устод аз сармуҳарририи маҷаллаи «Садои Шарқ» даст кашида, сарвариини Бунёдро пазируфт ва бо дили гарму нақшаҳои бузург оид ба амали забони тоҷикӣ ба фаъолият камар баст. Мутаассифона, воқеаҳои маълуми ибтидоии солҳои 90 имкон надоданд, ки устод дар ин самт пурсамар фаъолият дошта бошад. Бо вучуди ин ҳама Лоиқ ва ҳамсафону шогирдонаш барои тозагӣ ва ғанигардонии забони тоҷикӣ ва мақому мартабаи хос пайдо кардани он дар ҷомеаи Тоҷикистон самараҳои хуб доданд, дар ду-се даҳсолаи охир забони шеърӣ мо сифатан беҳтар шуд, масъулияти мардум барои забон боло рафт, ки дар ин кор саҳми шеърӣ Лоиқ ва намунаи шахсияти адабиву фарҳангии вай хеле бузург аст.

Устод Лоиқ дар шеърҳои тоҷикии охири қарни 20-ум чунон таъсир гузошт, ки аксари шоирон аз солҳои 70 ин ҷониб, доништа ё ғайриихтиёр, аз ӯ пайравӣ кардаанд: дар истифода аз унсурҳои шаклии шеър, дар мазмуну маъниофарӣ, дар

корбурди таркибу таъбирҳо ва ҳоказо. Ба ин маънӣ ӯ соҳибмақтаб ва инондори солимтарин ҷараёни татаввури шеърӣ тоҷикии охири садаи 20-ум маҳсуб мешавад ва ин мактабу ҷараён имрӯз низ раванг дорад.

Лоиқ дар марому мақоми шоирӣ худ устувор буд. Аз оғози фаъолияти эҷодияш ӯ ҷонибдори шеърӣ рушану созанда будани худро эълон дошт. Дар шеърӣ «Падарам, эй падари деҳқонам» (1975) гуфта буд:

*...Шоирӣ ҳам ба масал деҳқонист,
Ки кунад мазраи дилҳо обод.
Шоирӣ ҳам ба масал деҳқонист,
Шеър бунёди ҳама маснадҳост.
Шеър тухмест, ки сабзад дар дил,
Шеър меҳроби ҳама миллатҳост.*

Дар шеърӣ «Васияти Фирдавсӣ» (1976) ӯ ин ақидаашро тақмил дода мегуяд:

*Шоирӣ ҳам ба масал меъморӣ аст,
Зиндагиро ҳар нафас дигар кунад,
Аҳли ҷонро дӯсттар бо аҳли ҷон,
Ошиқонро боз ошиқтар кунад...*

*Шоирӣ дафтаркушо кишваркушост,
Қасдаш он бошад зи шеърӯ шоирӣ,
К-одамӣ ҳар лаҳза одамтар шавад,
То кунад чашми ҳақиқат доварӣ.*

Бо мурури вақт баробари васеъ шудани доираи мавзӯҳои шеърӣ Лоиқ доираи назари шоир ба шеър низ вусъат пайдо мекунад ва ӯ дар шеърӣ «Ворисон» (1980) мефармояд:

*Шеър аз меҳри Ватан сар мезанад,
Дар фазои ҷовидон пар мезанад...
Қасди шоир аз сухан одамгарист,
Беҳудиҳояш ҳама шӯроварист.*

Ва дар шеъре, ки ба Бозор Собир бахшидааст (1979), иқрор мекунад, ки:

*Нест осон бурдани бори сухан,
Сода набвад ин ҳама кори сухан...
Мову ту дар шоирӣ чон медиҳем
Оқибат дар кунҷи девори сухан.*

Диди эстетикӣ устод Лоик дар бисёре аз шеърҳояш ба таври возеҳ нақш бастааст ва махсусиятҳои он тадқиқи доманадори ҷудогонаро тақозо мекунад.

Ниҳоят, устод Лоик аз ибтидо то интиҳои фаъолияти эҷодияш парчамбардори бузургтарин ғояҳои миллӣ буд. Лоик ҳам бо сухан ва ҳам бо чехраи адабиву фарҳангии худ, пеш ва беш аз ҳама, ба адибон, умуман ба зиёиёни тоҷик ҷуръат ва шучоати миллӣ, адабӣ ва гражданиро талқин намуд. Шучоати адабие, ки Лоик дошт, як падидаи воқеан камназирест, ки шояд ҳуди устод хизматашро дар ин ҷода то охир эҳсос накарда бошад. Вақте ки ӯ дар мавзӯи миллат, ғуруру ифтихори миллӣ сухан мегуфт ё шеър мехонд, гӯё оташе, ки дар дил дошт, ба забонаш меомад, сухану шеърро ба дилҳо гармиву ба ақлҳо равшанӣ эҳдо мекард. Ғуруру ифтихори миллӣ, омодагӣ ба сарсупорӣ дар роҳи саодати миллат аз оғоз то анҷоми эҷодиёти шоир чун хатти сурх равшану пурчило мегузарад. Хизмати устод Лоикро дар бедориву ҳудогоҳии миллӣ ва васеътар аз ин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар суханронияш дар яке аз мулоқотҳо бо зиёиёни кишвар 20 марти соли 2001 ба таври зайл ифода карда буд: «Аз нимаи солҳои шастум адабиёти моро ҷустуҷӯҳои нави эстетикӣ, рӯҳияи ҳудогоҳӣ, талқини ҳофизаи таърихӣ халқ, хусусан арзишҳои маънавӣ сар то по фаро гирифт. Ба адабиёт рӯҳи нав дамид. Дар ин миён лозим медонам хизматҳои пурарзиши шодравон Лоик Шералиро дар талқини шучоати адабӣ, рӯҳи миллӣ ва ватандорӣ, ситоиши модар ва забони модарӣ, эҳёи бисёр суннатҳои шеърӣ оламғирӣ мо бо сипосу эҳтироми хоса ёдовар шавам».

Устод Лоиқ шахси сарбаланд, ростқавлу росткор, якрӯву якмаром буд. Дар шеъри шоире як байти хуб, як таъбири зебо ва як бозёфти шоиронаро медид, чунон хурсанд мешуд, ки гӯё ба худӣ ӯ бозёфте муяссар шуда бошад. Аз ҷониби дигар, ба сабаби ҳамин ростқавлӣ ва ғурури зебандаи шоирона ҳаваскорони беҳунар ва шоиртарошони бесамарро рӯирист ва саҳт мазаммат мекард. Биноан дар замони зиндагияш ва баъди ғавташ низ бадбинону ҳасудонаш кам набуданд. Ӯ инро хуб медонист ва дар шеърҳояш ба ҳамаи онҳо ҷавоб низ гуфтааст, мисли:

*Чашмаи хушикадаӣ, миннат ба дарё мекунӣ,
Мурдареғӣ, сарзаниш бар кони тилло мекунӣ.
Қуллалаймоям, ту поин мекашӣ бар пои кӯҳ,
Пузи худро аз ману аз чарх боло мекунӣ...*

Ғурури шоирӣ ва инсонии устод Лоиқ ҳамеша дар ҳудуди ахлоқу одоб ва адлу инсоф сурат мегирифт. Адибон дар ёд доранд, вақте ки охири марти соли 1991 дар рафти Анҷумани Х нависандагони Тоҷикистон суҳан аз шоистагии устод Лоиқ ба унвони Шоири халқии Тоҷикистон рафт, ӯ аз ҷой баланд шуду изҳор намуд, ки шоирони калонсолтару шоистатаре ба ин унвон ҳастанд, мисли Убайд Раҷаб, Ашӯр Сафар ва Қутбӣ Киром, ки хизматашон ҳам барои адабиёт арзанда аст ва ман ин унвонро танҳо баъд аз онҳо метавонам бигирам. Ҳамин тавр ҳам шуд, баъди чанд муддат ҳар се нафари номбурда соҳиби унвони Шоири халқии Тоҷикистон шуданд. Вақте ки моҳи майи соли 1991 дар Кохи Борбад ҷашни пуршукӯҳи 50-солагии устод Лоиқ баргузор мешуду котиби якуми КМ Ҳизби коммунисти Тоҷикистон Қаҳҳор Маҳкамов барои супурдани дафтарча ва нишони унвони Шоири халқии Тоҷикистон ба устод Лоиқ ба саҳна баромад, ӯ бо оҳанги нимшӯхиву нимҷиддӣ аз баландгӯяк гуфт, ки ин унвонро ба ман халқ бояд диҳад. Қаҳҳор Маҳкамов низ дасту по нахурду ғавран ҷавоб дод, ки ӯ ҳам ин корро бо супориш ва аз номи халқ анҷом медиҳад. Лоиқ як китфхандаи баланд карду гуфт, ки ин тавр бошад, ман

розиям. Аслан Лоиқ халқдӯсту халқпарастӣ воқеӣ буд ва халқият ба тамоми маънӣ саропои ашъори ӯро фаро гирифтааст, ки мегӯяд:

*Зинда бош, эй ҷаишмаи илҳами ман,
Халқи ман, эй асли нангу номи ман,
Бахти сабзу рӯи сурху ҷаишми сер,
Обрӯю иззату иқдоми ман.*

Устод зоҳирпарастӣ, такаббур ва беадолатиро дар ҳеҷ шаклу ба ҳеҷ маврид қабул надишт. Худпарасту мутакаббиреро бубинад, пӯстинро чаппа мепӯшид, дуруштан мекарду дурушт мегуфт, мисли:

*Зи ту болотар, эй болонишин, болонишине ҳаст,
Туро гар чини абрӯе, маро чини ҷабине ҳаст.
Туро гар оташи ҳашму ғазаб ҳар лаҳза даргирад,
Маро аз кӯраи айём шеърӣ оташине ҳаст...
Баландии ту то минбар, валекин гофилӣ аз он,
Ки шеърӣ шоири болотар аз ҷархи барине ҳаст.*

Лоиқ шоири асилу неруманде буд, ки дар олами шеър таъвонист ҷаҳони худро бисозад, ӯ тамоми будишудаширо дар ашъораш зарра-зарра инъикос намуд ва ҳонандаи дарроқ шахси ӯро аз шеъраш мешиносад, чунон ки худ гуфтааст:

*Асли ман шеърӣ ғазалҳои мананд,
На ҳамин шӯру мағалҳои мананд...
Дар ҷаҳон бо ҷумла бурду бохтам
Ман ҷаҳони ҳешро ҳам сохтам.*

Итминон дорем, ки ин ҷаҳони рангин ҳамешабахору гулфишон мемонад.

соли 2011

ИШҚНОМАНАВИСИ НАСЛИ МО

1.

Гулрухсор яке аз пуркортарин ва хушкортарин шоирони имрӯзаи тоҷик аст. 17 декабри соли 1947 дар деҳаи Яхчи ноҳияи Комсомолобод (Нурободи имрӯза) дар оилаи хизматчиӣ давлатӣ ба дунё омада, мактаби миёнаро дар зодгоҳаш хатм намудааст. Солҳои 1963-1968 донишҷӯи факултаи филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон буд. Фаъолияти меҳнатиашро ба сифати мудирӣ шуъбаи адабии рӯзномаи «Комсомолии Тоҷикистон», мудирӣ бахши матбуоти КМ ЛКСМ Тоҷикистон (1968-69), муҳаррири маҷаллаи «Машғал» (1970-72), муҳаррири рӯзномаи «Пионери Тоҷикистон» (1972-81) шурӯъ карда, баъдан котиби Садорати ИН Тоҷикистон (1981-86), раиси Хазинаи маданияти Тоҷикистон (1987-92) буд. Аз с. 1992 ба кори эҷодӣ машғул аст. Шеърҳои аввалинаш дар рӯзномаи «Қаротегини советӣ» нашр шудааст (1962). Баъдан ашъораш дар маҷмӯаҳои «Бунафша» (1970), «Хонаи падар» (1973), «Шабдарав» (1975), «Афсонаи кӯҳӣ» (1975), «Дунёи дил» (1977), «Ихлос» (1980), «Оташи Сугд» (1981), «Гахвораи сабз» (1984, бо хуруфи форсӣ), «Оинаи рӯз» (1984), «Рӯҳи Бохтар» (1987), «Қасидаи кӯҳистон» (1988), «Тахти сангин» (1992), «Зодрӯзи дард» (1995), «Дар паноҳи сояи худ» (1998), «Девон» (2004), «Бихишти хобҳо» (2004), «Сад барги ғазал» (2007), «Човидона» (2009), «Сад оҳи як нафас» (2011), «Дигар ишқ» (2014) мунташир шуданд.

Гулрухсор шоири лирик аст. Дар лирикаи граҷданиӣ ӯ тавсифи Ватан, изҳори муҳаббат ба Тоҷикистон ва кӯҳистони тоҷик, ба мардуми меҳнатдӯсти ин диёри офтобӣ бо самимияту сипоси тамом ифода гардидааст.

Мазмуну муҳтавои аксари шеърҳои ватандӯстона ва меҳанпарастонаи Гулрухсор дар шеъри «Тоҷикистон» (1978) хеле возеҳ, самимона ва муассир инъикос шудааст:

*Обрӯям, эътиборам,
Зиндагиям, рӯзгорам,*

*Ҳар чӣ ҳастам, бо ту ҳастам,
Ҳар чӣ дорам, бо ту дорам,
Тоҷикистон!...*

*Аз замин то осмонро дӯст дорам,
Бас туро ман дӯст дорам, Тоҷикистон!
Лаҳзаро дар ҷовидонат мепарастам,
Мепарастам бас туро, парвардигорам,
Тоҷикистон!..*

Ба лирикаи граждании замони шӯравии Гулрухсор, ки тасвири меҳнати бунёдкоронаи мардум, манзараҳои дилрабои кӯҳистон, ёди модар ва айёми кӯдакӣ, саҳифаҳои таърихи халқу кишвар дар он мақоми хоса дорад, омезиши таркибии ҷанбаҳои объективӣ ва субъективӣ, тасвири ҳиссиётписанд ва таъсирбахш хос аст.

Пайванди ногурастаниву таркибии ҷанбаҳои объективӣ ва субъективӣ хусусан дар ашъори ватанпарастонаи Гулрухсор ба таври барҷаста падида мешавад, ҳиссиёти шахси шоир бо шоҳмафҳуми мавзӯи шеър ба ҳадди имконпазир меомезад, ҳастии ӯ бо ин мафҳум тавъамон ба зухур меояд:

*Дар замоне, ки замин бе така аст,
Тақадорӣ навбати ман омада.
Доварӣ дар бозии тифлони пир,
Ҳақгузорӣ навбати ман омада:
Тақадору ҳақгузори ман, Ватан!
Довари ойнадори ман, Ватан!*

(«Ватандор», с. 1984)

Дар ин гуна шеърҳои Гулрухсор шахси шоир ба андозае фаъол, барои замони худ то ҳақде бебоқ аст, ки тамоми бори ватандорӣ, ифтихори миллӣ ва масъулияти таърихии Ватану миллатро бар дӯши худ мегирад:

*Дар нигоҳи нусаҳагири беҳунар
Ғар Гули рухсори ҷурму иллатам,*

*Бо сари сабзу забони сурхи худ
Духтари исёнпарастии миллатам:
Дарди ман бо тоҷикӣ гирён шавад,
Шодиям бо тоҷикӣ хандон шавад.
Эй Ватан, марзи садоқаткиштаам!
Эй Ватан, «Шаҳнома»-и нанвиштаам!
(«Ватандор»)*

Шеъри Гулрухсор зодаи туғёни амвоҷи эҳсосоти баланду самимист, чунин эҳсосотест, ки аз дил ҳамвору якнавохт бурун намерезад, пастиву баландиҳо дорад, гоҳ дилҳоро ба чӯш меовараду гоҳи дигар алами касро бармеангезад, якеро илҳому сурур, дигареро хузну андӯх мебахшад. Барҷастатарин сифати шеъри Гулрухсор самимият аст. Қаҳрамони ғаноии шеъри ӯ, ба истилоҳ, максималист аст, ё аз дилу ҷон дӯст медорад ва дар роҳи ишқу вафо омодаи аз худ гузаштан аст, ё бо тамоми вучуд бад мебинад ва дар роҳи маҳкум намудани касе ё падидае оташи ғазабу хашмаш хо-мӯшинопазир аст, ё комилан дил мебандад ва ё батамом дил меканаду рад мекунад:

*Пушт гардонам ба сӯи қиблаат,
Бас ба дини ман ту шак овардаӣ,
Ман туро гум карда, панд омӯхтам –
Ту маро не,
Оламе гум кардаӣ!*

Дар лирикаи граҷдани Гулрухсор дар даврони истиқлол, хусусан дар замони ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-97, оҳанги ватандӯстӣ дахчанд қувват гирифт. Шоир моҳияти аслии ин ҷанги таҳмилио фош карда, аз таҳмилгарони он илтиҷо менамояд, ки Тоҷикистонро ақаллан бо сангҳову дардҳояш ором гузоранд, то мардуми аламзадаи ин кишвар соҳиби тақдири худ бошанд:

*Ҳон, дуздони ҳақири хоки тоҷик, ҳон...
Сангҳои Тоҷикистонро барои ман гузоред,
зар намехоҳам!*

*Эй ки дар марги гурури як Ватан
мастона мерақсед,
Дардҳои Тоҷикистонро
барои ман гузоред,
Дар сари гӯри ҳақирам
модари дигар намехоҳам!
(«Рӯзи маҳшар», 1996)*

Дар айни замон қисме аз ашъори он солҳои Гулрухсорро оҳанги яъсу таассуф аз вазъи Ватан, ҳолати ошуфтагӣ аз лоилоҷӣ ва лаҳни лобаву ниёиш ба хотири оромии кишвар ва осудагии мардуми он фаро гирифтааст. Суолу хитобаҳои шоир ба Ватан моллом аз дарду умедворист, мисли: «Тоҷикистон, ... кай ба асли беназири хеш баргардӣ, Кай барои бенасибони гули рӯят гулшани дидор оройӣ?!... То ба кай дар оташи дардодаи фарзандҳои носазоворат яккаву танҳо бисӯзӣ?!» («Лангари андӯх», 1996). Ва ҳамон вақт ӯ барои худ ва дигарон нидо карда буд, ки «Ватан ишқ асту армон аст, Ватан дард асту дармон аст...» («Таманно», 1996).

Гулрухсор солҳои 1992-97 дар муҳоҷират ба сар бурд ва бисёр шеърҳои он замон сурудаи ӯ, ба истилоҳ, шеъри ҳолат аст, ки вазъи гуногуни рӯҳониву равонии гӯяндаро намудор мекунад. Аксари ин гуна шеърҳо аз баёни ҳолати мушаххаси шахси шоир фаротар рафта, ғолибан ба мафҳумҳои фард ва ҷомеа, ҳастиву одам, нуру зулмат дакка меҳӯрад ва дар натиҷа мавзӯи шеър аз доираи ҳасби ҳол убур карда, то дарку арзёбии вазъи ҷомеа вусъат меёбад. Масалан, дар шеъри «Беҳобӣ» (1996) шоир гӯё аввал аз ранҷи беҳобӣ менолад, вале баъдан дар шеър нишонаҳои муҳити иҷтимоӣ тасаллут пайдо мекунад:

*Дар гулӯям панҷаи ларзони беҳобӣ,
Чанги танҳой ба домонам,
Аз барои дидани гулзори дидоре
То дари ҳамсоя хоҳам раҳ кушудан,
лек натвонам.*

*Ман ба рӯи мардуми садруӣ
Аз мазоқи ханда дигар
ошиқу сармаст
гул наафшонам.
Санъати хушбахт будан
рафтааст аз ёди ёдам,
Ман зи беёдии худ шодам...*

2.

Дар лирикаи Гулрухсор мавзӯи ишқ мақоми махсус дорад. Лаззати лаҳзаҳои васлу дидор, ғаму андӯҳи ҳаҷру фирӯқ муҳарриқи асосии эҳсосоти қаҳрамони лирикии ашъори ошиқонаи ӯ мебошад. Барҷастатарин сифати шеърҳои ошиқонаи Гулрухсор самимияти ибрази эҳсосот аст. Аксари чунин шеърҳо монологи пурэҳтирос ва ё гуфтугӯи шахси шоира бо дилаш буда, ин гуфтугӯ гоҳ пурдарду ҳазин ва гоҳ мамнуну масрур, гоҳ пуризтиробу пурилтиҷо ва гоҳ бурдбору комгор, гоҳ қатъиву раднопазир ва гоҳ нобоваронаву ҳаста садо медиҳад. Ҳамаи ин тазодҳо аз чашмаи замири дил об меҳӯранд, мураккабии ҷаҳони ботинии шахсоро таҷассум мекунанд, тағйирпазирии рӯҳияи инсон, табдили доимии вазъи рӯҳии ўро ифода менамоянд, драматизми шеърро шиддат ва заминаи воқеии онро қувват мебахшанд:

*Дар дил ғубори ҳасрату дар сар хумори ту,
Садо чашиш дар назорату хоҳам канори ту.
Бар донаи навозишат ман мурғи гушинаам,
К-уммеди лона доштам дар шохсори ту.
Дар зери тири чашишҳо сӯи ту меравам,
Аммо ғизони кӯдакам ово кунад маро...
Не, ман намеравам...*

Аксаран аз шеъри Гулрухсор гӯё шахси ба шумо ниҳоят наздик дарди дил мегӯяд: аз кардаи худ пушаймон асту азоби рӯҳӣ мекашад, хуни дил меҳураду лоилоҷ мемонад. Ин гуна шеърҳо чунон самимӣ садо медиҳанд, ки хонанда ё шунаванда рӯҳия ва оҳанги гуфтори қаҳрамони ғаноиро

равшану возеҳ метавонад эҳсос бикунад, зеро сухани ӯ аз дил бурун меояду саршор аз унсурҳои забони халқ аст:

*Зи худхори дар ин олам ҷазое нест,
Ду чашии бози кӯрамро қазо гирад,
Ғурури нозарурамро Худо гирад.
Надонистам, чу тифли монда аз модар,
Муҳаббат ҳам зи бепарвой мемирад!*

Дар олами маънавии қаҳрамони ғиноии бисёр шеърҳои Гулрухсор ғаму шодӣ, ғуссаву фараҳ, яъсу болидағӣ ва дигар эҳсосоти мутазод дармеомезанд ва худи шоир ин ҳолатро чунин шарҳ додааст: «Одамизод аз дарду шодӣ, ҳаёту марг, базму мотам, қаҳрамониву хиёнат ва ҳазорҳо унсурҳои дигари некиву бадӣ сиришта шудааст. Шеър ҳам бояд аз ҳамин ҳақиқат ғизо гирад».

Ишқ дар ашъори Гулрухсор мафҳуми васеъ, бисёрпаҳлу ва амиқ аст. «Гоҳе ки ошиқ нестам, – ман нестам, ман нестам», – мегӯяд шоир ва дар ин эълومия марому ҳастии ошиқонаи ӯ ифода ёфтааст.

Шеърҳои ошिकонаи Гулрухсор моллом аз хиссиёти эҳтироз ва хоҳишу тардиданд. Гулрухсор на танҳо эҳсосоти ошиконаи шахси худ, балки ҳолату рӯҳияи ошиконаи ҳамнаслону ҳамзамононашро сӯрудааст, чунон ки мегӯяд:

*...Чӣ оташест дар нигоҳи фирориш ту,
Ки боғи фароғи маро
 ҳамакашад ба гулхану дуд?
Ман он хонабадӯшам,
 ки дӯш забони баёни ҳама
Пур аз нишионаи ман буд.
Ман он шоири ишқам,
 ки номи ошиқонаи як насл
Шеърҳои ошиқонаи ман буд...*

Дар лирикаи Гулрухсор мавзӯи хориҷа низ мавқеи муҳим дорад ва оҳанги граҷдани шӯри ёро баландтару қавитар

менамояд. Дар раҳовардҳое, ки баъди сафарҳои Алчазоир, Олмон ва дигар кишварҳои Шарқу Ғарб эҷод шудаанд, ғояҳои ватандӯстӣ башардӯстӣ, тараннуми сулҳ ва маҳкум намудани ҷанг мавқеи асосӣ доранд. Ва ҳамеша сароғози чунин ғояҳои баланд зодгоҳ ва Ватани аслии шоир аст, чунон ки дар шеърӣ «Қасидаи кӯҳистон» (1977) гуфтааст:

*Ман ҷаҳонгарди ҷаҳоннодидаам,
Марги ман дар чами ҳар таппонча
пояд роҳи ман.*

*Дар ҷаҳони ҷангсозон
як ҷаҳони дигаре бо номи Яхч
Дар дили танги ту
ҳамчун нанг бигрифта Ватан.*

3.

Гулрухсор манзумаи дostonҳои ҷолиб низ эҷод намудааст. Достони «Комсомол» (1974) ба таърихи ташаккул ва муборизаҳои қаҳрамононаи иттиҳоди ҷавонони ленинии замони шӯравӣ бахшида шудааст. Манзумаи «Шабдарав» (1975) саҳифаеро аз ҳаёти халқи тоҷик дар ақибгоҳ – дар як қитъаи хурди кишвари паҳновари шӯравӣ, меҳнати фидокоронаи занону мӯйсафедонро дар ҷабҳаи ақибгоҳ тасвир менамояд. Достони «Мотами сафед» (1983) аз қисмҳои ҷудогонае, ки бо хатти ягонаи сюжет ба ҳам пайвастанд, иборат аст. Қаҳрамони асосии дoston Гулпарӣ ном занест. Саргузашти ӯ бо тақдири шавҳараш – Раҳмат Сано, ки муаллим ва иштирокчи ҷанг аст, пайваста тасвир шуда, дар симои худ хислату табиат, сиришту бунёди маънавии бисёр занони кӯҳистони тоҷикро таҷассум намудааст. Тарғиби хислатҳои неки инсонӣ, нафрату адоват нисбат ба риёву фитнагарӣ, тараннуми адолат, покиву покизагии инсон дар қору зиндагӣ ғояи асосии дostonро ташкил медиҳанд.

Робии Балхӣ, ки ҳазору анд сол қабл аз ин дар муҳити тираву пурфочиа зиста, бори ташвишҳои замони худро кашидааст, дар достони Гулрухсор «Рӯҳи урён» бо пиндору гуфторҳои худ аз замону муҳиташ фаротар по ниҳода, аз

муаммоҳое ба изтироб меафтад, ки аз доираи айёми ӯ бурун омада, мазмуну моҳияти кунунӣ касб мекунад. Тамоми ғочаҳое, ки дар муҳити асри 10 дар натиҷаи истибдоди ҳокимияти маҳаллӣ, истилои араб ва тасаллути ислом, роиҷ шудани хурофот ва забони Қуръон ба дӯши халқи тоҷик афтада буданд, на танҳо вучуди моддӣ, балки ҳастии маънавию ахлоқии мардумро хароб мекарданд. Андешаву пиндорҳои Робиа ҳамон хатари забуншавии маънавияти халқро дар он давраи таърих ниҳоят возеҳ инъикос намудаанд: «Ёдаш омад, ки қавми ӯ мазҳаби тозақабулашро мисли писарандар пазируфтааст. Лафзу лаҳну расму русуми ин мазҳабро хуб наметонад, ояту сураҳояшро хато талаффуз мекунад, аммо халифаҳо намеранҷанд. Хандидан ба ҳоли тифлони бузург ҳаловат дорад. Махсусан ба ҳоли тифлони забонгумкарда!...»

Робиае, ки зоҳиран қурбонии ишқи худ ба Озари ғулом ва ҷаҳолати бародар гардидааст, аслан на аз ғаму андӯхи шахси худ, балки аз ғочаи халқаш, аз касифии муҳиташ дар изтироб аст: «Шукрона, ки танҳо мазҳаби бегонаро қабул карданд. Забонашро низ чунон итоаткорона аз худ мекарданд, ки кӯҳҳои диёр бе зилзила фурӯ мерафтанд...» Оре, кӯҳҳое, ки ганҷи маънавӣ, ганҷи илму фарҳанги халқро аз дил бурун оварда бар сар афрошта буданд. Кӯҳҳое мисли Рӯдакиву Фирдавсӣ, Форобиву Беруниву Сино!

Андешаҳои Робиа асосан ба фарҳангу ҳастии маънавии халқ вобастаанд, на ба тақдири шахси ҳуди ӯ: «Бунёди миллат забон аст... Шояд забони бегона барои ғажмидани ҳеш ба кор ояд? Безабонии тифле ҳузновар, безабонии қавме марговар аст. Вой бар ҳоли миллати безабон!...»

Чунин андешахоро, ки дар шеърӣ мо, ҳосса дар эҷодиёти Лоик ва Бозор Собир, мавқеи муҳим доранд ва ҳоло дар замони истиқлоли давлатӣ ба яке аз рухҳои андешаи миллӣ ва сиёсати фарҳангии давлат табдил ёфтаанд, Гулрухсор дар нимаи солҳои 80-и қарни гузашта дар андешаҳои Робиаи Балхӣ ба миён гузошта буд. Дар ташаккули симои бадеии Робиа, дар ташвишу изтиробҳо, ҷӯшу хурӯшҳои рӯхӣ, сирату табиати ӯ сиришти инсонӣ ва шахсияти иҷтимоии ҳуди

Гулрухсор нақши равшан гузоштааст. Ин нуктаро дар ми-
сраъҳое, ки аз забони Робиа чун номае ба номи фардо ин-
шод шудаанд, метавон ба таври возеҳ дид:

*Халқи ман,
Сантури беовози ман,
Нанги ман,
Номуси кайҳонбӯси ман,
Рӯҳи ман,
Парвардгори холиқам,
Байти нангу ори ту – қомуси ман...*

*Халқи соҳибтоҷи ман,
Тоҷат кучост,
То ба қасди тоҷирон бар сар кунам?
Беҳ бувад бе қибла мурдан
З-он ки ман
Саҷда сӯи маъбади дигар кунам.*

«Рӯҳи урён» достони аз лиҳози мавзӯъ таърихӣ, мазму-
нан фалсафиву граҷданӣ ва услубан ғиноист, ки масъалаҳои
шараф ва озодии шахс, хусусан зан, посдории арзиши ин-
сон, забон, миллат дар он бар маводи таърихи дур асос ёфта
бошанд ҳам, моҳиятан имрӯз низ хеле муҳимманд.

Дар достони «Сипар»-и Гулрухсор қувваи созандаи некӣ
дар симои Индира Гандӣ низ мазмуни иҷтимоиву сиёсӣ ва
моҳияти рӯзмарра касб намуда, чун таҷассуми қувваҳои
пешрав, сулҳ ва адолати иҷтимоӣ ба ҷилва омадааст.

4.

Чи дар дostonҳо ва чи дар дубайтиву рубоиву шеърҳои
Гулрухсор услуби лиризми эҳсосписанд мавқеи асосӣ до-
рад, тамоми ашъораш аз ҷашмаи сарватҳои эҷодии
даҳонии халқ об меҳӯрад. Маҳсули омӯзиши эҷодии
шифоҳии мардум китоби «Фолклори Қаротегин» буд, ки
Гулрухсор онро соли 1984 ба таърифи расонид.

Гулрухсор барои бачаҳо низ шеърҳои дostonҳо офаридааст,

хамчуни дар наср низ кувва озмуда, романи «Занони Сабзбаҳор» (1988)-ро ба таъб расонид, ки дар он лаҳзаҳои мудҳиши замони ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ва бори сангине, ки бар дӯши занону духтарон дар ақибоғҳо афтада буд, тасвир шудааст. Ҳадафи асосии Гулрухсор дар ин роман тасвири ҳислатҳои далерӣ, сабурӣ, садоқат, дурандешӣ ва порсоии зани тоҷик буд.

Бузургтарин асари мансури Гулрухсор романи «Сакарот» аст, ки дар тӯли тақрибан 20 сол эҷод шуда, с. 2009 аз ҷоп баромад. Дар роман услубҳои тасвирии ғоҷиаву мазҳака ба ҳам даромехта, драматизми ҷараёни суҷаро таъмин намудааст. Лаҳзаҳои манзараҳои хос ба замони суқут ва ғасод, ғиску ғуҷури ба ҳукми қонуну қоидаи зиндагӣ даромада дар табиату тинати роҳбарияти олии ҷомеа, ҷараёну ҳусусиятҳои ба рама табдил ёфтани мардум хатҳои асосии ғабулаи романро ташкил медиҳанд. Шахсиятҳо ва воқеаҳои тасвиршуда замону макони дақиқу муайян ва мушаххас надоранд. Эҳтимолияти зуҳури ҷунин шахсон ва сурат гирифтани ҷунин воқеаҳо дар ҳар замону ҳар макон имконпазир аст. Ин нуктаро метавон ҳулосаи ғоявии романи «Сакарот» донист.

Шеърҳои Гулрухсор ба забони русӣ дар маҷаллаву рӯномаҳо ва дар шакли маҷмӯаҳои ҷудогона («Фиалка», 1971; «Песня родника», 1973; «Радужный цветок», 1978; «Зеленая колыбель», 1981; «Навруз», 1982; «Откровение в полдень», 1983; «Куропатка в гостях», 1983; «За солнцем вслед», 1984; «Зеркало дня», 1984; «Ради тебя», 1984) нашр шудаанд. Китоби шеърҳои ба забони русӣ навиштааш таҳти унвони «Солнце без Монэ» ба таъб расидааст. Ӯ инчунин муаллифи песаҳои «Ғори ачинаҳо», «Зилзила», «Ба мо бо-вар қунед!», «Озода» ва ғ. аст.

Таронаҳои Гулрухсор дар китоби «Рӯзномаи берӯз» (2000) гирд омадаанд, ки як падидаи ҷолиб дар адабиёти имрӯзаи тоҷиканд.

Гулрухсор осори адибони ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ ва хориҷаи дурро ба тоҷикӣ тарҷума кардааст: «Ишқи зиндагӣ»-и О. Берголтс (1977), песаҳои Г. Лорка, М. Байҷи-

ев, ашъори М.Ю. Лермонтов, Леся Украинка, Римма Казакова, Файз Аҳмади Файз, Й. Милев, С. Капутикян ва ғ. аз ҳамин ҷумлаанд. Аз соли 1971 узви ИҶ Тоҷикистон аст. Аз с. 1990 то пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ вакили мардумӣ дар Шӯрои Олии ИҶШС буд. Лауреати Мукофоти комсомоли ленинии умумииттифоқ (1978). Бо медали «Барои меҳнати шӯҷоатнок». Ба муносибати 100-солагии В.И.Ленин кадр шудааст. Гулрухсор барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ (2003), Ҷоизаи адабии ба номи Хелмут Ҳаммети Амрико (1994) ва дорандаи унвони Шоири халқии Тоҷикистон (1999) аст.

соли 2014

«МАН АЗ ШОМИ ЧАҲОЛАТ ДАР ҲАРОСАМ»

Гулназар аз шоирони номдори имрӯзаи тоҷик аст. 20 сентябри соли 1945 дар деҳаи Дардари ноҳияи Айнӣ дар оилаи деҳқон чашм ба олами ҳастӣ кушод. Баъди хатми мактаби миёна солҳои 1961-1966 дар факултаи филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон таҳсил намуд.

Фаъолияти меҳнати Гулназар соли 1966 ба сифати рӯзноманигор оғоз шуд. Солҳои 1966-73 ходими адабӣ, мудири шуъба, зонишони муҳаррири рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» буд. Аз соли 1973 то 1975 мудири шуъбаи нақд ва адабиётшиносӣ, солҳои 1977-91 мудири шуъбаи назми маҷаллаи «Садои Шарқ» буд. Дар ин миён солҳои 1975-77 дар Афғонистон бо мутахассисони шӯравӣ ба ҳайси тарҷумон кор кардааст. Солҳои 1991-1999 сардабири ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат», 1999-2003 муҳаррири ҳафтаномаи «Ваҳдат» ва маҷаллаи «Пайванд», 2005-2010 вакили мардумӣ дар Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ буд, аз соли 2011 муовини раиси Кумитаи Ҷоизаҳои давлатии ҚТ ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ дар соҳаҳои адабиёт, санъат ва меъморист.

Аввалин намунаҳои ашъори Гулназар дар матбуоти ҷумҳурӣ соли 1963 ба таърифи расидаанд. Нахустин маҷмӯаи шеърҳои «Расми сарбозӣ» соли 1969 нашр шуд. Баъдан бештар аз чихил маҷмӯаи ашъораш дар нашриётҳои гуногуни ҷумҳурӣ ва хориҷӣ ба таърифи расидаанд, ки «Дастархон» (1972), «Нардбон» (1975), «Ағба» (1979), «Паҳно» (1981), «Лангар» (1984), «Пайи дарё» (1986), «Фариштаи бомдод» (2000), «Шӯълаи барқади сӯзони малоҳат» (2002), «Фасли оғоз» (2005), «Оинаи ташна» (2005), «Тулӯи бедорӣ» (2009), «Туву хубиву раъноӣ» (2010), «Оғӯши саршор» (2011) ва ғ. аз он ҷумлаанд.

Роҳи эҷодии Гулназарро метавон ба ду марҳала тақсим кард, зеро онҳо аз ҳамдигар хеле тафовут доранд.

Дар эҷодиёти даврони шӯравии Гулназар лирикаи граждандӣ ва мавзӯҳои иҷтимоӣ мақоми хос доштанд. Шеърҳои ватандӯстона («Ватан», «Садои ҷовидона» ва ғ.) ва ба мавзӯи

сулху дӯстии халқҳо («Дар боғи дӯсткорӣ нахли ту беҳазон аст», «Шеърӣ ман», «Дар сари Майдони Сурх» ва ғ.) бахшидаи Гулназар дорои оҳанги баланди граҷданӣ мебошанд ва аз ғояҳои созандагиву бунёдкорӣ ва инсондӯстиву некбинӣ нисбат ба ояндаи инсоният саршоранд. Дар онҳо қаҳрамони лирикӣ хеле ғаёл аст ва мавқеи устувори граҷданӣ дорад, мавзӯи тавассути иштироки ғаёлонаи ӯ баррасиву матраҳ гардида, мазмуну ғояи шеър ва ҳадафи шоир пайваста бо ҳиссиёту андешаҳои ассотсиативӣ ифода меёбанд.

Қаҳрамони лирикий ашъори граҷданиву иҷтимоии Гулназар дар он солҳо ба андозае ғаёл аст, ки баъзе аз он шеърҳо дар назари аввал як дараҷа ҳасбиҳолӣ менамоянд. Вале лаҳзаҳои саргузаштӣ ва ёду хотираҳои қаҳрамони лирикий шеър аз доираи тасвири лаҳзаҳои ҳаёти як фард васеътар рафта, тавассути ифодаи таассурот ва андешаву пиндорҳо ба тасвиру баррасии бадеии марҳалаву давраҳои ҳаёти иҷтимоӣ иртибот пайдо мекунанд («Писарам, баччагӣ бувад таътил», «Фарзанди кӯҳҳои баланд», «Барои падар», силсилаи «Се бахшиш» ва ғ.). Ба ашъори граҷданӣ ва лирикаӣ иҷтимоӣ он солҳои Гулназар андешаву баррасиҳои фалсафимазмун хосанд, ки ба рӯху оҳанги эҷодиёташ таъсир гузоштаанд.

Дар як силсила шеърҳои Гулназар мавзӯи васфу ситоиши модар пайваста ба андешаҳои қаҳрамони лирикӣ оид ба маъноӣ зиндагӣ, мақоми инсон дар ҷамъият сурат гирифтааст («Модарамро ба хоб дидам ман», «Замин чун модари ман масти хоб аст», «Модари ҷаҳонгирам»).

Як зумра ашъори замони шӯравӣ Гулназар ба мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ бахшида шуда, дар онҳо фоҷиаӣ ҷанг, ҳофизаӣ таърихӣ халқ пайваста бо вазъу ташвишҳои мардум дар замони иншоиди шеърҳо ифодаи бадеӣ худро ёфтаанд. Шеърҳои «Зангӯлаи Хатин», «9 майи соли 1945», «Ҳайкали ташнагӣ», «Аскари нобино», «Бевазан», «Як замон аз набарди дунёӣ» ва ғ. аз ҳамин ҷумлаанд.

Дар солҳои 70-80-и қарни гузашта, ки доғи ҷанг ҳанӯз аз лавҳи дилҳои мардум шуста нашуда буд ва афроди зиёд аз иштирокчиёну маҷрӯҳони ҶБВ дар ҳаёт буданд, ҷанг ва

окибатҳои фоҷиабори он, инчунин корномаҳои ҷанговарон аз мавзӯҳои муҳими рӯз ба шумор мерафтанд.

Дар шеърҳои иҷтимоии даврони шӯравии Гулназар мавзӯҳои байналмилалӣ низ мавқеи муҳим доранд. Силсилаҳои «Раҳовард» ва «Тахти Рустам» намунаҳои барҷастаи чунин ашъоранд.

Гулназар аз солҳои 70-и қарни гузашта то имрӯз дар ашъори лирикиву иҷтимоӣ ва фалсафимазмунаш ба қорбасти жанрҳои дубайтӣ ва рубоӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамояд. Дар рубоӣҳои шоир паҳлуҳои гуногуни вазъи ҷомеа омехта бо ҳолатҳои рӯҳиву равонии ғоянда ифода ва ба тасвир меоянд:

*Ҳар рӯз зи дӯшина гарон меояд,
Борест, ки бар пиру ҷавон меояд.
Бозор мараф, ки мегазад қимати нон,
Ғам хӯр, ки ҷамеа ройгон меояд.*

Дубайтиҳои Гулназар мазмунҳои ишқӣ, фалсафӣ ва иҷтимоӣ таърихро фаро гирифта, аз лиҳози оҳангу услуб як навъ таркиби шеъри китобӣ ва дубайтиҳои шифоии мардумиро мемонанд. Дар мавриди мақоми дубайтиву рубоӣ дар эҷодиёташ ҳуди Гулназар иқрор кардааст, ки «ин навъи зебои адабӣ ҷамеа бо ман будааст ва бо ман хоҳад монд». Ба ин маънӣ ишораи зебое низ дорад:

*Аз рози нуҳуфтаам забон месӯзад,
Аз доғи шукуфтаам равон месӯзад.
Рӯзам пайи зиндагӣ гузар карду маро
Аз шеъри нагуфта устухон месӯзад.*

Дар замони шӯравӣ Гулназар дар дostonнависӣ низ қувва озмуд. Аз ҷумла дostonҳои «Садои зиндагӣ» (1972) ва «Пайи дарё» (1983) дар назми шӯравии тоҷик аз лиҳози бандубаст ва услуб анъанаҳои дostonи реалистиро идома дода, ба тасвири манзараҳои ҳаёти халқ дар замони ҶБВ ва солҳои аввали баъд аз ҷанг бахшида шудаанд. Бандубасту мазмуни мундариҷавии ҳарду дoston бар хотираҳои айёми бачагиву наврасӣ ва ҷавонии қаҳрамони лирикӣ асос ёфтаанд.

Гулназар аз ибтидои эҷодиёташ ба мавзӯи Ватан, тарғибу ташвиқи ҳиссиёти ватандӯстӣ таваҷҷуҳи хоса дошт, пайванди ногурастани қаҳрамони лирикии шеърро бо Ватан пайваста таъкид мекард:

*Дардҳои ҷонгудозу бедавои мо – Ватан,
Заҳмҳои кориш мо, нолаҳои мо – Ватан,
Оре, оре, ибтидову интиҳои мо – Ватан.*

Ҳамин меҳру муҳаббат буд, ки Гулназар дар лаҳзаҳои барои Ватан ҷаҳеътарин – маҳз аз ибтидои солҳои 90-и қарни гузашта ба баъд симои воқеан муфрад ва хоси худро дар шеър ба зухур овард. Муҳити иҷтимоиву сиёсии тамоман нав, маносибатҳои ғайриодии ҷамъиятӣ назари шоирро ба муҳит, ба ҷомеа ва инсон, инчунин ба адабиёт ва кори адабӣ тағйир дод. Аз ҳамон замон, гуфтан мумкин аст, марҳалаи нави эҷодиёти Гулназар оғоз шуд.

Воқеаҳои ибтидои солҳои 90 дар ҷумҳурии Гулназарро гӯё ба деги ҷӯшони имтиҳон барои дарёфти асолати мақому манзилат ва рисолати адабиёт дар ҷомеа андохтанду пухтанд. Хусусан аз шеърҳои, ки дар айёми ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 гуфта шудаанд, эҳсос мешавад, ки дили шоир баробари сӯхтани китбаҳои гуногуни кишвар месӯхт, баробари кушта шудани ҳар фарзанди номдори халқ мемурду ба умеди бақои миллат ва Ватан аз нав эҳё мешуд. Аксари он шеърҳо дар китобиҳои «Ҳар мисраъи шеър Тоҷикистони ман аст», «Фариштаи бомдод», «Шуълаи барқади сӯзони малоҳат», «Ойинаи ташна» ба таъъ расида, дар маҷмӯаи «Ҳасли оғоз» сара карда шудаанд. Аз миёни он шеърҳои ниёишҳои Гулназар («Эй об!», «Афсонаи «як замон», «Тулӯи қулла», «Ниёиш», «Нигоҳам шарм медорад», «Субҳ бо лаҳҷаи тифлона биёяд ба дарам нонталабӣ», «Баҳорро хабар кунед», «Ҳаст ҳалқе, ки агар нонаш нест» ва ғ.) рӯҳияи шоир ва аксари мардуми ҷумҳурии, авзои замонаро ҳеле воқеъбинона ва муассир ифодаву тасвир намудаанд:

*Оре, оре, дили бедораиш ҳаст,
Ба ҳама кори Ватан кораиш ҳаст.*

Маҳз аз он солҳо Гулназар дар баробари ғазал, рубой, дубайтӣ, мусаммати мураббаъ ба гуфтани шеърӣ озод бештар ручӯъ кард, ҳарчанд қаблан низ, ба истилоҳ, «хусравониҳо» менавишт. Дар шеърҳои озодаи ӯ маънову ҳадаф равшану возеҳ ифода ёфтаанд, таъбирҳои пурборанд, иртиботи таносуби вожаҳо мустаҳкаманд. Муҳимтарин хусусияти шаклии шеърҳои озодаи Гулназар ин аст, ки онҳо ори аз вазн набуда, бар истифодаи озодонаи арӯз асос ёфтаанд ва маҳз истифодаи эҷодкоронаи арӯзи озод навову оҳанги мавзунӣ ин гуна шеърҳоро таъмин кардааст:

*Дар сари раҳ
Бар тиҳигоҳи кафи дастӣ гадо
Оби борон мечакид,
Аз сари миҷғони ман
 бо ашки хунин
Тоҷикистон мечакид.*

Гулназар аслан шоири ғазалсаро ва табиатан суханвари ғиноист. Ин ҷо манзур на шаклу қолаби шеър, балки муҳтаво ва дарунмояи он аст. Худи шоир дар яке аз ғазалҳояш иқрор кардааст, ки «Таъби ғазалпаймои ман бо шеърӣ озодам насохт». Ғазалҳои Гулназар бештар мавзӯҳои ошиқонадоранд, як қисми онҳо ба тасвиру ибрази ҳолати рӯҳиву равонии шахси шоир ва ифодаи афкори иҷтимоии ӯ алоқаманд аст. Дар ҳар сурат ғазал яке аз жанрҳои маъмули эҷодиёти Гулназар аст ва аксаран хеле равону хушоҳанг офарида мешавад, ки ин чанд байт чун намуна манзур мегардад:

Ташинагиям ҳаваси ҷоми лаболаб дорад,
 Ҷуръае, баҳри Худо, к-ин таби ман таб дорад...
 Умрҳо дар талаби фасли висоланд ҳама,
 Дили ман низ дар ин ғамкада «Ё раб!» дорад.
 Шоиро, ноз макун бо сухани лабҳоят,
 Пайи изҳори ғамаш ҳар сухане лаб дорад.

* * *

*Дар ин тангнои сангистон, ки файзи осмон санг аст,
Нафас тангу ҳавас танг аст, дил тангу қафас танг аст.
Битобам дасти қисматро, ки эҷозаи хатокорист,
Ки аз фарҳанги «дилҷӯӣ» ба комам вожаи «ҷанг» аст.
Зи меҳнат панҷаи ман менамояд хӯшаи ангур,
Вале киште, ки беҳосил бувад ин ҷо, ҳамон нанг аст...*

Дар ашъори Гулназар тасвир мақоми хос дорад. Баъзе шеърҳо саропо аз тасвир иборатанд ва дар онҳо шайъ ё манзараи мавриди тасвир бо нишонаву аломат ва намуду ҳолати мушаххас чунон қаламдод мешаванд, ки онҳоро на танҳо тасаввур қардан, балки пеши назар овардан низ имконпазир аст. Масалан, дар шеъре падидор шудани моҳ аз паси кӯҳ чунин тасвир шудааст:

*Кӯҳи фарбеҳ,
 кӯҳи танбал,
 кӯҳи фартут
Навҷавон шуд, тоза шуд,
 нозукмиён шуд.
Аз варои хоби сангини чакоди моту ҳайрон
Бо латофат,
 бо тароват,
 бо назокат
Духтари шаб – «Маҳ» аён шуд.*

Байту китъаҳое, ки Гулназар онҳоро «Пурсишҳо» номидааст, пуропур аз ҳикмат, саволҳои бечавобанд, ки ҳолати гӯянда ва вазъи ҷомеаро мунъакис намудаанд. Чанд намуна аз онҳо:

*Ман аз шои чаҳолат дар ҳаросам,
Куҷоянд, эй Худо, пайғамбаронат?*

* * *

*Ин Ватан дар шикам туро гунҷид,
Дар дили ту чаро намегунҷад?*

* * *

*Тоҷикистони ман агарки набуд,
Ғами худро чӣ ном меодам?*

* * *

*Рӯҳи мардонаи мардони Ватанро накушед,
Ғар замини ману ту ларза кунад,
Кӣ нигаҳ хоҳад дошт?*

Гулназар барои хурдсолон низ шеърӯ манзумаҳои ҷолиб эҷод кардааст, ки дар маҷмӯаҳои «Аз барои Гулизор» (1983), «Девори сабз» (2002), «Борони бесаранҷом» (2004), «Гунҷишки наққош» (2007), «Дарёи кӯча» (2010), «Модари ман – мураббӣ» (2013) ва ғ. гирд омадаанд. Ҳикояҳои мансури бачагонаи Гулназар дар китобҳои «Заррофа чӣ мегӯяд?» (2003) ва «Калоба» (2012) ҷамъоварӣ шудаанд.

Гулназар дар драматургия низ қувва озмудааст. Асарҳои сахнавии «Муҳокима дар шаҳри Ҳазору як шаб», «Мансури Ҳаллоҷ», «Муҳаммад Ғаззоӣ» маҳсули фаъолияти ӯ дар ин соҳаанд. Гулназар инчунин муаллифи филмномаҳои «Дар орзуи падар», «Нишони зиндагӣ», «Марги бегуноҳ» (аз рӯи романҳои ҳамноми К.Мирзо), «Баҳори як кӯча», «Сенздаҳ солу се моҳ», «Бачаҳои таҳхонагӣ» ва филмномаи мустанади «Дуои сари роҳ» аст.

Рисолаҳои тадқиқотии Гулназар «Лоике чун Лоике» (2000), «Қутбии қутби сухан» (2007) ва мақолаҳояш оид ба шахсияту осори М.Миршакар, М.Қаноат, У.Рачаб, С.Маъмур, Р.Назрӣ ва дигар шоирони муосир дар шинохту арзёбии ҳунари эҷодии онҳо нақши равшан доранд.

Намунаҳои тарҷумаи осори Гулназар дар китобҳои «Звезда Улугбека» (М., Совпис, 1981) ва «Безыманный родник» (М. Совпис, 1986) ба забони русӣ, «Фи-ал-назар» (Кувайт, 2005) ба забони арабӣ, инчунин гулчини ашъораш дар Эрон ба хатти форсӣ таҳти унвони «Забони ошиқӣ» (Техрон: Суруш, 1999) ба таърифи расидаанд. Худи Гулназар аз осори адибони рус (М.Лермонтов, А.Фет, Н.Гумилёв, М.Светаева, Р.Рождественский ва ғ.), араб (Абдулазиз-ал-

Мақолех, Низор Каббонӣ, Суод-ас-Сабоҳ), хинд (А.Б.Ваҷпайи), чин (Ли Чжаосин), фаронса (Экзюпери ва дигарон), озарбойҷонӣ (Э.Охундова) ба забони тоҷикӣ тарҷумаҳо кардааст.

Гулназар барои кӯдакон «Маснавии маънавӣ»-и Чалолуддини Румиро дар 20 ҷилд ва қиссаву ривоятҳои «Хамса»-и Низомӣ, осори Саной, Аттор, Хусрави Деҳлавӣ, Ҷомӣ, Бедил ва дигар классиконро дар 56 ҷилд дар қолаби насри бадеии равои бозгӯ карда, тавассути нашриёти «Адиб» ба таърифи расонидааст.

Гулназар Шоирӣ халқии Тоҷикистон (1994), барандаи Ҷоизаи КМ ЛКСМ Тоҷикистон (1985), Ҷоизаи адабии Мирзо Турсунзода (1991), Ҷоизаи давлатии ҚТ ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ (1994), ордениҳои Дӯстӣ (1993), Исмоили Сомонӣ – дараҷаи III (2006), Дарахти дӯстӣ (Ассамблеяи байнипарлумонии ИДМ, 2007) ва медалҳои. Муаллифи матни Суруди миллии ҚТ (1994) ва Суруди Анҷумани тоҷикони ҷаҳон (1996) мебошад. Аз с. 1973 узви ИИ Тоҷикистон аст.

соли 2014

ДАР ҶОДАИ ШЕЪРИ БОНИЗОМ

1

Шоири халкии Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, яке аз чехраҳои маъруфи адабиёти имрӯзаамон Саидалӣ Маъмур 70-сола шуд ва беш аз 50 соли роҳи пур аз шебу фарози зиндагиро дар майдони шеър паймуд. Банда низ ўро беш аз 50 сол мешиносам, шеърхояшро меҳонам, ба шахсияти инсониву адабиаш арҷ мегузорам.

Вақте ки соли 1963 ба Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон дохил шудам, Саидалӣ донишҷӯи соли сеюм ва яке аз аъзои ғайри махфили адабони ҷавони донишгоҳ буд. Шеърхояш зуд-зуд дар рӯзномаи девории факултаву рӯзномаи «Ба қуллаҳои дониш»-и донишгоҳ ва гоҳ-гоҳ дар матбуоти ҷумҳуриявӣ чоп мешуданд. Махфили адабони ҷавони донишгоҳ шӯру шарар ва сару садое дошт. Дар саҳифаи дафтари хотироти ҷавонӣ аз Кулоливу Гулназар, Гулрухсору Саидалӣ, Ҷамолиддин Каримзодаву Нурмуҳаммад Ниёзӣ ва дигар навқаламони он солҳо байту пораҳои нақш бастаанд. Масалан, як ғазали Гулрухсорро дар рӯзномаи девории факулта хонда будаму он ғазалро дигар дар ягон маҷмуаи ӯ вонахурдам, ки байти матлааш ин буд:

*Марав, ҷонам, зи пеши ман, ки дил болои каф дорам,
Ба қасди ҷони наврӯзам хазони ноҳалаф дорам...*

Аз ашъори он солҳои Саидалӣ мисраъҳои зайл ба ёдам мондаанд, ки акнун дар китоби «Давлати дидор»-и ӯ (2014) зери унвони «Дили ман» омадааст:

*Қадам оҳиста неҳ, дилбар,
Ки дил дар дасти худ дорӣ.
Ба роҳат нур мепошад,
Агар онро наёзорӣ.
Чӣ сон охир наболам ман,
Ки дил дар ихтиёрат шуд.*

*Агар шабҳо ту хобидӣ,
Нахуфту посдорат шуд...*

Албатта, ин сатрҳо имрӯз ба назар хеле содаву одӣ менамоянд, вале он солҳо барои ҷавонони навраси ошиқ барои ифодаи ҳолат ва баёни рози дил аини муддао буданд. Аз ҳамон солҳои ҷавониву навқаламӣ Саидалӣ Маъмур муроду мароми худро дар ҷодаи шеър равшан муайян карду эълон дошт, ки:

*Мурод аз шеъргӯӣ худшиносист,
Мурод аз шеъргӯӣ худфурӯзист.
Мурод аз шеъргӯӣ дилишносист,
Мурод аз шоирӣ умри абад нест...*

Ва аз ҳамон айёми ҷавонӣ ӯ барои шинохти мардуму шиносонидани худ, барои омӯхтану сохтани зиндагӣ пайваста мекӯшид. Биноан дар бисёр шеърҳои давраи ҷавонии шоир сатрҳоеро мебинем, ки ифодагари орзуву ҳавас, марому мақсад ва нақшаву ниятҳои ӯстанд. Масалан, ҳангоме ки ӯ Ватанро меситояду муҳаббати худро изҳор менамояд, шеъраш бо савганд меанҷомад:

*...Кишвари маҳбуб, бар ҷонам қасам,
Соате гар дур аз наздат равам,
Ё туро ҳамроҳ дар дил мебарам,
Ё ки умре дар ҳавоят мебарам.*

Низ вақте ки аз мароми зиндагии худ сухан мегӯяд, ниятҳои некашро эълон медорад, савганд ёд мекунад, ки:

*Ҷаҳди ман беш асту гардад бештар,
Нағзарад як рӯзи умрам бесамар.
Халқро аз ҳеш розӣ мекунам,
Худ ҷавонам, бар ҷавониам қасам!*

Ҳамин тариқ, Саидалӣ Маъмур ба ҷодаи шеър бо азми қавӣ ва ҳадафу ниятҳои равшан қадам ниҳода, тарзу усули

возеҳи баёнро интиҳоб намуд, зиндагиномаи худ, мушоҳидаву мулоҳизаҳояшро аз рӯзгори мардум мавзӯи осораш қарор дод, чунон ки худ иқрор шудааст:

*Эй шеър, туро набофтам ман,
Ҳар сатри ту аз китоби дил буд.
Ҳар ҷой агар хитоб мондам,
Беҳуда набуд, хитоби дил буд.*

Ва дар ҷое шоир таъкид мекунад, ки «Шеъри ман маънии ҳаёти ман аст». Воқеан, ҳадди аксари ашъори Саидалӣ Маъмуро метавон дилномаи шоир гуфт. Зиндагӣ ва сарнавишт Саидалиро аз кӯдакӣ ба деги ҷӯшони ҳасрату ғам ва дарду алам андохта, дар дилаш мотами якумриро аз марги модару додар, лоилочии падар, ҷабри моиндар ва баъди гузашти солҳо аз ғавти ғочабори ду писар ҷой қард. Ин ғирифториҳои талхи сарнавишт, ин кӯҳи гарони дарду ғамро таҳаммул қардан ва пайваста бар дӯш бурдан имконнопазир мебуд, агар тавассути шеър ӯ ин ҳасрату аламҳояшро бо хонандаи ашъораш ба ҳам намедид, дилашро ҳар замон ҳолӣ намекард ва худ қоил аст, ки «Шеър нагуфта нам мамоти ман аст».

Ин нуктаро мо хусусан аз силсилаи «Сарвати умр», ки дар маҷмӯъ як марсияи ҷонгудоз аз ғавти нобаҳангоми ду писари нозанини шоир аст, бо як ҷаҳон ғамшарикиву ҳамдардӣ эҳсос мекунем.

Шеърҳои ба ёди модари ҷавонмарг ва додари ғӯрамарг бахшидаи шоир аз оғози ғаъолияти эҷодияш то имрӯз як навъ василаи таскини дил ва таслияти рӯҳонии ӯ ҳастанд. Ин мавзӯ, хоҳ дар шеърҳои хоса арзёбӣ шавад ва хоҳ дар шеърҳои дигар дар омади суҳан ғӯшзад бошад, дар ҳар маврид як хати рисоро дар ашъори Саидалӣ Маъмур ташкил дода, ҳамвора хонандаро ба ҳамдардиву ғамшарикӣ ва, гузашта аз ин, ба одамияту тараҳҳум вомедорад. Саидалӣ иб-рози медорад, ки:

*Шеърӣ ман сарномаӣ ҳоли ман аст,
Розгӯӣ ҳолу аҳволи ман аст.
Ман нахоҳам бахту иқболи дигар,
Шоирӣам бахту иқболи ман аст.*

Оре, аз бисёр шеърҳои ба ин мавзӯ бахшидаи шоир бармеояд, ки новобаста ба синну сол доғи ятимӣ як умр дили ӯро месӯзонад, дарду ҳасрати ғавти додарро гузашти солҳо аз лавҳи дилу хотираш ситуда наметавонад. Воқеа, падида, рӯйдод ва ҳолатҳои гуногун риштаи хаёлоту эҳсосоти шоирро ба ёди модару додару падар мепайванданд ва шеъре тавлид мешавад, ки лаҳзае ё муддате ғамзудои дили ӯ мегардад, мисли:

*Шамол омад, дарахте решақан шуд, –
Дарахте соягустар бар сари ман.
Зи нав аз модари худ ёд кардам,
К-аз ӯ буд қуввати болу пари ман.*

Ё дар шеъре дигар:

*Модарам, он модари сисолаам,
То кунун сисола тобад дар дилу дар дидагон.
Додарам, он додари шаисолаам,
Мешавад ҳар рӯз ҳамроҳам калон.*

Шеърҳои «Хурд будам», «Ёди модар», «Нони модар», «Имшабу шабҳои дигар», «Дилам бисёр меҳаҳад...», «Ангушти қаноат», «Ман дарахти ёдгори модарам», «Мачнунбед» ва ғ. ба ёди модар, «Хокӣ», «Акси модар» ба хотираи додар, «Падар», «Аскарӣ нанг», «Дарахти ёдгор» ба ёдбуди падар бахшида шудаанд. Бояд таъкид кард, ки ин ва ҳамин қабил шеърҳо дар доираву сатҳи ҳасби ҳол маҳдуд нестанд, балки меҳру шафқат, зарурати ғамшарикиву ҳамдардиرو байни инсонҳо, инчунин одамияту инсонгароиро дар зиндагӣ тарғиб мекунанд ва аҳамияти гуманистии онҳо низ дар ҳамин аст.

2

Тавсеа ва густариши ин мавзӯ пеш аз ҳама дар шеърҳое зоҳир мешавад, ки ба васфу ситоиши Ватан баҳшида шудаанд. Дар ин гуна ашъор ҳалоеро, ки дар дилу хотираи шоир аз набудани падару модар вучуд дошт, меҳру муҳаббати Ватан пур мекунад, чунон ки худӣ шоир мегӯяд:

*Падари ман набуд сарватманд,
Лек сарват бимонд аз ӯ бар ман.
Падари ман набуд давлатманд,
Лек давлат бимонд аз ӯ бар ман, –
Давлати пойдори ман, Ватанам!*

*Модари ман надид умри зиёд,
Ман аз ӯ умри бештар дидам,
Нашудам сер аз канори ӯ,
Дар барам модари дигар дидам, –
Модари ғамгусори ман, Ватанам!..*

Тавсифу ситоиши Ватан дар эҷодиёти Саидалӣ Маъмур яке аз мавзӯҳои марказист ва дар жанрҳои гуногуну бо услубҳои гуногун сурат мегирад. Гоҳ қаҳрамони ғаноии шеъри ӯ ҳангоми омодагӣ ба сафар ва видоъ бо модар ҳалқа задани ашкро дар чашмони ӯ мебинаду ба хоҷири таскини дилаш мегӯяд:

*Хоки Ватанам ба ҷон азиз аст,
Бар ганҷи Яман намесупорам.
Берун шавам ар зи хонаи ту,
Бо ёди ту ман қадам гузорам.*

Гоҳи дигар модар бо ёди фарзанди шаҳидаш, ки барои ҳимояи Ватан ба ҷанги зидди фашизм рафта буд, бо сари баланд аз неқномии писари азизаш, нидо мекунад:

*... Вақте ба дӯши хеш гирифтӣ ту кӯлбор,
Вақте ҷудо шудӣ ту аз оғӯши кӯҳсор,*

*Вақте барои ҳифзи Ватан аз адуи дун
Ҳамчун ҳазорҳо шудӣ бар ҷанг раҳсипор,
Огоҳ буд аз ин,
Монанди ман, Замин.*

Мавзӯи Ватан ва ватандӯстӣ дар эҷодиёти насли Саидалӣ Маъмур аз бисёр чихатҳо ба мавзӯи Ҷанги бузурги ватанӣ алоқаманд буд ва ин, албатта, омилҳоро сабабҳои воқеӣ дошт. Аввалан, дар даҳсолаҳои баъди ҷанг, хусусан дар даҳсолаҳои ба истилоҳ ҷанги сард, мавзӯи Ҷанги бузурги ватанӣ василаи хеле муҳими мафкуравии тарбияи ҳиссиёти ватандӯстии мардуми шӯравӣ, хоса ҷавонону наврасон буд. Сониян, замони баъди ҷанг то солҳои 90-уми қарни гузашта, солҳои ба сифати шоир ҷавониву камолот ёфтани Саидалӣ, аксари иштирокчиён, қаҳрамонон ва маҷрӯҳони ҷанг зиндаву саломат буданд, дар сафҳои мо меҳнат мекарданд, дар паҳлуи мо қадам мезаданд, модарону ҳамсарони ҷанговарони шаҳид дар дил умед ҳанӯз ҷашми интизорӣ ба роҳ медӯхтанд. Солисан, дар сатҳи сиёсати ҷаҳонии муқовимати ду лагер ғалабаи Иттиҳоди Шӯравӣ бар фашизми Олмон пайваста тарғиб, қурбонҳои моддиву ҷонии давлату халқи шӯравӣ таъкид карда мешуд, мавзӯю ҷойҳоро ёдгориҳои таърихӣ ҷанг мавриди арҷгузориву парастии умумихалқӣ қарор мегирифтанд, корномаҳои халқу артиши шӯравӣ ва ҷанговарони ҷудогона мояи васфу тараннуми ҳамешагӣ буд. Санъат, адабиёт ва воситаҳои иттилооти оммаи тамоми халқҳои шӯравӣ, аз ҷумла адабиёти шӯравии тоҷик, ҳамин рӯҳияи сиёсӣ маънавию инъикос менамуданд.

Аз шоирони тоҷик Саидалӣ Маъмур дар қатори чанд тани дигар ба ин мавзӯъ бештар таваҷҷуҳ зоҳир мекард, силсилаҳои «Аз дафтари Польша» («Шӯълаҳои ҷовид», «Дарахти танҳо», «Боғи дӯстӣ», «Арзи садоқат»), «Зангулаҳои Хатин», «Умеди зинда» ва шеърҳои бисёре, ки ӯ ба иштирокдорони ҷанг, аскарони шаҳид ва модарони ҷашминтизори онҳо бахшидааст, агар дар як ҷилд ҷамъ оварда шаванд, ҷангномаи ҷолиберо ташкил медиҳанд. Дар ҳамаи ин силсилаҳоро шеърҳои ҷудогона аҳамияти ғалабаи халқи

шӯравӣ бар фашизм барои тақдири ояндаи башарият, пош-
доштани хотираи шахидони ҷанг, ҳамдардӣ бо модарону
ҳамсарони аскарони шахид, қадршиносӣ, ҳисси эҳтироми
бепоён ва раҳму шафқат нисбат ба маҷруҳони ҷанг тавассу-
ти мурочиат ба симоҳои ҷудогонаи шахсони воқеӣ ва та-
хайюлӣ, тасвири лаҳзаҳои мушаххас, ҳикояти рӯйдодҳои
ибратомӯз манзури хонанда мегарданд. Шеърҳои «Дарди
ҷанг», «Модари қаҳрамон», «Нидои модар», «Ҳамдиёрон»,
«Сарбозони ҷонфидо», «Маллоҳ», «Ёддошт», «Номаҳои
сегӯша» ва дахҳо шеърӣ дигаре, ки мавзӯи ҷангро аз
пахлуҳои гуногун баррасӣ мекунанд, аз ғояҳои баланди ин-
сонпарварӣ ва сулҳдӯстӣ, ватанхоҳиву гуманизми асил сар-
шоранд. Ҳамсояи маҷруҳро, ки Сайдалӣ тасвир кардааст,
ду-се дахсола пеш мо дар ҳар кӯчаву бинои бисёррошона ме-
дидем:

*Шарфаи пойҳои ҳамсоя
Ҳар саҳар мекунад маро бедор.
Пои ҷӯбини ӯ кунад тақ-тақ,
Мешавад гуссаи дилам бисёр...*

3

Саидалӣ Маъмур яке аз шоиронест, ки мавзӯҳои иҷти-
мой ва оҳанги публитсистӣ дар шеъраш мавқеи хос доранд.
Ашъори ватандӯстонаи ӯ тақрибан ҳамеша рӯҳияи публит-
систӣ ва оҳанги хитоба дорад, мисли:

*Тоҷикистони азизам,
Сарзамини дилситонам.
Гар ту бе ман метавонӣ,
Бе ту ман будан натавонам.*

Дар аввали солҳои 90-и асри гузашта, вақте ки Ватан но-
орому мардум саргардон шуд ва хатари пора гардидану
барбод рафтани Тоҷикистон ҳамчун давлати мустақилу яго-
на таҳдиди воқеӣ дошт, Саидалӣ дар қатори шоирони
воқеан ватандӯст садо баланд кард, ки:

*Тоҷикистони маро пора макун!
Марзи имони маро пора макун!*

Ва ҳангоме ки ба сабаби нооромихову таҳдидҳо мардум гурӯҳ-гурӯҳ Душанберо тарк мекарданд, Саидалӣ Маъмур бо садҳо алам иброз медошт, ки наметавонад ошӯни дилро фурӯ гузорад («Ошӯни дил»). Аз фирори иҷбории ҳаммиллатон ба хоки бегона ӯ ба рикқат меомаду бо ҳасрат фиғон мекард, ки:

*...Дар Ватан ӯ хонаи обод дошт,
Сарпаноҳаи хаймаи бегона шуд.
Тоҷики ман мурғи кӯчие набуд,
Лоҷарам бе донаю бе лона шуд.*

Майдонгириву ихтилофи чоҳилона ва таҳмилии ҳаммиллатонро шоир бо лоилочиву дарег ба назм мекашид ва аз Худо илтиҷо мекард, ки дар дили ҷонибҳои муҳолиф тухми шафқату меҳр бикорад:

*...Тоҷикам бар тоҷикам ҳарфи малолат мезанад,
Тоҷикам бар тоҷикам санги маломат мезанад...
Эй Худои меҳрубон, раҳме бикун бар бандагон,
Зумраи сангарнишинатро бигардон меҳрубон!*

Ибрози меҳри Ватан, ситоиши Тоҷикистон, ташвиқ ба дӯстдориву ободонии сарзамини аҷдодӣ, тарғиби сулҳ, осоиш, ҳамдиливу ҳамбастагӣ яке аз мавзӯҳои асосии ашъори иҷтимоии Саидалӣ Маъмуранд. Масалан, дар шеъре ӯ пайванди худро бо Ватан ин гуна зебо тасвир кардааст:

*Дарахти сершоҳу сербарге
Агар, эй Тоҷикистонам, ту бошӣ,
Манам як барги сабзи шоҳи ту,
Зи офатҳо ниғаҳонам ту бошӣ.*

Ва ё дар ғазале ин ҳиссиёти ватандӯстиро чунин иброз доштааст:

*Агарчи Тоҷикистонам калон нест,
Қаҳон дар чашми ман бе он аён нест...*

*Қаҳоне дар қаҳон бошад бароям,
Қаҳон бе Тоҷикистонам қаҳон нест.*

Дар шеърҳои иҷтимоимавзӯи Саидалӣ Маъмур масъалаҳои доғи рӯз, тарғиби ахлоқу одоби ҳамида, мазамати тамаллуқкорӣ, нашъачаллобӣ, худсӯзии духтарон, ташвиқ ба муносибати дилсӯзона ба муҳити зист, тасвиру васфи зебоиҳои табиати диёр ва амсоли инҳо низ мавқеи муҳим доранд.

4

Кавитарин ва баландсадотарин оҳанги шеъри Саидалӣ Маъмурро васф, ситоиш ва ташвиқу тарғиби одамият, некиву наққорӣ ва меҳру шафқат ташкил медиҳад. Худи шоир, ки дар зиндагӣ дарду ғами бисёре кашидааст, дар рӯзгор ва шеъраш хайрхоҳу некирасони дигарон мебошад, чунон ки мегӯяд:

*Худ, ки дар зиндагиям рӯзи хуше кам дидам,
Сад беҳин рӯз бихоҳам ба ҳама хушрӯзон.*

Самимият, тарғиби покиву озодагӣ, арҷгузорӣ ба меҳру вафодорӣ дар ашъори ҳолия, ошиқона, иҷтимоӣ ва граждагии шоир баланд садо медиҳад ва арзиши дарунмояи ҷунин шеърхоро фузун мегардонад. Маҳз ҳамин самимият дар бисёр мавридҳо адами тасвир ва таъбирҳои бадеиро ҷуброн мекунад ва шеърхоро хонданиву дилписанд менамояд. Дар баробари ин, дар шеърҳои ба назари аввал гӯё сода ва хитобиву таҳкиявии Саидалӣ таъбирҳои баланду хушоянди бадеӣ фаровон истифода мешаванд ва самимияти гуфтори шоирро ба маротиб меафзоянд. Тавачҷуҳ фармоед ба ин пора аз шеъри «Ёри кӯдакӣ»:

*Гар ёд мекунӣ маро, раҳ гир сӯи рӯд,
Бингар, ҳанӯз заврақи мо назди соҳил аст.*

*Гар ёд мекунӣ, биё, эй ёри кӯдакӣ,
Бикшода аз барои ту қошонаи дил аст.*

Дар баъзе шеърҳои Саидалӣ Маъмур шеърӣ бадеияти сухани шоирро на лафзу таъбирҳои бадеӣ, балки маҳз мазмуну дарунмояи сухан, ҳадафи ифодашаванда таъмин мекунад, яъне дар онҳо ҳуди тафаккур шоирона аст, масалан, дар банди зайл аз шеъри «Деҳқонон»:

*Шеъри онҳо вазн дорад ҳамчу шеъри шоирон,
Вазни шеъри деҳқонон аст ҳамвазни замин.
То ки бошад шеъри онҳо обдору бонамак,
Дар сари ҳар сатр мерезанд арақҳои ҷабин.*

Дар эҷодиёти Саидалӣ Маъмур шеърҳои сирф тасвирӣ низ мақоми шоиста доранд. Ташбеҳу истиораҳои тасаввурпазир ва асосёфта бар ашёву падидаҳои воқеии табиат тасвирҳоро хеле зебо, дилписанд ва хотирмон мегардонанд. Ҳамин гуна аст шеъри кӯтоҳи «Ба дилбари сангистонӣ»:

*Аз миёни сангҳо боло шудӣ,
Чун гули санг он қадар зебо шудӣ?!
Гар парие буд, он дар об буд,
Гулпарӣ, аз санг чун пайдо шудӣ?!*

Ё ки манзараи муҳити осоишгоҳи Ҳоча оби гарм дар як шеъри кӯтоҳ чунин ба тасвир омадааст:

*Се кӯҳ чу се киштии сабз аст аён,
Се киштӣ ситодаасту дарёст равон.
Се фасли ҳаёти ман наистода гузаист,
Се киштии умр монда дар баҳри дамон.*

Аслан шеъри тасвирӣ суханҳои зиёдотӣ ва пургӯиро намепазирад, кӯтоҳу ихчам ва аниқу нишонрас будани сухани шоир ҳусни шеърро меафзояд. Ва дар шеъри кӯтоҳи зайл манзараи силсилакӯҳҳо хеле зебову воқеӣ тасвир шудааст:

*Кӯҳҳо чун уштурони пур зи бор,
Дар канори деҳи мо хобидаанд.
Гӯиё истода дар роҳи сафар,
Интизори субҳдам гардидаанд.*

Дар байти зерин аз шеъри «Падар» тавассути таҷниси «рӯи об» ва «оби рӯ» фикри чолиби шоир бисёр нишонрасифода ёфтааст:

*Уммеду орзуи ба худ бурдаи туро
Ман рӯи об мекунам акнун ба оби рӯ...*

Чунон ки қайд кардем, тарғиби одамият ва ҳузури самимият дар шеъри Саидалӣ Маъмур, инчунин бори рӯзгоре, ки ӯ кашидааст ва таҷрибае, ки андӯхтааст, барояш имкон фароҳам овардааст ва ҳукуки маънавӣ додааст, ки дар ашъораш ба хонанда ҳикматҳоро пешниҳод бикунад, ки панди зиндагӣанд ва боз ҳам таъкид бар аслҳои одамиятдоранд. Масалан, бесамарии умри баъзе касон дар шеъри масалмонанди «Шапалак» чунин баён гардидааст:

*Шапалак дида умри якрӯза,
Кори садсола медиҳад анҷом...
Гоҳ одам ба умри садсола
Беишон рафта, мешавад гумном.*

Дар шеърҳои ҳикматомези Саидалӣ низ оҳанги одамият ва раҳму шафқат мавқеи муҳим дорад. Дар дубайтии шоир ба маънии зарурати дилбардориву дастгирии дилшикастагон мегӯяд:

*Агар бозичае бишката бошад,
Варо як сӯй партоянд он гоҳ
В-агар дил бишканад, эй дилишиносон,
Набигзоред осон дар сари роҳ.*

Ва ё дар шеъри «Кӯҳнадӯз», ки бахшидааст ба шахсияту шуғли маъюбе, ки ду пой худро дар ҷанг гум кардааст, меҳонем:

*Лек бояст, ки эй раҳгузарон,
Кӯҳнадӯзии варо омӯзем.
Чокҳои дили афғораширо
Битавонем, ки мо ҳам дӯзем.*

Баъзе байту пораҳои ҳикматомезу андарзмазмуне, ки дар ашъори Саидалӣ Маъмур вомехӯранд, маҳсули маҳз андӯхтахову озмудаҳои зиндагии шахсии ӯ ҳастанд ва касро ба андешаву мулоҳизаҳо оид ба маънии рӯзгор ва ҳастии одамай вомедоранд, мисли:

*Роҳро гум кунӣ, эй роҳгузар, меёбӣ,
Роҳи дил гум кунӣ, онро ту магар меёбӣ?!*

Дар замоне, ки ҳифз кардану арҷ гузоштан ва риоят намудани арзишҳои волои ахлоқиву маънавӣ яке аз масъалаҳои мубрами ҳаёти ҷомеа шудааст, чунин шеърҳо аҳамияти хосса касб мекунанд.

5

Саидалӣ Маъмур, чунон ки дар оғози ин мақола ишора шуд, аз ҷумлаи шоирони содагӯву дар ҷодаи шеър бонизом аст. Ин маъниро ӯ дар шеъре чунин баён доштааст:

*Ман мансабу ҷо талаб надорам,
Дар шеър биёфтам мақомам.
Омӯхт низоми дил Низомӣ,
Ман раҳрави шеъри бонизомам.*

Аз мурур аз ашъори солҳои гуногуни Саидалӣ маълум мегардад, ки ӯ аз таҷрибаву коргоҳи эҷодии шоирони насли бузургтар хеле омӯхта, тарзу усулҳои суханварии онҳоро эҷодкорона истифода намудааст. Дар баъзе шеърҳои ӯ таъсири бевоситаи Аминҷон Шукӯҳӣ («Ба дилбари беилтифот», «Чашмҳо» ва ғ.), Бокӣ Раҳимзода («Илтиҷо») ва дигар устодони гузашта эҳсос мешавад. Ин таъсир хусусан дар шеърҳои ғаноии сужадор барҷаста намудор мегардад.

Аз сӯи дигар, Саидалӣ Маъмур шоирест, ки шеваву лахну оҳанги гуфтори худро дорад. Ӯ дар аксари жанру шаклҳои шеъри анъанавӣ эҷод кардааст, дар арӯзи озод қувва озмудааст, ғазалҳои ошиқонае дорад, ки наметавон бидуни ҳаяҷон қироат кард, мисли:

*Бе ту ҳаво намерасад, бар дили сактадори ман,
Сактаи шеър кам шуду сактаи меҳр бори ман.
Шоми зиёд субҳ шуд, шоми фироқи ман бимонд,
Бе ту сафо намерасад бар шаби ҳаҷру тори ман.
Гашта баҳор гулбасар, мурғи ҳазор нағмагар,
Бе ту наво намерасад аз чамане, ҳазори ман...*

Саидалӣ шеърро муқаддас ва маънии ҳаёти худ медонад ва ин маъниро дар бисёре аз ашъораш гаштаву баргашта таъкид мекунад, аз ҷумла:

*Он гунае, ки сӯи Худо оварам ниёз,
Бошад ҳаме ба сӯи суҳан ҳам ниёзи ман.
Бо меҳру эътиқод бихонам намози худ,
То коғози сафед бувад ҷонамози ман.*

Дар ин айёми камолоти шоирӣ ва 70-умин солгарди умри пурбаракаташ ба ин суҳанвари мумтоз дар ҷодаи шеъри бо-низом тавфиқ хоҳонем.

Октябри соли 2014

ДАР ШИНОХТИ ШЕЪРИ НАҒЗ

1

Барои таълифи ин сатрҳо мақолаи профессор Абдунабӣ Сатторзода «Дар чустучӯи шеъри нағз» («Адабиёт ва санъат», 17.02.2011, № 7) баҳона шуд. Мақолаи ангезанда буд. Дар он зимни баррасии эҷодиёти Камол Насрулло ба баъзе аз хусусиятҳои шеъри имрӯз низ дахл шуда, фикрҳои ҷолиб ва ҷо-ҷо баҳсталаб баён гардидаанд. Албатта, Камол Насрулло аз шоирони хеле ғаёл ва аз пешгомони шеъри рӯз аст. Баноан, баррасии шеъри ӯ ба намоён кардани бисёр ҷанбаҳои таҳаввули шеъри навини мо, бешубҳа, мусоидат мекунад. Хусусан маҷмӯаҳои солҳои охири ӯ – «Фаросӯи нигоҳ» (2007) ва «Рӯ ба меҳроби Ватан» (2010) ҳам дар эҷодиёти ҳуди Камол Насрулло як марҳалаи тоза ҳастанд ва ҳам дар шеъри имрӯзи мо падидаҳои хеле ҷолибанд. Биноан месазад, ки онҳо ва умуман эҷодиёти шоир мавриди баррасӣ ва гуфтугузори ҷиддӣ қарор гиранд, то ба ин васила ҷиҳатҳову паҳлуҳои гуногуни шеъри имрӯз баррасӣ ва равшан шаванд.

Шахсан барои ман дар бораи ҷеҳраи адабӣ ва шеъри Камол Насрулло сухан гуфтан ҳам осон асту ҳам душвор. Осон аст барои он, ки ҳислатҳои инсонӣ, вижагиҳои адабӣ ва коргоҳи эҷодияшро хуб омӯхтаам, тақрибан тамоми шеърҳои 10-15 соли охири ӯро дар шакли мусаввадаву дастнавис хондаам, аз ҳолатҳову ангезаҳои эҷоди аксари онҳо огоҳам. Душвор аст барои он, ки ҳамаи таассуроту андешаҳоямро ғӯиё ба шоир гуфтаам ва, ба қавле, «сухан гуфта шуд, гуфтани ҳам намонд».

Бо вуҷуди ин, баъди мутолиаи китобҳои «Фаросӯи нигоҳ» ва «Рӯ ба меҳроби Ватан», инчунин пас аз хондани мақолаи А.Сатторзода андешаҳое пайдо шуданд оид ба шеърҳои тозаи Камол ва умуман перомуни эҷодиёти ӯ, ки баъзе аз онҳоро меҳоҳам иброз дорам.

Мушаххастарину намоёнтарин хусусияти эҷодиёти Камол Насрулло умуман ва маҷмӯаҳои «Фаросӯи нигоҳ» ва «Рӯ ба меҳроби Ватан» хусусан талқини меҳру муҳаббат ба

Ватан аст. Ин мавзӯъ, ки ҳамеша мавриди таҳқиқи бадеӣ ва аксаран тавсифу тараннуми адибон, хоса шоирон, қарор до-
рад, дар ашъори Камол ҳар дафъа аз паҳлуи нав намоён ме-
шавад, бо тобиши дигар ҷило медиҳад, маъниву мазмуни
тоза касб мекунад ва агар ҳатто ҷунин паҳлуву тобишу
маънӣ қаблан аз шеъри шоири дигар ё худ Камол ба мо
ошно намояд ҳам, боз мебинем, ки ҳарфи ногуфтае, намои
нодидае ва маънии нухуфтаеро ӯ ёфтааст, дидааст, ошкор
намудааст ва ҳазм кардаасту гуфтааст.

Масалан, дар шеъри «Чист номат?» шоир ба Тоҷикистон
сифату нишону ормонхоеро мансуб медонад, ки маъмулан
онҳоро шахси ошиқ ба маъшуқа нисбат медиҳад ё каси ибод-
датгару лобагӯ ба мавҷуди олий:

... Чист сӯзат, чист созат, чист ишқат? – Тоҷикистон!

Чист дар чашми сурурафшон сиришқат? – Тоҷикистон!

Қиблае, ки мекунӣ сӯяи ибодат? – Тоҷикистон!

Дар забонат охирин ҳарфи шаҳодат? – Тоҷикистон!

Ҳамин маънӣ дар шеъри «Дар баҳои ҷон» мазмуну тоби-
ши фалсафӣ касб намуда, дар байти мақтаъ Ватан ҳам-
маъноӣ арзишмандтарин дорои инсон, яъне имон доништа
мешавад:

Он чист, ба ҳеч қимате нафрӯшанд,

Он чист, ки дар баҳои ҷон аст? – Ватан!

Дар шеъри «Ватан дар ҷон», ҷунон ки аз унвонаш низ
маълум аст, шоир «Ватан ҷоне, ки дар ҷони ману туст»
мегӯяду ба ин маънӣ қонеъ намешавад ва онро кам медона-
ду таъкид мекунад, ки «Ватан гуфтан кам аст, эй ҷон, Ватан
бош!»

Шакли ин шеърҳо ва бисёр шеърҳои дигари китобҳои
«Фаросӯи нигоҳ» ва «Рӯ ба меҳроби Ватан» ба истилоҳ хи-
тоба аст, шоир дар онҳо хитобан ба мухотаб сухан мегӯяд,
то ҳадафаш равшантару муассиртар бошад. Вале хитоба
шакли зоҳирӣ, ба истилоҳи адабиётшиносӣ бигӯем, шакли
мазмунӣ ҷунин шеърҳост. Маъниҳои иҷтимоӣ, фалсафӣ ва

сиёсӣ, яъне шеър, ки дар пасу зимни ин хитобаҳо ниҳон аст, на ҳамеша фаҳмасу назарнамоست. Биноан, гоҳе баъзе мунаққидону шоиронамон шакли зоҳирии чунин шеърҳоро мебинанду ба онҳо айбҳои «умумигӯӣ» ва «харфи муфт» мегузоранд.

Хол он ки дар «хитобатарин» аз ашъори солҳои охири Камол Насрулло «Биё, созем Роғунро» дар пайи ин шиор шеъри (!) ин хитоба ниҳон аст: «ба рӯи тахтапушти худ», ки шеъри ормониву омолист.

Бештари шеърҳои ба истилоҳ хитобаи Камол тавсифиё шиорӣ нестанд, чунон ки дар нигоҳи аввал менамоянд, балки иҷтимоиву маърифатиянд ва ҳадафу нишони мушаххасе доранд, ки бо таъбиру таркибҳои тоза талқин мешаванд, хонандаро ба худогоҳӣ ва худшиносӣ ҳидоят мекунанд. Масалан, дар шеъри «Биё, бошем!», ки сабқаш хитоба аст ва унвону оҳангаш даъватист, меҳонем:

*Биё, ҳампои мардони Худо бошем,
 Умеди раҳнавардони ғарибу бенаво бошем,
 Агар чизе набошем, эй азизи ман,
 Биё, рӯ бар Худо орему ду дасти дуо бошем!
 Биё, бар нафси худ боло шавему
 ҳиммати худро ҷило бошем!
 Саломӣ субҳи суриро сало бошем!
 Чу мефаҳрем бо ҳар қўллаи кӯҳи диёри худ,
 Биё, бо некномӣ қўллае дар қўллаи ин қўллаҳо бошем!
 Биё, бошем, чони ман, биё, бошем!*

Банда, масалан, дар ин пора «харфи муфте» ё «умумигӯие»-ро намебинам, баръакс, ин мисраъҳо касро ба имону инсоф, ба ҳудогоҳиву Худошиносӣ, ба ҳимматбаландиву пайкори нек ҳидоят ва дилгарм мекунанд.

Агар эҷодиёти Камол Насруллоро дар маҷмӯъ бигирем, маънову оҳанги гуманистӣ дар ашъори ӯ тасаллутӣ комил дорад. Ба ин маънӣ Камол пеш ва беш аз ҳама шоири гуманист аст, инсон бо тамоми арзишҳои маънавию ахлоқияш меҳвари асосии эҷодиёти ӯро ташкил медиҳад.

Албатта, некихоҳиву меҳрубонӣ, дилбардориву дастгирӣ

ва хайрхоҳиву ғамшарикӣ ба инсоне, ки бигзор мушаххас набошад, дар ҳар сурат ба хонандаи ноумед умедворӣ, ба шахси дилшикаста болу пар ва ба нафари бепаноҳу бекас рӯху тавон мебахшад. Ва дар чунин ҳолатҳо, вақте ки кас дар ҳалкаи лоилоҷӣ дармемонад, дунё ба назараш тираву тор менамояд ва муҳит ба ӯ аз тамоми ҷабҳаҳову ба ҳамаи василаҳо фишор меорад, охирин умеди худро ба Худо мебандад ва аз ин умедворӣ шояд сабукие ҳис бикунад, хешро аз ранҷу азоби танҳой бираҳонад. Дар шеъри «Биё, бошем!», ки болотар порае аз он иқтибос шуд, инчунин дар шеъри «Ту танҳо нестӣ» маҳз аз ҳамин ҳолати рӯхонӣ раҳонидани инсонӣ дармонда ҳадафи гуманистии шоир аст. Дар чунин ҳолат хеле муҳим аст, ки ба каси дармонда рӯирост «ин фикрат хатост», «гумонат нодуруст», «бояд ин тавр карду он тавр накард» гуфта нашавад, балки вазъи рӯхиву равонии ӯро дарк кардан ва суҳаноне барои тасаллии дилаш ёфтани онҳоро на танҳо гуфтан, балки талқин карда тавони-стан ҳунари волоро аз шоир тақозо менамояд. Камол Насрулло чунин ҳолатҳоро хеле зиёд дидаву омӯхтааст ва кӯшишҳои бобароре низ бисёр дорад, то инсонро аз қайди рӯҳафтодагиву дилмондагӣ бираҳонад, мисли:

*Дар ин даъри ҷафонеша, дар ин дунёи пурасрор
Раҳо шав аз ҳама, худро ба дастони Худо биспор.
Дар ин дунё, дар он дунё ҳамин як раҳнамо бо туст,
Худо бо ту, Худо бо ту,
Худо бо ту, Худо бо туст!*

Зеро имон ба Худо, имон ба зиндагист ва:

*То гуле мерӯяд аз ин хок,
Мурғаке то болафшон
Менамояд ин ҳаворо пок,
Зист бояд, зист бояд бо дили бебок...
Ҳиммати сабзидани як сабза аз худ,
Ҳиммати рӯйидани гул аз ниҳоди хеш,
Гар набошад дар ниҳоди мард, номардист,
номардист, номардист!!*

Оҳанги ҳаётдӯстӣ, арҷ гузоштан ба зиндагӣ, ба қадри ҳар лаҳзаву ҳар нафас расидан, дурӣ чустан аз чаҳолату хиёнат яке аз паҳлуҳои муҳимми ғояи гуманистӣ дар эҷодиёти Камол Насрулло аст ва ҳар мисраъу ҳар ҳадафи шеърӣ ўро равшантар мунаввар менамояд. Аслан, расидан ба қадри онӣ воҳид, онро азиз доништан, ба он арҷ гузоштанро классикони мо ва адибони фалсафимашраби дунё хеле бисёр ва зебо талқин кардаанд ва дар фалсафаи ҳаётии адабиёт ин нукта пазири гардида, то андозае ба ҳукми анъанаи фикрӣ даромадааст.

Устод Рӯдакӣ дар ин маънӣ бисёр байту қитъаҳои пандомӯз дорад. Абулмаъонӣ Бедил ин маъниро дар ниҳояти салосат ифода намудааст:

*Ашк як лаҳза ба мижгон бор аст,
Фурсати умр ҳамин миқдор аст.*

Мусаллам аст, ки устодони гузашта чунин маънихоро асосан дар шаклу либоси ҳикмат ва андарз гуфтаанд. Дар шеърӣ муосири тасвирӣ ҳикмат ва ҳадафи шеър бештар аз тасвири манзара ва ҳолат бармеояд.

Дар истифодаи чунин нукта хеле муҳим аст, ки лаҳзаи нотакрори умри гузарон, онӣ воҳиди зиндагӣ чӣ ангегае дорад, аз кадом чиз, рӯйдод ва ҳодисае маншаъ мегирад ва онҳо миёни худ чӣ таносуби зоҳирӣ, равонӣ, маъноӣ ва мантиқӣ доранд. Танҳо комилан мутаносиб омадани ҳолату рӯҳияе, ки шоир ифода мекунад, бо ангегаи он ҳолати рӯҳия метавонад шеърро муассир, манзараро тасаввурпазир намуна, хонандаро ба ҳамон муҳит ҳидоят бикунанд ва ба ҳамон ихота биандозад.

Дар озоишгоҳи Шохамбарӣ будем. Шомгоҳон буд. Барфи ачиби пар-паракон меборид, гӯё аз осмон ситораҳо рақсунон мерехтанд ва бо ҳавои рақси худ тамоми мавҷудоту маҳлуқотро ба рақс меҳонданд, ба муҳити хеш мекашиданд. Ба утоқи Камол рафтам, ки дар дами тиреза нишастаасту чунон ба тамошои бориши барф дода шудааст, ки аз даромадани ман огоҳ ҳам нашуд. Андак истодаму ба утоқи худ баргаштам, нахостам ҳолати ўро ҳалалдор бикунам. Рӯзи

дигар баъди субхона маро ба утокаш даъват карду гуфт, ки имшаб шеъре навиштааст. Бароям шеъри «Охирин барф, охирин ишқ...»-ро кироат намуд, ки ангезаи андешаҳои фавқ шуд ва ин ҷо бамаврид аст, ки поре чанд аз он манзур гардад:

Ҳамин барф охирин барф аст,
 Биё, гули сафеди ситораҳои варо чинем...
 Биё, аз ин ҷалолати ҷалоовар
 В-аз ин ҷилваҳои ҷалӣ ҷило чинем,
 Биё, биё, гули барфро аз боғи Худо чинем...
 Биё, биё, зи дасти ҷамдигар гирем,
 Биё, болу пари умед бикишоем,
 Биё, зи домани шамсу қамар гирем...
 Биё, биё, ки фардо намерасад дигар
 В-агар расид, боз ҳам охирин аст,
 охирин аст,
 чу охирин соғар...

*Биё, биё, ки охири барф аст...,
Биё, биё, ки охири шодист..., охири рӯз аст...,
Биё, биё, ки охири ишқ аст..., охири дидор...,
охири гӯруби ғамсӯз аст...*

Албатта, дар ин шеър ҳамаи сифатҳои нисбии «охирин» ба нотакрории мавсуф далолат мекунад ва ин маънӣ хусусан дар пораи «...фардо намерасад дигар в-агар расид, боз ҳам охирин аст» равшан ифода ёфтааст, яъне фардое, ки рӯзи дигар мерасад, фардои дигар аст, ишқ ҳам дигар асту дидор ҳам ва ҳоказо. Зеботарин таъбири ин шеър истиораи «боғи Худо»-ст, ки ба осмон далолат мекунад ва хеле дил-писанд аст.

Гуманизми ашъори иҷтимоимазмуни Камол Насрулло аслан аз чашмаи арзишҳои олии маънавию ахлоқии башар об меҳӯрад, ҳадафҳои арзишманди миллӣ дар шеърӣ ӯ аз мағз-мағзи чунин меёриҳои рӯҳонии умумиинсоние мисли раҳму шафқат, некиву адолат, имону инсоф бармеоянд. Яъне инсон бо тамоми хислатҳое, ки ӯро шоистаи инсоният мекунад, қаҳрамони ашъори ғиноии ӯст.

Ҳатто дар миллимазмунтарин шеърҳои китоби «Рӯ ба меҳроби Ватан», мисли «Мо тоҷиконем», «Ҳуҷҷати бунёди мо», «Миллати фарофарин», манзумаи «Бозгашти Рӯдакӣ» ва ғайра, арзишҳои умумииinsonӣ равшан намудоранд.

Зиёда аз ин, шеъри Камол Насрулло шеъри зиндагӣ, шеъри умед, шеъри созандаву рӯҳафзост. Ин нуктаро шоири мумтоз Гулрухсор хеле мӯҷаз ва нишонрас таъкид намудааст, ки «Шеъри Камол шеъри зиндагист... Шеъре, ки дар он зиндагӣ зиндагӣ мекунад». Дар баъзе шеърҳои ӯ миёни хитобаву шиору даъватҳое, ки дар назари аввал гап ҳастанд, мисраъ, байт ва пораҳои мавҷуданд, ки як ҳолат ё манзара ва ё тасаввуреро пеши назар меоранд, ки аз он дил «таҳ мекашад» ва ҳамон ҳолату манзараву тасаввур чони шеър аст, мисли пораи зер аз шеъри «Зинда будан»:

*Дастаки бечонаки як тифлаки навзод
Нономоёнат зи коми ноумедӣ мераҳонад.
Ноаён дасти нигоҳи модари ғамхор
Зери бори ғуссаву ғам уфтодан
Менамонад, менамонад, менамонад ...*

Нақди адабии мо бештар ба як паҳлуи эҷодиёти Камол – ба оҳангу мавзӯҳои иҷтимоии шеъри ӯ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ба лирикаи ошиқона, шеърҳои ҳолат ва тасвирии шоир камтар дахл кардааст. Ҳол он ки дар изҳори муҳаббат, баёни нозуктарин эҳсосоти ошиқона низ Камол хеле шеъртаронаҳои марғуб гуфтааст, ҳиссиёту ҳаёлотии ширини худро вобаста ба ҳолатҳои ангеаомезифода намудааст, ки байтҳои зер аз шеъри «Изҳори ишқ» намунае аз онҳост:

*Бо ту меҳоҳам сухан бе ҳарф гӯям,
Бо забони ашқи борон, бо забони барф гӯям.
Бо ту меҳоҳам сухан ногуфта гӯям,
Бо каломии баргҳои суфта гӯям.
Худ забон бошам саропо чун забони обшорон,
Бо забони сабзаи навзод, бо бӯи баҳорон
Бо ту меҳоҳам сухан хомӯш гӯям,
Бо забони бӯса, бо оғӯш гӯям...*

Дар ду китоби охири Камол Насрулло – «Фаросӯи нигоҳ» ва «Рӯ ба меҳроби Ватан» ашъори ҳикматомез мавқеи хоса дорад. Акнун, ки Камол ба камол расидааст, тасаллут пайдо кардани ин навъи шеър дар эҷодиёти ӯ як амри табиист. Моҳи декабри соли 2007 шоме дар шифогоҳи Шохамбарӣ ҳарду қадам мезадем, ки Камол ногоҳ аз ман пурсид:

– *Аз ҳама бӯи хуш кадом бӯ аст?*

Ман ҳам бидуни таъхир гуфтам:

– *Бӯи шири навҷӯида ва бӯи алафи навдаравида...*

Ӯ ҷавобе надод, сухани маро на тасдиқ карду на рад. Пас аз чанд вақт шеъри «Гуфтугӯ бо худ»-ро бароям кироат кард, ки аз байтҳои ҳикматомӯзи он хеле лаззат бурдам. Чанде аз онҳоро ба сифати намуна меорам:

– *Аз ҳама бӯҳои олам хуштарини бӯ кадом аст?*

– *Бӯи нони гарм!*

– *Аз ҳама гулҳо гули хушрӯ кадом аст?*

– *Дар руҳи духтар гули шарм!*

– *Аз ҳама волотарин ҳарфе, ки дорӣ ёд?*

– *Дар ҳусели ман дуои модарам...*

– *Аз ҳама ширинтарин лаззат?*

– *Ҳарфи тифлонро шунидан.*

– *Беҳтарин одоби чашмон?*

– *Айби мардонро надидан!*

– *Кист голиб аз ҳама кас дар ҷиҳод?*

– *Он, ки ҳашмаширо бидушт андар ниҳод!..*

– *Чист рози зиндагии нурумед?*

– *Гиря кардан ҳамаҷаи борон,*

Ханда кардан ҳамаҷаи хушшед!..

Табиист, ки таҷрибаи зиндагӣ ва қору пайкор дар ҷодаи адабиёту матбуот ба Камол Насрулло имкон ва ҳаққи маънавӣ медиҳад, ки оид ба печутоб ва шебу фарози рӯзгор, ҳислату табиати инсонҳо мушоҳидаву мулоҳизаҳои ҳудро ҷамъбаст бикунад ва ҳулосаҳояшро дар шаклҳои панд, андарз ва тавсия манзури хонандагон гардонад, ҷунон ки дар шеъри «Чӣ гуна мард бояд буд?» аз ҷумла меҳонем:

Чӣ гуна мард хоҳӣ буд...?!

*Даме, ки муттакои бовари ту бишканад, бархез,
Ки қадду қомататро муттакои боварат созӣ...*

*Ғаматро гулхане дар базмҳои шодмонӣ кун,
Сукути пандрезатро забони безабонӣ кун,
Биё, дар ин замин як зиндагии осмонӣ кун...*

*Ба рӯзи мурданат лабханд дар лаб арғувонӣ кун,
Ба рӯзи мурданат дар марғи худ ҳам зиндагонӣ кун...*

2

Камол Насрулло шеърҳои тасвирии хеле ҷолиб дорад, ки нодида гирифтани онҳо аз рӯи инсоф нест. Масалан, шеъри «Вопасин хандаи хуршед» аз оғоз то анҷом тасвирист, хусусан байти мактаи он хеле зебост:

*Вопасин шуълаи хуршед ба гоҳи падруд
Бо лаби ман ба ҷаҳон хандаи худро бисуруд.*

Тасвирҳои тозаву рангин махсусан дар шеърҳои, ки ба истилоҳ шеъри ҳолат мегӯем, фаровонанд. Дар онҳо бардошту ангеza, диду дарк, баёну ифода, таркибу таъбирот ва манзараву ҳолатҳо омехта бо ҳиссиёту ҳаяҷони муассир вучуди хонандаро фаро мегирад, ўро ба вачд меорад ва ба ҳолати шоир мепайвандад. Бубинед, манзараи бориши барф чи гуна зебо ва бо чи ҳиссиёти баланди шоирона тасвир шуда:

*Барф мечархаду ман мечархам,
Барф мерақсаду ман мерақсам.*

*Ҳой, мардум, бубароед, бароед, бароед,
Чехраву дасту дили хеш кушоед, кушоед, кушоед...*

*Ҳамрадифи гули барф
Аз замин то ба само ғайзи Худо мерақсад,
Нек бинед, дар ин лаҳза Худо мерақсад...*

Ва ба ин тасвир бингаред, ки дар он ҳам манзараи мавриди тасвир ва ҳам василаҳои тасвир тозаи тозаанд:

*Рӯйи чашмону лабонам гули барф,
Рӯйи дастам, ба забонам гули барф,
Меравам ҷониби ёр,
Ҳама тан чун гулзор...
Дар паранди гули барф
Қомати ёр ҳувайдост, бубин!
Дар ҳарири гули барф
Зиндагӣ чеҳраи зебост, бубин!
Ту бубин, пири фалак то ба кучо
Қомат афрохта дар авҷи само,
Дар қафаш дастаи ҷоруби сафед
Аз сари роҳ сиёҳӣ рӯбад ...*

Ҳар лаҳза, ҳар манзара ва ҳар ҳолат дар ин шеър аз диду дарки махсус, аз ҳаяҷону ғалаёни рӯҳ гувоҳӣ медиҳад. Ва ин шеър, ки «Барф пайғоми Худо мерезад» ном дорад, бо як тасвири хеле зебо анҷом мепазирад:

*Дар гусели ману ту дар раҳи шиқ
Ин сафедӣ чу сафо мерезад,
Ба сари китфи ману ту чун орд
Барф аз дасти Худо мерезад...*

Тасвирҳои зебову хотирмон дар ашъори ба истилоҳ ни-моии Камол Насрулло зиёданд ва ҳатто, метавон гуфт, тору пуди ин шеърҳо аз тасвиру таъбирҳои тозаву озода, маъноҳову мазмунҳои бикр ва ғалаёнҳои фикр танида шудаанд:

*Лаҳзае хомӯш! Меҳоҳам
Хандаи гул бишинавам,
Ё ҳарфи борон,
Чак-чаки барги сапедорон...
Аз садои гомҳо мақсуди поро бишинавам,
Дар навиди новдон нови наворо бишинавам,
Дар хамӯшии хамӯшиҳо
Худоро бишинавам.*

Ва ё дар ҳамон шеъри «Охири барф, охири ишқ...», ки болотар аз ангеааш ёд овардем, бозиву чилваҳои зебо ва пар-пари параҳои барф ин қадар чолиб тасвир шуда, ки кас беихтиёр ба ҳамон ҳолату манзара ҳаёлан меомезад:

*Биё, ба арғушти ӯ биомезем
Ва дар тўрҳои симғунаи ба даст орем
кабўтарони шодиро...*

*Биё, аз ин ҷалолати ҷалоовар
В-аз ин чилваҳои ҷалӣ ҷило чинем,
Биё, биё, гули барфро аз боғи Худо чинем.*

Бамаврид аст таъкид бикунам, ки шеърҳои нимоии Камол Насрулло комилан шеъри нави тоҷикиянд, аз тақлидҳову истифодаи вожаву таъбирҳои дур аз зехни хонандаи тоҷик, мисли «бирка», «шақоиқ», «ҳаҷми сабз», «ҷиғи бунафш» ва ғайра, ориянд ва тасвириянд.

3

Дар эҷодиёти Камол Насрулло мавзӯи табиат мақоми намоён дорад. Шоир қабл аз ҳама табиатро ҳамчун муҳити зист, омил ва асоси заминаи мавҷудияту ғайолияти инсон ва муҳимтар аз ин, инсонро як ҷузъи ҷудоинопазири табиат медонад, мавҷудоту махлуқот, ашёву аҷсом, падидаву ҳодисоти табиатро зинда мепиндорад, ба онҳо роз мегӯяд, аз ҳолату вазъи онҳо гоҳ меболаду гоҳи дигар менолад. Шукуфтани гули себ дар назари ӯ муъҷиза аст ва ин эъҷозро шоир бо чашми ҳайрат мебинад, гули зебои шукуфтаре маҳсули ишқ медонад ва ин зебоии қудрати ишқро меситояд:

*Ин қадар аз мағз-мағзи ҷисму ҷонат вошукуфтӣ,
Ин қадар дар нахли ҷон озодаву зебо шукӯфтӣ!*
*Бо чӣ эъҷозе ту ин рози муҷаллоро бурун овардаӣ,
Ин шукӯҳи осмониро чӣ гуна
Аз дарун овардаӣ?!..*

*Эй Худо, бар мо чунин неру бубахи
Чун дарахти себ будан,
Осмон бар сар чунин зебову бе осеб будан.
(«Гули себ»)*

Нигоҳи шоир ба себ дар шеъри «Ин себ» низ ошиқона аст, ки мегӯяд:

*Ин бўву таровате, ки дорад,
Пайгоми муаттари бихишт аст.*

*Дар себ бубину зиндагӣ кун,
Зеро ки бихишт дар сиришт аст.*

Камол аз буридаву нобуд шудани арчаҳои ҷангалистони Кӯли калон (мавзеъ дар сарғаҳи рӯди Уречи деҳистони Панҷрӯд) ба сутӯҳ меояду нола мекунад («Дар сӯғвори ҷангалҳои буридаи Кӯли калон»), гӯиё гум шудани пайвандони наздики худро менолида бошад.

Тасвиру таъкиду талқини ҳамсониву ҳамҷонии инсон ва мавҷудоту маҳлуқоти табиат дар шеъри муосири тоҷикӣ ва форсӣ, метавон гуфт, ба ҳукми анъана даромадааст. Баробари рӯз то рӯз мубрамтар шудани масъалаи муҳити зист инсон вобастагии ҳастии худро ба табиат ва пайванди ногуфтанашро бо мавҷудоту маҳлуқоти муҳит бештар эҳсос мекунад. Аз ҷониби дигар, ҳолатҳои рӯҳониву равонии дилмондагӣ аз муҳити иҷтимоӣ аксаран шоирро ба муҳити табиат ҳидоят мекунад. Дар ҳолатҳое, ки ӯ аз ҷумлаи ҳамҷинсонии худ, аз инсонҳо, аз ҷомеаи инсонҳо нишоне аз ҳамфаҳмӣ, ҳамдардӣ, ғамшарикӣ ва ҳамдилӣ намебинаду эҳсос намекунад, вучуд ва ҳастии худро ба аҷсоми ҳаводиси табиат мепайвандад, аз ҷумлаи онҳо барои худ муҳотаберо мепазирад ва ба он аз дарду алам ва пиндору эҳсосоташ роз мегӯяд. Ин падида дар шеъри русии ибтидои асри 20 (А.Блок, В.Маяковский, С.Есенин ва ғ.) хеле маъмул буд, инчунин дар эҷодиёти шоирони навҷӯи Эрон, мисли Сиёвуши Касроӣ («Боғ», «Табиати нимаҷон», «Шабнам», «Ғазал барои дарахт», «Ман он ҳамӯш дарахтам» ва ғ.) ва Нодири Нодирпур («Такдарахт», «Дарахте дар андешаи

ман», «Дарахту кабӯтар», «Дарахт мегӯяд», «Нигӯҳи ошиқонае ба дарахт», «Дарахт ва ман»...) ба як мавзӯи муҳим ва василаи ифодаи андешаҳои иҷтимоӣ табдил ёфт.

Сиёвуши Касроӣ дар шеърӣ «Боғ» (1956) вазъи ноҳинҷори иҷтимоиву сиёсии Эронро дар нимаи солҳои 50-и қарни гузашта тавассути тасвири боғи бесоҳибу хазонгашта чунин баён карда буд:

*...Буттаҳо қач,
Шохаҳо жӯлида,
Мурғон дар паноҳи хорҳо.
Булбулон хомӯш,
Оҳуҳо ба дом афтода,
Гулҳо баргрез...
Решаҳо попечи гулҳо буду гулҳо хоксори гомҳо,
Боғ помоли гуруҳе мардуми бегона буд.
Ҷустуҷӯ кардам, нишон аз боғбонаш хостам,
Боғбони боғ қолиш хуфта буд.*

Нодири Нодирпур айнаи ҳамон вазъро дар шеърӣ «Ман он хамӯш дарахтам» ин тавр ифода намудааст:

*...Ман он сутург дарахтам, ки дар канораи роҳ
Шикастабол нишастаст чаим бар саҳро.
Ман он хамӯш дарахтам, ки нағма дар ман нест,
Магар ки бод барорад зи ҷони ман ово.

Шикаста соқи ману боз ҳамчунон мондаст
Ниёзи печииш нилуфаре ба пайкари ман.
Шаб омадаст, биё, эй гиёҳи ваҳшихӯй,
Биё, биёву саҳар кун шабе ту дар бари ман.*

Чунон ки мебинем, дар ин шеърҳо боғ ва дарахт ба мафҳумҳои фарогире табдил ёфтаанд, ки ташхисонида шуда, бори бузурги маъниҳо ва ҳадафҳои иҷтимоиро мекашанд.

Эҳсоси пайванди ҷониву имонӣ бо ашё ва падидаҳои табиат, ташхисонидани онҳо, аз онҳо рӯҳ гирифтани ба онҳо ҷон бахшидан ба шоир барои баёни ҳолати равонӣ, тасвири муҳити иҷтимоӣ, ифодаи муносибат ба вазъу равандҳои ҷомеа имконоти беҳудуд фароҳам меоварад.

Камол Насрулло дар як силсила шеърҳое, ки мундариҷаашонро тасвиру тавсифи дарахт, дарё, кӯҳ ва як қатор падидаҳову мавҷудоти табиат, муҳотаб қарор додани онҳо ташкил додаанд («Дарахте ҳаст», «Мо чу дарёҳои худ», «Инсон ва дарахт», «Дар канори як дарахт», «Эй дарахт!», «Кучост боғбон?» «Ману борон», «Ҳамраҳи барг», «Сукути кӯҳ» ва ғ.), ин мавзӯро бо диду дарки хосса ба шеър кашидааст.

Шахсан ман ҳар гоҳе, ки аз дараи Варзоб ба самти Зидех мегузаштам ва ба кӯҳҳои сарафрохтаи ду қониби роҳу дарё менигаристам, маро ҳолате ва андешае фаро мегирифт, ки ҳар кадоме аз он калласанг ё харсангҳо мавҷуди зиндаест, ки дар мақом ва рисолати худ истода, ин роҳу дарё ва роҳгузаронро назора ва ҳифз мекунад. Вачоҳати ҳар кадом салобату таҳдиде дорад, ҳар кадом дар вучуди худ асроре, гуфтаниро нухуфтааст, ки мо аз онҳо беҳабарем, ҳамӯшии ин кӯҳҳо лабрез аз ёдҳову фарёдҳост. Инак, шеъри «Сукути кӯҳ»-и Камолро мехонаму баёни ҳамон ҳолати хешро дармеёбам:

...Ману ин танҳой...

Гӯш кун, мешунавӣ?

Ки чи овози гароне дорад!

Гӯши ман ношунаво гашта зи фарёди ҳамӯшӣ,

Ёдҳое, ки маро буд, фуру ҷишта дар ин ёди ҳамӯшӣ.

Оҳ, ин кӯҳи ҳамӯш –

Сар ба сар фарёд аст!

Нолаи гунги дили пинҳон аст,

Мушти сангини фаромӯшон аст.

Манзумаҳои «Инсон ва алаллоҳ» ва «Модарпаланг», инчунин ашъори дар мавзӯи табиат эҷодкардаи Камол ба андозае дониши махсусро аз муҳаққиқ тақозо мекунанд ва банда аз таҳлили онҳо худдорӣ менамоям.

Тасвирҳои тозаву рӯхангез дар китобҳои «Фаросӯи нигоҳ» ва «Рӯ ба меҳроби Ватан» фаровонанд.

Ин ду китоб дар эҷодиёти Камол Насрулло як марҳалаи тамоман тозаро намудор карда, беш ва пеш аз ҳама шаҳодат аз он медиҳанд, ки шоир ба маслаки ватандӯстии худ садокатманд аст ва дар айни замон пайваста хунари суханварияшро сайқал медиҳад, доираи назар ва мавзӯро дар шеър тавсиа мебахшад. Баёни равшан, сухани ҳадафманд, эҳсосоти баланд ва муҳаббати бегазанди шоир ба зиндагӣ арзиши ин китобҳоро ба маротиб меафзоянд.

Р.С. Ҳангоме ки ин мақола навишта шуд, Камол Насрулло манзума-албоми «Ман ту ҳастам, Тоҷикистон»-ро омодаи чоп кард ва аз банда хоҳиш намуд, ки пешгуфторе барои муаррифии ин китоб бинависам. Инак, матни он пешгуфтор манзур мешавад.

Тоҷикистонро шоирон ҳам дар замони шӯравӣ ва ҳам дар даврони истиқлол бисёр сурудаанду ситудаанд, биноан мепиндоштам, ки дар ин мавзӯ сухане тоза гуфтан ва маъние бикр бар гуфтаҳо афзудан амрест ниҳоят муҳол. Вале ин манзума, ки аз силсилашеърҳо фароҳам омадааст, бароям як падидаи шигифтовар ва ҳайратангезест. Хушбахтона, ба Камол Насрулло муяссар гардидааст, ки чехраи таърихиву кунунӣ, арзишҳову муқаддасоти моддиву маънавӣ, ниҳоду сиришти тоҷику Тоҷикистонро аз дидгоҳи нав бубинад, ниёзу таманниёти ҳар ватандорро – аз сарвар то коргар, аз бузург то хурд – тавассути тавсифу тасвир ва лобаву ниёишҳои шоирона иброз дорад. «Ман ту ҳастам, Тоҷикистон!» – бо ҳисси ифтихор ва масъулият хитоб мекунад шоир ва ин Ватани азиз, ин сарзамини озарини меҳрро дар дилу вучуди хеш фаро мегирад, балки худро, яъне ҳар тоҷикро, тимсоли Тоҷикистон медонад. Ё дар варақи сангҳо сарнавишти сангини миллаташро меҳонад. Ва дар чунин андеша аст, ки мо бояд «аз ниҳоди сангҳо симои худро» ва «аз варои сангҳо фардои худро» биёбем. Мо бояд пайкари худро аз ин кӯҳҳои сангин падида орем. Ва дар ин тасвири мармуз як ҷаҳон маъниро гунҷоиш медиҳад. Дилгармӣ, рӯҳбаландӣ ва бовари шоир хонандаро фаро гирифта, ба ояндаи нек ҳидоят мекунад.

Аслан ин манзума як шиносномаи хубе хусусан барои бегонагон аст, ки ба онҳо аз таърих, расму суннатҳо, табиати мардуми тоҷик ва дастовардҳои ин миллат дар даврони истиқлол маълумот медиҳад.

Камол Насрулло муваффақ шудааст, ки Тоҷикистонро дар сиришти фард бигунҷонад ва вучуди фарди ватандорро то ҳадди Тоҷикистон вусъату шаҳомат бубахшад. Дар манзума чехраи азизу маҳбуи Тоҷикистон ва симову сиришти меҳрбори фарзанди тоҷик ба ҳам даромехта, як образи бадеии тавъамони Ватан ва ватандор арзи ҳастӣ намудааст. Ин падидаи тозаву нишотангез шоистаи таҳнияти шоир ва мояи ифтихори ҳар ватандор ва дӯстдори шеър аст.

соли 2011

ПАҲНОИ ПАРВОЗ

1

Солҳои 1992-93 чавони зардинаи лоғарандоми қаддаш аз миёна андак баландтар дар маҳфилҳои адибон, ки дар бинои Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон баргузор мешуданд, пайваста ширкат меварзид. Ҳатто дар суҳбатҳои хосаву маҳдуди адибон, ки дар ошхона ё дар фойеву роҳраву дафтарҳои кори Иттифок сурат мегирифтанд, гоҳ бевоситаву гоҳе аз дур мекӯшид хомӯшона ҳамроҳ бошад. Андак-андак чуръат пайдо карда, ба суҳбатҳои адибон шарик мешуд ва гоҳ-гоҳ шеър ҳам мехонд. Баъдтар фаҳмидем, ки ӯ донишҷӯи риштаи кимиёву биологияи Донишгоҳи омӯзгорӣ Давлат Сафар будааст ва на танҳо иштиёқу ҳавас, балки истеъдоди худододи шеър гуфтан низ доштааст.

Он солҳо, яъне дар ибтидои солҳои 90-и қарни гузашта, муовини аввали раиси Иттифоқи нависандагон будам ва ҳамзамон дар телевизион барномаи муаллифии «Нависанда ва замон» доштам. Аз рӯи касбу вазифаам ба ҳар падидаи тозаи адабӣ ва ҳар адиби чавоне, ки нишонаҳои истеъдодаш ҳувайдо буд, тавачҷуҳ зоҳир мекардам. Давлат Сафар соли 1993 таҳсилро ба итмом расониду аз доираи назари мо ғайб зад. Пас аз чанд муддат дидем, ки ӯ дар телевизион барномаи «Нависанда ва замон»-ро эҳё карда, ба журналистика шуғл варзидааст ва баъдан, бо гузашти айём, дар ин соҳа аз муваффақтарин соҳибкасбон шинохта шуд. Хусусан барномаҳои телевизионии «Додрас», «Соҳибватан» ва «Шаҳрез»-и Давлат Сафар, ки аз доираи васеи бинишу дониши ӯ шаҳодат медоданд, хеле ҷолиб ва хотирмон буданд.

Соли 1998 нахустин маҷмӯаи шеърҳои Давлат Сафар дар шакли китобчаи хеле наҳиф бо унвони «Пайғоми ашк» ба табъ расид ва мо шод шудем, ки ӯ аз ҳаракат ба самти ҷодаи шеър берун нарафтаву кӯшиши пайроҳаи худро ба ин ҷода пайвастан дорад. Мутаассифона, пас аз нашри ин маҷмӯа боз дуvozдаҳ сол танаффус ба миён афтод. Кори телевизион ми-соли наҳанги носерест, ки вақту қувваи эҷодиро бераҳмона фурӯ мебарад. Бо вучуди ин, Давлат тавонист вақту имкон

биёбад ва чӣ хуш аст, ки дар як сол (2010) китоби «Шеърӣ гаҳвора» ва маҷмӯаи сеюми ашъораш «Шаҳбол» дастраси мову шумо гардид.

Давлат Сафар ғазалу рубой мегӯяд, шеърҳои сафед ва нимоӣ менависад. Дар ҳар маврид мекӯшад, ки суханаш рангу намоӣ тоза ва бори маънӣ дошта бошад. Аз ашъораш бӯи деҳа ба машом, манзараҳои нотакрори табиати кӯҳистон ба чашм ва ҷаҳ-ҷаҳи мурғону садои дили ошиқон ба гӯш мерасад. Инак, маҷмӯаи тозанашри Давлат Сафар таҳти унвони «Авҷи парвоз» дар дасти мост.

2

«Авҷи парвоз» ҷаҳорумин маҷмӯаи шеърҳои Давлат Сафар аст ва нишонаҳои шохиси ташаккули ўро ба сифати як нафар шоири асилу умедбахш ба таври возеҳ намоён мекунад. Хонандае, ки таҳаввули эҷодии Давлат Сафарро пайгирӣ кардааст, ба хубӣ метавонад дарк бикунанд, ки маҳорату саликаи суханварии ў аз маҷмӯае то маҷмӯаи дигар сайқал меёбад, олами таҳайюлу тасаввураш рангинтар, доираи мавзӯҳои ашъораш васеътар, таносубу мантиқи суханаш қавитар ва дар маҷмӯъ тарҳи ҷеҳраи адабияш равшантару мушаххастар намудор мешавад. Эҷодиёти ўро метавон яке аз падидаҳои нодири шеърӣ даҳ соли охири мо арзёбӣ кард.

Дар «Авҷи парвоз» ашъоре гирд омадаанд, ки дар жанру шаклҳои гуногуни шеърӣ эҷод шудаанд ва маҳорату завқу саликаи шоирро дар гунаву шаклҳои суханварӣ нишон медиҳанд.

Қисми умдаи китобро ғазалиёти шоир ташкил додаанд. Албатта, як силсилаи ин ғазалҳоро метавон машқи ғазал гуфт, зеро дар онҳо кӯшиши сайқал додани маҳорат, истифодаи саноеъи бадеии лафзӣ маъноӣ ва пероишу ороиши сухани шоирона ба таври возеҳ ба назар мерасад. Аксари ин ғазалҳо бо риояи ҳамаи талаботи ғазали анъанавӣ эҷод шуда, аз таъбироту маъниҳои тоза ва ҷузъиёти воқеияти имрӯз саршоранд ва сарфи назар аз мавзӯ, рӯҳияи замони моро ифода мекунанд. Баъзе ғазалҳои китоб мушаххасан ба мавзӯи Ватан бахшида шудаанд, мисли «Шаҳраги ҷону танам воси-

ли чони Ватан аст», «Гуфтам: Хумори васфи чӣ дорӣ, ватансаро?», «Мурғи илҳоми ман аз дашту даман омадааст» ва ғ. Шеърҳои сиёсимавзӯи «Ливои мо» ва «Истиқлоли мо» низ дар шакли ғазал эҷод шудаанд. Бояд таъкид кард, ки дар ғазалҳои Давлат Сафар дар баробари тавсифҳои фаровони мутаносиб ба мавзӯ инчунин санъатҳои маънавӣ аз қабилӣ талмех, таҷнис, тазод, истиора ва ташбеҳ зиёд истифода мешаванд ва бадеияти сухани шоирро афзун меkunанд. Масалан, дар байти матлаби яке аз ғазалҳои мазкур чунин таҷниси зебову турмаънӣ ҷой дорад:

*Гуфтам: Хумори васфи чӣ дорӣ, ватансаро?
Гуфто ки: Як таронаи фаҳри Ватан саро.*

Дар байтҳои зер аз ғазалиёти шоир санъати талмех хеле моҳирона ва маъниофарона ба кор рафтааст:

*Зи тарси гурғи ҳашму рашқи ёрон
Паямбарзодан ҷоҳам наомад.*

* * *

*Ба рӯзи сахт меҳри дил ба ҳукми нӯшдоруест,
Хабар аз нӯшдоруям мадеҳ Сухробӣ ҳасратро.*

Дар баъзе аз ғазалиёти Давлат Сафар санъати талмех пайиҳам омада, ҳадаф тавассути ишороте ифода ёфтааст, ки аз дониши амиқи муаллиф гувоҳӣ медиҳад ва аз хонанда низ ҳамин гуна огоҳиро аз таърих, адабиёт ва ривояту устураҳо тақозо менамояд. Ин ду байти мақтаи яке аз ғазалҳои ӯ ба ҳамин минволанд:

*Фарзанди азизи ҷоҳ аз ғайб шунид:
Печид ба умр аст раҳи фитнагарӣ.
Дар огуши марғ меваи сабр ҷашид
Сухроб зи боғи сабзи меҳри падарӣ.*

Дар бархе аз абёти ғазалҳои Давлат нишонаҳое аз дониши касбии (биологӣ) ӯ ба сифати ифодагари ҳикмати руҳ намунаанд, мисли:

*Ростӣ хубу вале диди дигар мебояд,
Қомати сарв бурун омада аз решаи қач.*

Дар бархе аз ғазалҳо ҷузъиёти воқеияти деҳаро шоир бо диди нозук ба риштаи тасвир кашидааст:

*Пир гуфто: Ба асо наводаи тут афшонам,
Ёр агар дар бағалам ҷилваи дерина кунад.
Дар лаби ҷӯй, ки айёми ҷавонӣ бигзаист,
Оҳи пиронаи ман накҳати пудина кунад.*

Бештари ғазалҳои Давлат Сафар хеле равону шево иншод шуда, дорои тасвирҳои зебову дилписанд ҳастанд, мисли:

*Як шаби баҳор дар канори ёр,
Эй чи хуш, ки боз мастам аз хумор.
Ҳоли сарнавишт дар хати сиришт
Чун тавон навишт аз ғами нигор?
Дар қабои шаб, бўсаҳо ба лаб,
Мастии тобу таб, шукри бешумор...*

Меҳоҳем суҳанро дар боби ғазалиёти шоир бо чанд байт аз як ғазали ӯ қатъ бикунем, ки худ гӯётар аз ҳар тафсиранд:

*Гоҳе, ки зулфи ёр ба чанголи шона буд,
Дар ҳар гиреҳи зулф ниҳон як баҳона буд...
Раҳ рафтани ба ишва ниғаҳ карданат ба мо
Шаҳбайти нонавиштаву тарҳи тарона буд.
Дар мактаби муҳаббату ишқи ту, сад дарег,
Тадриси мо ба илму амал зоибона буд...
Шаб ранги мӯи туст, надорам ҳарос аз он,
Ларзиш ба панҷаҳои ман аз раиши шона буд.*

Қисмати асосии китоби «Авҷи парвоз»-ро рубоиёти шоир ташкил медиҳанд. Гумон мекунам, ки комёбиҳои Давлат Сафар маҳз дар рубойи бештар ба зухур омадааст. Маъмулан дар рубойи шоирони гузаштаи мо масоили гуногуни ҳикмату фалсафаро вобаста ба ҳаёту мамонт, фарду ҷомеа, некиву бадӣ ва

ғ. гунҷоиш медоданд ва ифодаи ҳикмату фалсафа бештар ба тарзи андешаву баррасӣ тавассути истифодаи тазодду муқобала ва талмеху истиора сурат мегирифт. Аз шоирони замони нав устодони шодравон Лохутӣ ва баъдан Лоиқ доираи мавзӯҳои рубоиро бо андешаҳои иҷтимоиву сиёсӣ густардатар карданд. Дар рубоиёти Давлат Сафар ҳамаи ин анъанаҳо ҷой доранд. Дар баробари ин ӯ кӯшидааст домани мавзӯҳои рубоиро васеътар карда, бештар ба тасвир рӯй оварад ва аз ин роҳ як силсила рубоҳои тасвирие офаридааст, ки дар навъи худ падидаи тоза аст. Дуто аз чунин рубоӣҳоро ба гунаи намуна манзури хонанда мегардонем:

*Дар бистари кӯҳ шаб кушояд гесӯ,
Дар панҷаи боди рав бисояд гесӯ.
Хуршед зи пушти кӯҳ раҳ меҷӯяд,
То духтари шаб ҷамъ намояд гесӯ.*

* * *

*Хандидани тифли рӯзро субҳ кӣ дид?
Аз синаи моҳтоб шаб шир макид.
Сурхии шафақ чӣ буд дар тавлидаи?
Хуршед ба теги нур нофаи бибурид.*

Баъзе рубоҳои Давлат Сафар аз лиҳози мазмуну оҳанг бо рубоиёти устод Лоиқ ҳамсадоӣ мекунанд, мисли:

*Хомӯшии мо бонги садо мешиканад,
Ошӯби ҳама ҷавру ҷафо мешиканад.
Ин шишаи номуси маро саҳл мағир,
Сад санги маломати туро мешиканад.*

Давлат Сафар дар шакли мусаммати мураббаъ низ шеърҳои хуб эҷод карда, ба тозагӯӣҳо муваффақ шудааст. Шеъри «Ормон»-ро аз он ҷумла метавон ном бурд, ки дар он муҳити деҳа ва ҷузъиёти рафтору кирдорҳои кӯдаки деҳотӣ аз ҷониби нафаре, ки акнун шахси солори шахрнишин шудааст, бо пазмонии дилхароше ёд мешавад:

*...Субҳ меҳезаму бар пушти дарам менигарам,
Шоядо кӯдакияи дар паси дар омадааст?
Лек метарсам аз он ҳам, ки маро наиносад,
Ё ки бигрехта аз пеши падар омадааст?*

*Лаззати кӯдакиву деҳаи ман буду гузаист,
Оби ҷӯ буд магар он, ки дигарбора нагаист.*

*Кӯдакиро дами ҳар шому саҳар мекобам,
Ку бубинам, ба сараи тоқи бахмал дорад?
Ку бубинам, ки сару рӯи харошидаи ӯ
Чӣ нишоне зи ҳамон пайраҳаву тал дорад?...*

Хонандаи зақӣ пай мебарад, ки дар ин шеър акси садои шеъри машҳури устод Лоиқ «Баччагӣ» чой дорад. Худи Давлат дар сӯҳбате иқрор кард, ки дерест орзуи навиштани шеъреро бо оҳанги шеъри мазкури Лоиқ дар дил мепарваридааст ва инак шеъре офарид, ки ба он шеър ҳамоҳанг аст, вале бардоштҳои худӣ ўро аз олами кӯдакӣ инъикос намудааст.

Дар мусаммати мураббаъи «Ручӯ», ки аз аввал то охир бар талмеҳҳои зебову мутаносиб асос ёфтааст, низ ҷаҳони пурлаззати кӯдакии шоир бо имрӯзи ифтихоромези ӯ пайваستاаст:

*...Хати оҷанги рӯям чун хати роҳ
Зи кӯи кӯдакӣ бошад нишона,
Хати тақдири ман пайваст ногоҳ
Ба роҳи санглохи шоирона.*

*Сари зонуи модар гиряи ман
На гиря, балки шеъри кӯдакӣ буд.
Дуои модари шабзиндадорам
«Ҳазорон сол зӣ»-и Рӯдакӣ буд...*

*Дигар ҷаври Зулайхову ғами чоҳ
Чу хоби кӯдакӣ дар дил нагирам.
Ба пайвандони дилбандам бигӯед,
Ки дар Мисри Душанбе ман амирам.*

Бубинед, дар ин банд аз як мусаммати мураббаъ шоир то чи андоза пазмонӣ ва ҳиссиёти нозукро нисбат ба деҳа, меҳру эҳтироми бепоёни худро ба волидайн, дилбастагии тарафайни падару модарро нисбат ба якдигар гарму самимӣ ифода кардааст:

*Шаббе, ки модарам меҳмони ман буд,
Ҳавои шаҳр бӯи деҳа мекард.
Аз он ки қиблагоҳам бистарӣ буд,
Дуову сачда сӯи деҳа мекард.*

Дар китоби «Авчи парвоз» чанд шеърӣ зебову пурмуҳтавои тамсилӣ низ ҳаст, ки аз пуишу ҷусторҳои эҷодии Давлат Сафар гувоҳӣ медиҳад. Масалан, дар як шеърӣ озодаи кӯтоҳи «Сарбаландӣ» аз ғурури сафедоре сухан меравад, ки тоқ ба пушташ панҷа задааст. Ин ҷо сухан нисбатан сатҳӣ буда, гӯё ин шеър вуруд ба як мавзӯи тамсилӣ аст. Ҳамин мавзӯ дар шеърӣ «Таъкид» хеле тафсил ёфта, ба хонанда дар шакли як тамсили мутаммаи пешниҳод гардидааст, ки ҳикмату фалсафаи худро дорад.

Давлат Сафар аз оғози фаъолияти эҷодияш ба шеърӣ нисбатан таваҷҷуҳ дошт ва дар китоби «Авчи парвоз» низ як силсила аз он гуна шеърҳо нашр шудаанд. Одатан ин навъи шеър шаклан кӯтоҳ ва мазмунан фарогир аст. Мутолиаи шеърҳои нисбатан Давлат моро ба чунин андеша вомедорад, ки агар аз ин роҳ низ биравад, муваффақ хоҳад шуд. Яке аз ин навъ шеърро намуна меорем:

*Хоб дидам, шаб ба рӯи синаам
Чун нишоне ҳалқаи зулфи туро овехтам.
Бӯса кардам ҳамчу парчам
Гӯшаи рӯмоли алвони туро,
Ман шудам пайванди ҳизби ошиқӣ.*

Китоби «Авчи парвоз» гувоҳӣ аз он медиҳад, ки Давлат Сафар шоири ҷӯёву пӯёст. Маҳорати шоирӣ дар ҳоли тақомул ва доираи мундариҷаи ашъораш ниҳоят васеъ аст: аз ғафвора то лаҳад, аз пайраҳа то паҳно, аз кӯчаи танги деҳ то

олами бекарон, аз лаҳзаву они воҳид то абадият. Инсон, чомеа, миллат, Ватан, ишқ, вафо, ростӣ, покӣ, часорат арзишҳое ҳастанд, ки дар шеърӣ ӯ самимонаву боварбахш ситуда мешаванд. Умедворем, ки пайроҳаи эҷодии Давлат Сафар ба шоҳроҳи адабиёт пайвастанист ва дар ин чода ӯ тамоми монеаҳоро паси сар хоҳад кард, чунон ки худ мегӯяд:

*Дунболи раҳи касе нарафтам ҳаргиз,
Чун бод пайи хасе нарафтам ҳаргиз.
Сад бор дари хонаи дил бишкастанд,
Пушти дари нокасе нарафтам ҳаргиз.*

3

Давлат Сафар, сарфи назар аз ҷавонӣ ва нисбатан навкорӣ дар адабиёт, хеле ташаббускор ва шуҷоатманд аст, зарофат ва танзи ба худ хос низ дорад, мавридшинос ва сӯҳбаторост.

Тираномии соли 2011 дӯстам Масъуди Сипанд – шоири эронии сокини Амрико меҳмони хонадони мо буд. Ба суҳбат Давлатро низ даъват кардам. Шомгоҳон ҳар се дар ҳавлӣ менишастем ва суҳбат асосан аз адабиёт, хоса шеър, ҷараён меёфт. Ман бештар ба ҷунбучули мизбонӣ машғул будаму он ду нафар ба якдигар шеър меҳонданд, гӯё мушоира доштанд. Вақте ки Давлат Сафар рубоии

*Ошуфтатарин тозанафас чун мо нест,
Дилгиртарин кабки қафас чун мо нест.
Бар дарғаҳи лутфи ломакони ҳастӣ*

Мо ҳеҷ касему ҳеҷ кас чун мо нест—ро қироат кард, Масъуди Сипанд аз ҷой бархост, дасти ӯро фишурд ва хоҳиш кард, ки чанд рубоӣ барои телевизионаш (ӯ дар Лос-Анжелес телевизиони хусусӣ дорад) бихонад. Ва Давлат барои навор чанд рубоии зебо хонд, ки як-дутаашро ба ёд дорам:

*Аз қўча насими субҳ олуфта гузаист,
Нашкаст хумори хеш, ошуфта гузаист.
Асрори нагуфтаи фалакро дишаб
Абри сари пушта бар замин гуфта гузаист.*

*Шаҳбайти дилам дар хати ожанги ту буд,
Оромии дил ба сина аз ҷанги ту буд.
Армони дили шафақсириштам гӯё
Дар субҳи умеди мӯи шабранги ту буд.*

Ман пеши худ ифтихор мекардам, ки як нафар шоири ҷавони мо бо муаллифи шеърӣ «Ман ориёиям», ки дар Тоҷикистон ба суруд-хити сиёсии ватандӯстона табдил ёфтааст, дар сатҳи касбии шоирона мушоира дошт.

Оғози соли 2012 буд, ки рӯзе Давлат Сафар наздам омаду ғазалеро ба дастам дод ва гуфт, ки меҳодад онро чун намуна ба ҳафтавори «Адабиёт ва санъат» пешниҳод намуда, озмун эълон бикунад, ки шоирон дар ҳамин вазну қофия ғазал бигӯянд. Ғазалро хондам, хуб буд. Меҳостам бигӯям, ки ин кор бароят ҳанӯз барвақт аст, сабр кун, вале аз вачоҳату лаҳни суханҳояш пай бурдам, ки ӯ тасмим гирифтааст ва шасташро гардонидан нашоад, чуръату шуҷоати адабиаш бечо нест. Ва ғазали Давлат Сафар бо пайомади маблағи муайян мавриди озмун қарор гирифт. Дар натиҷа беш аз 80 ғазал дар пайравии он ғазал ба табъ расид, ки матлааш ин аст:

*Сабрам агар ки сел шавад, дам намезанам,
Дар об нақши обрӯ барҳам намезанам.*

Дастандаркорон ғазалхоро баррасиву таҳлил карда, ба ҳулосае омаданд, ки ҳеҷ кадом аз онҳо дар пояи ғазали Давлат гуфта нашудааст, биноан ҷои аввал ба касе насиб нашуд ва чанд нафар аз иштирокдорони озмун ҷоизаҳо гирифтанд. Ёдовар шуданам аз ин воқеа ба ин маънист, ки Давлат шоирест, ки шуҷоату чуръат ва ба истеъдоди худ бовар дорад. Ин сифатҳо барои шоире, ки меҳодад сухани худро бигӯяд, нафаси тозае дошта бошад, хеле муҳим аст.

Як воқеаи дигарро меҳодам ёдовар шавам, ки аз танзу зарофати хоси Давлат Сафар гувоҳи медиҳад. Одатан ӯ як шеър ё рубоие эҷод ки қард, телефонӣ бароям меҳонад, яъне банда аз шунавандагону хонандагони аввалини тақрибан ҳамаи шеърҳои тозаэҷоди ӯ ҳастам. Рӯзе барномаи маъмули

телевизионии «Сайди маънӣ»-ро тамошо мекардам. Зимнан масъулу муаллифи барнома Давлати Раҳмониён ва му-сохибаш Саидали Саид байтеро кироат карданду гуфтанд, ки он ба яке аз шоирони сабки ҳиндӣ мансуб аст, вале муаллифахро ном набурданд. Ва пардохтанд ба шарҳу тафсилу тафсири он байт. Тақрибан бист дақиқа онро такроран ме-хонданду тафсир мекарданд. Ба назару ҳаёлам чунин ме-намуд, ки ин байтро кучое шунидаам ё хондаам. Ниҳоят ба ёдам омад, ки чанде қабл Давлат телефонӣ ғазали наваширо бароям хонда буд ва ин байт яқинан матлаъи ҳамон ғазал аст. Телефонаш кардам. Пай бурд магар, ки баъди салому алейк хандиду пурсид:

– «Сайди маънӣ»-ро тамошо доред?

– Бале. Ҳамон байт азони ту нест?

– Аз ман аст. Ман ин байтро ба онҳо додаму гуфтам, ки муаллифахро намедонам, вале дақиқан моли кадоме аз шои-рони мактаби Бедил аст. Шӯхӣ кардам, онҳо масъаларо сахт чиддӣ гирифтаанд...

Ҳарду ба завқ хандидем. Он байт чунин аст:

*Зулфи хоб аст, ки дар шонаи мижгон омад,
Мушикили мардумаки чаши ба сомон омад.*

Чаҳор маҷмӯаи шеър, ки Давлат Сафар манзури хонанда-гон намуд, пайки итминонбахшанд аз баҳори шукуфтани табъи ӯ, чунон ки худ мегӯяд:

*Меҳр аст агар дурри сухан суфтани мо,
Ишқ аст ба зиндагӣ Ватан суфтани мо.
Гуфтӣ, ки зи як гул ту маҷӯ пайки баҳор,
Сад пайки баҳор аст ба бишукфтани мо.*

соли 2013

БОШАД ЗИ ҲУНАР МАРТАБАВУ ҲУРМАТИ ОДАМ

Шоири ватансаро, бохунару суханаш корагар, ғамдидаву дардкашида, созандаву барозанда, баркамолу нозукхаёл Муҳаммад Ғоиб ба синни камолоти шаст расид. Роҳи тайкардаи ӯ дар паҳнои сухан на осону ҳамвор, балки пур аз шебу фарозҳо ва печу тобҳо буд. Вале Муҳаммаде, ки факултаи физикаро хатм кардаву дар дил орузи муҳандиси ихтироёкор шуданро мебарварид, бо тақозои сиришт ва ҳидояти табъу истеъдоди модарзодаш худро ба дарёи шеър зад ва бо омӯзишу заҳмати пайваста ғаввоси моҳир шуд. Имрӯз ӯ чун шоири тавоно, драманависи хушсалиқа, носири сачънавис ва роҳбари воситаи иттилооти омма дигар ба муаррифии муфасссал ниёз надорад. Дар баробари омилҳои дигар ба ташаккули Муҳаммад Ғоиб ҳамчун шоир дуои неки устодони сухан, ҳамкориву дастгирии ҳамқаламон мусоидат намудаанд. Қиссаи раҳнамоиву фотеҳа додани марҳум Ашӯр Сафарро **онд ба маҳкамии поя ва мойи шеъри шоири ҷавон** ҳамаи дӯстони Муҳаммад хуб медонанд. Шодравон Убайд Раҷаб нахустин маҷмӯаи шеърҳои бачагонаи Муҳаммадро ба чоп омода ва тавсия карда, ба ӯ рӯху тавон ва шуҷоати адабӣ эҳдо намуда буд.

Устоди зиндаёд Лоик Шералӣ баъди мутолиаи аввалин шеърҳои Муҳаммад бо бовару эътимод аз ӯ умедворӣ изҳор карда, ояндаи некашро пешгӯӣ намуда, аз ҷумла навишта буд: «Баъд аз он ки маҷмӯаи Муҳаммад Ғоиб барои бачагон ба чоп тавсия шуд, рӯзе як даста шеърҳои тозаашро пеши ман овард. Ман азбаски пештар шеърҳои алоҳидаи ӯро хонда, аз назари худ маслиҳатҳо дода будам, хостам донам, ки то кучо ба ӯ суд бахшидаанд. Аз мутолиаи шеърҳо дарёфтам, ки шоири ҷавон то андозае дил ба дарё задааст ва кӯшидааст дурри муксуд ба даст орад.

Умуман, таассуроти ман аз машқҳои Муҳаммад Ғоиб умедбахш аст. Пай бурдам, ки ӯ азми дурусту саъйи комил дорад..., шеърҳои ӯ на танҳо бӯи дашту саҳро, балки бӯи умед ҳам доранд, маро дилпур мекунанд, ки ба азми ӯ бовар

кунам ва дар олами печидаи шеър ба ӯ хоҳони сафари нек бошам.»

Баъди гузашти солҳо ва нашри маҷмӯаҳои бисёри Муҳаммад Ғоиб шоири номдори мо Низом Қосим, гӯиё он пешгӯии умедворонаи устод Лоикро тасдиқ мекарда бошад, навиштааст: «Гумон меравад, ки Муҳаммад Ғоиб осон шеър мегӯяд ва сабаби ин заминаи маҳками ашъораш аст. Ин замина зиндагиномаи муассир ва дили бисёр ҳассоси ӯст, ки аз бархурди камтаринашон мутаассирӣ ба амал меояд ва шеър ҳосил мешавад.

Воқеан рухдоди андаке Муҳаммад Ғоибро мутаассир мекунад ва дунболи шеър мебарад. **Меандешӣ, ки агар чашми ҳарфҳои шеърашро каме бифшорӣ, ашк хоҳад рехт...**

Муҳаммад Ғоибро аксари хонандагон шоири ашъори ғаной ва таронаҳои дилраси ватанхоҳонаю ошиқона мешиносанд... Ӯ шиор намерепартояду воқеа наменигорад, лекин пораҳое дорад, ки аз доираи калимоти хеш фаротар рафта, қасро ба андешамандию натиҷагирӣ амиқтару вусъатнок-таре мебаранд...»

Шоири хушзавқ Зиё Абдулло бардошти худро аз шеъри Муҳаммад Ғоиб чунин ибраз медорад: «Муҳаммад Ғоиб шоирест, ки дар гуфтани шеър барои ҳам кӯдакон ва ҳам калонсолон дасти тамом дорад. Агар шеър дард аст, ӯро шоири дардмандтарин метавон номид, вале шеъри ӯ аз оҳанги созанда ва офаранда ва умед барои оянда лабрезӣ лабрез аст...

Агар шеър зинда доштан ва парваридани муҳаббат ба Ватан ва миллат аст, қозибтарин ва самимитарин муҳаббат дар ашъори ӯ меҷӯшад... Агар шеър парвариши рӯҳ аст, рӯҳи тавоно дар осмони шеъри ӯ сайр дорад».

Роҳи зиндагии мустақилона, омӯзишу эҷод, заҳматҳои пайваста, нокомиву комёбиҳо, ташаккул ва тақомули шахсияти Муҳаммад Ғоиб, чун роҳи аксари эҷодкорони насли мо, аз деҳа оғоз шудааст. Мо ҳама ҳолати равонию рӯҳонии худро ҳангоми бори аввал баромадан аз деҳаву раҳсипор шудан ба шахр дар хотир дорем:

*Оҳиста фуромадам зи пайроҳаи деҳ,
Он сон ки зи қулла муфурояд шаҳбоз.
Дар ар қадамам дарун-дарун бигриста,
Баргашта ба сӯи деҳ назар кардам боз.*

(«Меҳр»)

Дар китоби «Роҳи деҳа»-и Муҳаммад Ғоиб ин гуна шеърҳо, ки аз ҳолату авзои раҳнаварди ҷавони ҷодаи эҷод ҳикоят мекунад, хеле бисёранд. Оре, дар шеърҳои он мачмӯа мушоҳидаву таҳкия тасаллут дошт. «Боғи шаҳр», «Дидор», «Нома», «Рӯзҳои боронӣ», «Интизорӣ» ва ғ. аз ҷумлаи ҳамин гуна шеърҳои иборат аз мушоҳидаву ҳикоятанд. Вале дар китоби «Меҳргиеҳ» ҷеҳраи Муҳаммад қабл аз ҳама чун шоири тасвиргар намоён мешавад. Бубинед, ҳавлии падарро дар шеъри ҳамномаш ў чи гуна тасвир кардааст:

*Буттае мисли мижжа меҷунбад,
Барг монанди дида метобад.
Сар ниҳода ба китфи туги пир
Ток мисли набера меҳобад.*

Баъзе пораҳои ин шеър сабти манзара, аксбардории суҳани муҳити ҳавлист, мисли:

*Дар сари тор хурмаи шир аст,
Сабаде дар сутун авезон аст.
Рӯи боме чу рӯи дастархон
Пур зи себу муруду челон аст.*

Ин ҷо чизи муҳим мушоҳидаи шоир аст, дигар ҷузъиёти хунарӣ ба назар намерасад. Вале дар пораи зайл мо тешбеҳҳои тару тоза, забову нишонрасеро мебинем, ки таҷассумгари хунари волои шоиронаанд:

*Чубкадуҳо чу шамъи шабафрӯз
Дар кафи шоҳаҳо чи зебоянд,
Гӯй рустоиёни меҳмондӯст
Шаб зи даргоҳи ҳамдигар оянд...*

Муҳаммад Ғоиб дар як силсила шеърхояш, аз ҷумла дар аксари шеърҳои китоби «Меҳриғӣ», ба тасвиргарӣ чиддан гаравида, хеле комёб ҳам шуда буд. Дар нимаи солҳои 80-и қарни гузашта аз ҷумла шеъри «Ҷангал»-и ӯ нашр шуда, маро хеле мутаассир карда буд ва банда дар мақолаи «Таҳаввули шеър ва фардияти шоир» (1986) он замон бардошти худро аз ашъори тасвирии Муҳаммад ҷунин иброз доштаам: «Манзарҳои табиат, ҳолоти гуногуни набототу ҳодисот дар шеърҳои Муҳаммад Ғоиб вазъияту ҳаракатҳо ва табиату ҳислатҳои мардумони гуногунро ба хотир меоранд. Масалан, дар шеъри «Ҷангал» дарахтон, навдаҳову шоҳаҳо силсилаобразҳои мебошанд, ки ба типҳои гуногуни одамон, ба маъниҳои иҷтимоиву ахлоқӣ ва олами маънавии инсонҳо далолат мекунанд.» Ва аз шеъри мазкур ҷанд бандро барои таъйиди андешаи худ мисол оварда будам, ки дар онҳо ҳамонандии вазъи ҷангал ва муҳити иҷтимоӣ тавассути дидаи моҳиятҷӯ ва ташбеҳҳои мутаносиби шоир хеле равшан таҷҷасум ёфта буд. Лозим медонам, ки он бандҳоро бори дигар хотиррасон намоям, то ҳуди хонанда тавонад қазоват бикунанд:

*...Навдаҳо рӯи ба рӯ рӯи замин хобида,
Ҳамчу оҷанг ту гӯӣ ба ҷабин хобида.
Ҳашими моиндару тифлони ятим ёд орам
Баргҳоро ба дами бод парешон дида...*

*Шоҳаи гашта ҷудо аз танаи сабзи ниҳол
Ҳамчу дастест зи ангушт ҷудо гардида.
Ҷун мададҷӯӣ, ку рӯ бар дари ёрон орад,
Мезанад ҷанг ба шоҳи дигаре нолида.*

*Зиндагӣ ҷангали печида бувад гар ба масал,
Байни ин хушкӯ тараш лаҳзае дарёб маро.
Аз гами шоҳаи бишката дили ман шиканад,
Ашқи резони дарахте бикунанд об маро.*

Шеърӣ «Ҷангал» дар «Девон»-и шоир (с.2009) бо андаке таҳрир ҷоп шудааст ва ин таҳрир шояд оҳангу шиддати нолишро то ҷое афзуда бошад. Вале, ба назари ман, ин шеър дар ҳамоно таҳрири аввал табиитару муассиртар буд.

Муҳаммад Ғоиб аз китобе то китоби дигар ҳамчу шоир месабзиду қомат меафрохт, доираи мавзӯҳои шеъраш ва сеътар мешуд, ба жанрҳои гуногуни адабӣ рӯй меовард, пайи ҳам маҷмуаҳои «Хирмани моҳ», «Лолаи ҷашм», «Ашки қалам», «Дидор», «Суруди ишқ», «Каъбаи дил», «Ватани Наврӯз», «Фироқнома», китобҳои барои кӯдакон, драмаҳои манзуми ӯ ба таъб расиданд, гулчини ашъораш дар «Девон»-и шоир манзури хонандагон гардид.

Дар замони истиклоли давлатамон Муҳаммад яке аз намоёнтарин шоирони ватансаро шуд, васфу тараннуми Ватан, тарғиби андешаҳои ватандӯстӣ, талқини пиндорҳои неки ахлоқӣ, ситоиши ишқ ва одамият мавзӯҳои марказии шеърӯ ғазал ва рубоиву дубайтиҳои ӯ гардиданд.

Осори Муҳаммад Ғоиб аз ҷониби адабиётшиносони шинохта, аз ҷумла устод Соҳиб Табаров ва марҳум Маъруф Раҷабӣ мавриди арзёбӣ ва баҳои шоиста қарор гирифтааст. Бо вучуди ин, таҳқиқи ҳамаҷонибаи эҷодиёти ӯ ҳанӯз дар пеш аст. Зеро аксари ашъори ин шоири дилшинос, ба қавли устоди зиндаёд Нодири Нодирпур, фарёдест, ки аз дил бурун омада, ба дилҳо роҳ ёфта, шоистаи шинохту пазириш аст.

Ба дӯсти азизам Муҳаммад Ғоиб, ки дар ин рӯзҳои аввали баҳор шастсола мешавад, таъби шукуфо, сикҳатмандӣ ва тавфиқ орзумандам.

соли 2014

ФАСЛИ ДУВУМ

ТАҲКУРСИИ АДАБИЁТ САВОД АСТ

*(Гузориш дар ҷаласаи Садорати
Иттифоқи нависандагон, 15.06.2011)*

Забони адабиёти имрӯз ва умуман забони навиштору гуфтори имрӯзиён ба баррасиву таҳлили амиқи касбӣ беш аз ҳар вақти дигар ниёз дорад. Дӯлобие, ки дар забони адабиёту матбуот роиҷ шудааст, агар пешгири нашоавад, ба костагии фарҳанги гуфтору навиштор роҳ мекушояд (дурусттар бигӯем, роҳ кушодааст!).

Биноан, хуб шуд, ки имрӯз дар ҷаласаи васеи Садорати Иттифоқи нависандагон ду нафар адиби маъруфи мо – Гулназар ва Саттор Турсун оид ба забони шеърӣ насри ҷавонон изҳори назар карданд ва на танҳо ҷавонон, балки ҳамаи моро бори дигар бар он водошанд, ки нисбат ба сухан саҳлангорӣ ва бемасъулиятӣ ҳеҷ нашоад. Ҳар ду маъруза дар сатҳи касбӣ арз шуданд ва аҳаммияти амалӣ доранд. Дар маърузаи аввал сухан аз он рафт, ки забони шеърӣ мо аз оғози даврони шӯравӣ ба пастиву баландиҳои гуногун гирифта шуда, дар бисёр мавридҳо боиси ба сатҳи забони авом фуруд омадани забони адабӣ ва тарзи баёни шоирон гардид. Ва чун намуна аз тазодди сифатии ғазалиёти истанбулӣ ва бархе аз ашъори даврони шӯравӣ устод Лоҳутӣ сухан рафт. Дар ин росто ҳамин қадар мегӯям, ки асосу бунёди шеърӣ моро дар даврони шӯравӣ ҳадафҳои сиёсӣ, идеологӣ ва маърифатӣ ташкил менамуданд. Ҷанбаҳои ҳунари дар дараҷаи дувум қарор доштанд. Биноан, қисми умдаи ашъори на танҳо устод Лоҳутӣ, балки аксари шоирони он замон тобеи ҳамин ҳадафҳо буда, барои омма, дар сатҳи забону тафаккури омма, ба хоҳири маърифати сиёсӣ идеологии омма гуфта мешуд.

Бубинед, ҳуди устод Лоҳутӣ аз номутаносибии муҳити иҷтимоӣ, маърифати мардум, забони адабиёт ва эҷоди ҷавонон ба раққат омада, дар яке аз суханронихояш соли 1935 чиҳо мегуфт: «Бисёре аз мо... талаб мекунанд, ки мо, нависандагон ва шоирон, кӯр-кӯрона ба забони гуфтугӯии халқӣ

пайравӣ кунем... Ин суол ба пеш меояд: мо дар кадом забони халқӣ бояд нависем? Ман калимаҳои ҷудогона ва ибораҳои, ки нотиқон дар ин маҷлис ба кор бурданд, барқасд ёддошт кардам. Дар натиҷа ин баромад, ки як мафҳуми муайянро дар бист район бо бист хел калима ифода мекунанд, ... районҳои ҳастанд, ки аҳолии онҳо гапи районҳои дигарро намефаҳманд ... Бояд дар асоси шеваҳои халқии забони тоҷикӣ як забони муҳкам ва зебои адабии тоҷик ба вучуд оварем.

Барои ин мо корро бояд аз саводи ибтидоӣ, аз алифбо сар кунем ... **Таҳкурсии адабиёт савод аст...** баъзе нависандагони ҷавони мо сарсараки як-ёду асари беқуввате навишта, ба худ меболанд, ... аз худписандӣ бод ба бурут меафкананд. Онҳоро аз ин одатҳои нораво боздоштан даркор».

Чунон ки мебинед, устод Лоҳутӣ дар ин суханронӣ аз як ҷониб кӯшидааст ба забони омма ҳарф занад, то ӯро бифаҳманд, аз тарафи дигар ошкоро гуфтааст, ки ӯ ва ҳамкаламонаш маҷбуранд «мувофиқи талаб» ба забони гуфтугӯӣ пайравӣ кунанд. Забони шеър, ки оммавӣ шуд, тафаккури тасвири шоир низ омиёна мешавад, сатҳи шеър ба сатҳи фаҳму завқи авом фуруд меояд. Вале аз ин нукта набояд чунин маънӣ бардошт, ки шеърҳои солҳои 30-50-и асри гузаштаи мо куллан дар сатҳи омиёна эҷод шуда бошад. Қисми зиёди шеърҳои ғазалҳои устод Лоҳутӣ, Пайрав, Ҳабиб Юсуфӣ, ва устод Турсунзода дар савияи барои он солҳо хеле баланд гуфта шуда, ба меъёрҳои шеърҳои асил ҷавобгӯянд. Бо вучуди ин тамоюли содагардонӣ ва одигӯӣ дар доираи забони шеър маҳдуд нашуда, ҷанбаи эстетикӣ адабиётро ҳароб кард, завқи салиқии на танҳо хонандагон, балки ҳуди шоиронро поин бурд. Дар шеър тамоюли ба истилоҳ истеъмолӣ арзи вучуд намуд.

Ин тамоюл имрӯз низ идома дорад. На танҳо шоирони ҷавон, балки бештар шоирони номдору кордидамон дидаву доништа шеърҳои эҷод мекунанд, ки «ибнулвақтанд», тавлид мешаванду мемиранд. Ин як амри табиист, ки ба сиришти инсон (нафс, ҳадаф, меъёри эътиқоду инсоф ва ғайра) хос аст ва аз он ҷои гурез ҳам шояд набошад.

Мутаассифона, шеърҳои ҷавонон имрӯз аз дасти таҳрир намегузаранд, дар нашрияву нашриётҳо муҳаррирони касбӣ камтар мондаанд, дар нашрияву нашриётҳои хусусӣ аз муҳарриру мусахҳеҳи нишоне нест. Дар натиҷа на танҳо хабару мақолаҳо ва китобҳои ғайриадабӣ, балки шеърҳо насри бадеӣ низ ба забони пур аз нуқсонҳои қабеҳ ба таъби мерасанд. Ноширону муҳаррирон на танҳо нисбат ба забони адабӣ масъулият надоранд, балки эҳтироми хонанда ва масъулияти касби худро пушти по мезананду на шарм медоранд ва на аз ҷиояти маънавӣ метарсанд. Наттоқон дар талаффуз байни «кушиш» (яъне куштан, ба қатл расонидан) ва «кӯшиш» фарқе намегузоранд ва вақте меғӯянд, ки «фалонӣ пайваста «кушиш» дорад», каси соҳибмаърифатро даҳшат фаро мегирад.

Забони матбуот ба чараёни рушду такомули забони адабӣ таъсири бевосита дорад. Вазъи ҳолати забони рӯзномаву ҳафтаномаву маҷаллаҳо ба ҳамаи мову шумо маълум аст: таҳриру тасҳеҳ тақрибан вучуд надорад. Солҳои 30-и асри гузашта забони матбуоти тоҷикӣ ба ҳамин гуна вазъи ногувор гирифта буд ва дар рӯзномаи расмӣ «Тоҷикистони сурх» басти махсуси муҳаррири адабӣ ворид намуда, адиби забондону хушсаод Абдулвоҳиди Мунзимо ба ин вазифа таъйин карда буданд. Қабл аз ин ҳам дар як ҷамъомади журналистон пешниҳод карда будам, ки нашрияҳои мо имрӯз ба муҳаррирони адабӣ ва мусахҳеҳони хушсаод ниёзманданд. Ҳоло, ки ин ҷо аксари муҳаррирони нашрияҳо ҳузур доранд, мехоҳам ин пешниҳоди худро бори дигар ба таваҷҷуҳи онҳо бирасонам.

Имрӯз аз ҷониби суҳангӯён дар музокира ба забони барномаҳои телевизион ва радио, барандагони барномаҳои телевизиону радио ва наттоқон чанд эроди ҷиддӣ гирифта шуд, ки қобили қабуланд. Аз ҷумла, муаллим Худой Шариф гила карданд, ки мо мутаассифона, суҳанвар надорем. Оре, лекин, медонед, барои чӣ? Барои он ки байни забони адабии китобӣ, навишторӣ ва забони адабии шифоҳӣ, гуфторӣ фарқу фосила ниҳоят калон аст. Хусусан суҳангӯи телевизион мушкilotи зиёд дорад: ӯ наметавонад дар рӯёруи би-

нанда матнро тамои аз рӯи коғаз бихонад ва умуман ба забони адабии китобии навишторӣ суҳбат орояд, дар аини замон, ҷунони ки таъкид гардид, суҳангӯёни телевизиону радио низ, мисли мову шумо, дар истифодаи забони адабии шифоҳии гуфторӣ азоб мекашанд ва ба ҳатоҳои мантиқиву услубӣ роҳ медиҳанд. Забони адабии шифоҳии гуфтории мо ҳанӯз дар оғози ҷараёни ташаккул қарор дорад ва кӯшишу заҳмати зиёди адибону журналистон лозим аст, то шакли зебову шеваи он роиҷ шавад.

Ҳатоҳои ом дар навиштору гуфтор хеле маъмул гардидаанд. Борҳо гуфтаему навиштаем, гуфтаду навиштаед, ки «оиди», «нисбати» ғалат аст ва бояд «оид ба», «нисбат ба» гуфта ва навишта шавад, «ҷуноне ки», «модоме ки» қобили қабул нест, бояд «ҷунон ки», «модом ки» бошад, вале ҳамон шаклҳои ғалат дар забони адабиёту матбуот ниҳоят роиҷанд, ки боиси таассуф аст. Оид ба нодуруст будани ибораи «бо дарназардошти» дар матбуот борҳо изҳори назар шуд, вале дастандаркорон ба ҳеҷ ваҷҳ намеҳоҳанд аз истифодаи он даст кашанд.

Ду-се нафар аз Афғонистон таркиби «бо дарназардошт»-ро оварданд ба ҳар роҳ дар матбуоту суҳанрониҳо таҳмил мекунанд. Қолаби «назардошт» аз исм ва феъли замони гузаштаи шахси сеюм таркиб ёфтааст, мисли «худодод», «ҷашмдошт», «қарордод», «саргузашт», «сарнавишт», «даромад», «дастовард», «саромад», «корбасти» ва ғ. Ҳеҷ кадом аз онҳо пеш аз худ ду пешоянд (бо, дар) намегирад. Аз устод Айнӣ то Лоик касе ҳам «бо дарназардошт»-ро нагуфтаанд ва тасаввур ҳам намекарданд. Аслан пайи ҳам омадани ду пешоянд дар забони тоҷикӣ айб ва қубҳи суҳан аст.

Масъалаи ба лаҳҷаву шеваи гуфтори маҳал шеър гуфтани баъзе шоирон баҳснок аст. Агар шоире мисли Бобо Тоҳири Урён ба лаҳҷа шеъри асил гуфта тавонад, ҳалолаш бод, вагарна, ҳазф кардани садонокҳову истифодаи калимоти лаҳҷавӣ он қадар ҳунар ҳам нест. Забони мо маҳз ба шарофати забони адабиёт, аз ҷумла шеър, ҳазору анд сол зиндаву поянда монд ва агар мо имрӯз шеъри Рӯдакиву Фирдавсиро бидуни луғат меҳонему мефаҳмем, натиҷаи бо риояи

меъёрҳои забони адабӣ шеър гуфтани онҳост. Забони адабӣ, ки бар меъёрҳо асоси истехком меёбад, умри тӯлонӣ ва шояд ҷовидона дорад. Лаҳча як организми зиндаест, ки зуд тағйир мепазирад ва бақояш нисбист.

Дар масъалаи забони насри ҷавонон (ва на танҳо ҷавонон) Саттор Турсун мушоҳидаву мулоҳизаҳои ҷолиби худро ибраз дошт. Айби асосие, ки дар забони насри ҷавонон ба назар мерасад, риоя накардани мантиқу таносуб дар сохтани ҷумлаву таъбирҳост, ки аз пояи сусти савод ва маърифати ҷавонон гувоҳӣ медиҳад. Ҷавонон кам ва ё бидуни тавачҷуҳои кофӣ мутолиа мекунанд, аз фарҳангу луғатномаҳо ё истифода намебаранд ва ё истифодаашон сарсариву кӯр-кӯрона аст. Барои нависанда забонро доништан кам аст, ӯ забонро бояд ҳис бикунанд, маънову тобишҳои гуногуни калимоту таъбиротро бидонад ва аз онҳо бамаврид истифода карда тавонад. Масалан, дар матбуоту адабиёт истифодаи калимаи «ғановат» (шояд дар қолаби «қаробат» сохта бошанд) роиҷ шудааст, ки дар ҳеч луғати арабӣ ва фарҳангҳои тафсирии форсӣ нест. Ва ё таркиби «вобаста аз»-ро фаровон истифода мебаранд, ки тарҷумаи тахтullaфзи «в зависимости от...»-и русӣ аст. Ҳол он ки дар забони тоҷикӣ чизе метавонад ба чизе вобаста бошад, на аз чизе, биноан, «вобаста ба» гуфтани навиштан дуруст аст. Нависандагон, журналистон, гӯяндагонии радиову телевизион баъзан таркибҳои месозанд, ки на танҳо хандаоваранд, балки ҳузнангезу таассуфовар низ ҳастанд, зеро аз мантиқи одӣ ва фаҳму фаросати маъмулӣ ориянд. Масалан, дар ҳар сари қадам дакка меҳӯред ба таркибҳои пучу бемаъноӣ «вайрон сохтан», «ҳароб сохтан» «пинҳон намудан» ва ғ.

Меҳостам тавачҷуҳои адибони ҷавон, ҳам шоирону ҳам но-сиронро ба як масъалаи хеле муҳим ҷалб намоям. Масъала ин аст, ки ҳар жанр ва навъу шакли адабӣ таркиби луғавии хоси худро дорост. Масалан, агар ҳамоса (дар шакли маснавӣ ё қатъа) таркибу таъбирҳои мисли «тараққо туруки амуди гарон...» қабул дошта бошад, ғазал чунин таркибу таъби-ротро намепазирад. Дар наср низ ҳамин меъёрҳо бояд риоя ша-ванд, яъне забону таркиби луғавии лавҳа, таронаи ғиноӣ, эссе

бояд аз очерк, мақола, памфлет фарқ дошта бошад. Ё як мақолаи ҷиддии иҷтимоиву сиёсиро бо порчаҳои шеър ва ручӯҳои ғиной ороستانу перостан ҳеҷ маънӣ надорад ва аҳамияти он мақоларо коста мегардонад. Ҳадафи ман ин аст, ки адиб, хоҳ шоиру носир ва хоҳ адабиётшиносу мунаққиду мутарҷим, хусусиятҳову имконоту вазифаҳои услубсозии калимаҳо ва таркибу таъбирҳоро бояд бидонад ва аз онҳо бамаврид истифода бикунад. Ва бори дигар ҳамон суханони устод Лоҳутиро аз иқтибоси мазбур такрор мекунам, ки таҳкурсии адабиёт савод аст. Ва ин таҳкурсии пеш аз ҳама дар мактаб гузошта мешавад. Масъалаи сатҳи саводмӯзӣ дар мактаб аз замони устод Айнӣ то имрӯз ҳамеша мавриди таваҷҷуҳ ва нигаронии аҳли илму адаб буд. Устоди зиндаёд Раҳим Ҳошим соли 1965 дар мақолаи «Мулоҳизаҳо оид ба маданияти сухан» таъкид карда буд, ки «хонандагони мактабҳои миёна дар бисёр мавридҳо ба саводи пухта ва пурраи ҳаматарафа соҳиб нашуда аз мактаби миёна мебароянд ва бо ҳамин маълумоти ноқис аз забони модарӣ ва вуқуф ба адабиёти гузашта ва имрӯзаи мо ба мактабҳои олии даромада, онро тамом карда, бештар муаллим шуда, боз ба мактаби миёна мераванд. Дар мактабҳои олии барои боло бардоштан ва мустаҳкам кардани савияи саводи онҳо чандон диққат дода намешавад...Ба ҳамин тариқ, як доираи сарбастае ба вуҷуд меояд...» Соли 1988, вақте ки устод маҷмӯаи «Солҳо дар саҳифаҳо»-ро омодаи ҷоп мекард, ба охири ин мақола сатрҳои зеринро илова намуд: «Аз навишта шудани ин сатрҳо зиёда аз бист сол мегузарад, вале масъалаҳое, ки дар ин ҷо ба миён гузошта шудаанд, ҳоло ҳам бо ҳамон шиддат вомехӯрад... Наход ин масъалаи ҳалталаб ҳеҷ ислоҳношуданӣ бошад?»

Баъди мурури бисту панҷ соли дигар мо боз ҳам бо нигаронии бештар маҷбурем ин суоли устод Раҳим Ҳошимро такрор бикунем.

Боқӣ, ба ҳамаи ҳозирин, хусусан ба адибони ҷавон, тавфиқ хоҳонам.

соли 2011

ШЕБУ ФАРОЗИ НАҚД

*(Ба пешвози Анҷумани XIII-уми
нависандагони Тоҷикистон)*

Охирин чаласаи Садорати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, ки тақрибан моҳе қабл баргузор гардид, аслан мебоист паҳлӯҳои гуногуни нашри асарҳои адабиёро мавриди баррасӣ қарор медод, ки аз ҳисоби маблағҳои ҳамасола аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷудошаванда ба таъби мерасанд. Гузориши муовини директори нашриёти «Адиб», Шоири халқии Тоҷикистон Сайдали Маъмур ин мавзӯро ҳамачониба шарҳу тавзеҳ дод. Вале музокира дар атрофи гузориш чаласаро тамоман ба маҷрои дигар бурд. Шоир ва мунаққид Аскар Ҳаким ба музокира оғоз карду мавзӯи доғи ҳаёти адабии имрӯзро бо ҳаяҷону эҳтимом ба миён гузошт. Моҳияти суҳанронии ӯ иборат аз ин буд, ки имрӯз нақди адабӣ дар Тоҷикистон ба маънии аслии ин истилоҳ вучуд надорад ва он асару мақолаҳоеро, ки дар бораи адабиёт нашр мешаванд, наметавон нақди воқеӣ донист. Чунин мавқеъро ағлаби суҳангӯни дигар ҷонибдорӣ накарданд ва ҳар кадом (аз ҷумла банда низ) мекӯшид далелу бурҳоне пеш орад, ки ҳол чунин нест. Ба ҳар ҳол аз он табодули назар як чиз равшан гардид, ки вазъи нақди адабии мо воқеан ташвишангез аст ва таҳлилу таҳқиқи қиддиро тақозо дорад. Умедворем, ки Анҷумани сздаҳуми нависандагони Тоҷикистон дар қатори муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти адабии имрӯз ин мавзӯро низ баррасӣ хоҳад кард.

Омилҳои бисёре ҳастанд, ки мунаққидону адабиётшиносро аз ҷиддан шуғл варзидан ба нақди адабӣ бозмедоранд. Касоне, ки ба ин кор даст задаанд, хуб медонанд, ки навиштани як тақриз ё мақола заҳмати зиёди омодагиро тақозо дорад ва имрӯз ҳаққи ин заҳмат ба андозаи ақаллан шартӣ аз ҷониби нашрияҳо пардохта намешавад. Тасаввур кунед, ки мунаққид барои як китоби иборат аз 7 ҷузъи ҷопӣ аз нашриёт ҳамагӣ 400-450 сомонӣ ҳаққи қалам мегирад.

Дар чунин ҳолат оё касе ҳукуки маънавӣ дорад, ки аз адабиётшинос ё мунаққид фаъолиятмандӣ, асари хубу арзишманд умедвор шавад ва боз талаб ҳам кунад?

Мунаққидоне, ки таҷрибаи қор ва муошират бо адибонро доранд, хуб медонанд, ки дар аксари мавридҳо барои заҳматашон на ташаккур, балки мазаммат мешунаванд. Зеро аксари шоиру нависандагони мо баъди наشري як-ду маҷмӯаи шеър ё ҳикоя худро ба танқид дастнорас, ҳатто даҳо мепиндоранд ва дар тасаввурашон мунаққид бояд дар хидмати онҳо ва балеғӯяшон бошад. Агар мунаққид, Худо накарда, дар мақола ё тақриз аз нуксонӣ хатоҳои асар ё тарҷума бештар сухан гӯяд, – тамом, вассалом! – як умр дар мақоми душман, ҳадди ақал дар қатори бадхоҳони муаллифи асар ё тарҷумон қарор мегирад. Чунин муносибатро бисёр дидаем ва мебинем.

Бо вучуди ин ҳама, дар муҳиту шароити на он қадар содаи имрӯз низ адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ то ҳадди имкон фаъол аст. Ҳар қадом аз мунаққидону адабиётшиносон дар ин давраи аз анҷуман то анҷуман аз рӯи нақшаву завқи худ тақризу мақола ва асарҳои калонҳаҷм эҷод намудаанд ва манзури хонандагон гардониданд.

Ба назарам, дар ин шаш соли гузашта дар соҳаи нақду адабиётшиносӣ яке аз пирони қор устод Атахон Сайфуллоев аз ҳамаи ҳамкасбон фаъолтар буд. Дар ин миён, илова ба тақризу мақолаҳои, ки дар ҳафтаномаву маҷаллаҳо ба таъри расиданд, се асари бузургҳаҷми ӯ – «Уфқҳои тозаи наср», «Қону ҷаҳони наср» ва «Пайғамбари ишқ»-ро мутолиа кардам. Асари яқум таҳқиқу таҳлили насри 15 соли даврони истиқлолро дар бар мегирад. Муаллиф роману қиссаҳо, ҳикояву очеркҳои ҳам нависандагони маъруф ва ҳам адибони навқорро аз нигоҳи адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ баррасӣ карда, аввалин бор кӯшидааст, ки насри даврони истиқлолро аз лиҳози муҳтаво ва жанри асарҳо, ҳунари услуби нигорандагии нависандагон мавриди омӯзиш қарор диҳад, тамоюлотӣ анъанавӣ ва тозазӯхури насри имрӯзи тоҷикро муайян намояд. Дар асар усулҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ дар ҳамбастагӣ истифода шудаанд.

Дар «Чону чаҳони наср», ки ба таҳқиқи эҷодиёти Абдулҳамиди Самад бахшида шудааст, усулҳои чехранигорӣ, нақди адабӣ, адабиётшиносӣ ва ёддоштнависӣ бо ҳам омадаанд. Ин асар чехраи адабӣ ва инсонии Абдулҳамиди Самадро ва ҷойгоҳи ӯро дар насри муосир аз нигоҳи таҳлилҳои тавсифӣ чилвагар намудааст. «Пайғамбари ишқ» симои адабии устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро аз дидгоҳи дарку маърифати муаллиф муаррифӣ менамояд. Акнун тасаввур кунед, ки барои мутолиаи маводи ин асарҳо, таҳлилу таҳқиқ ва таълифи онҳо адабиётшинос ва мунаққид чӣ қадар заҳмат кашидааст!

Устоди дигари мо Худой Шарифов соли 2004 ду асари бунёдӣ ба таъб расонид – «Рози чаҳон» ва «Назарияи наср», ки ҳар ду дар навъи худ дар адабиётшиносии мо суҳани тозаанд.

Олими пурқору нуктасанҷ Абдуманнон Насриддинов (ёдаш ба хайр) дар ин миён мақолаҳое навишт, ки ҳар кадом уқдакушои масоили мубрами адабиёти классики тоҷику форс буд. Қисме аз онҳо дар китоби пураарзиши ӯ «Чихил мақола» гирд оварда шудааст, ки дар роҳи танвири афкори адабиётшиносӣ ва маърифати адабии мо хидмати шоиста мекунад.

Заҳматеро, ки Усмонҷон Ғаффоров барои таълифи китоби «Шаҳбози осмони суҳан» кашидааст, наметавон нодида гирифт. Дар ин асар, ки усулҳои ҳуҷҷатнигорӣ, ёддоштнависӣ ва таҳлилу таҳқиқ ҳамбаста истифода шудаанд, чехраи адабиву инсонии устоди зиндаёд Лоиқ Шералӣ аз бисёр ҷиҳатҳо мукамалтар гардидааст.

Дар шаш соли сипаришуда олимони адабиётшиносии мо А.Сатторзода, Х.Асозода, Н.Файзуллоев, М.Муллоаҳмадов, Н.Салимов, Ш. Раҳмонов, С.Амирзода, А.Абдусаттор, А.Давронов, А.Аминов низ мақолаву китобҳое ба таъб расонидаанд, ки ба бисёр саҳифаҳои торики адабиёти гузаштаву имрӯзаи мо равшанӣ меандозанд.

Аз мунаққидони ҷавон Мубашшир Акбарзод нисбатан ғаъол аст ва тақризу мақолаҳои ҷолиб менависад. Китоби аввалинаш «Суҳан 3-осмонҳо фуруд омадааст» низ ба таъб

расид, ки хеле хонданист. Аз ӯ танҳо таманное дорам, ки худро дар доираи хурдагириҳои ба истилоҳ техникии шеър маҳдуд накунад ва аз он доира фаротар низ биравад.

Шоири хушсалиқа Муҳаммадали Аҷамӣ, ки гоҳ-гоҳ тақризу мақола менавишт, китоби хондание бо унвони «Тафаккур ва ҳис дар шеър» таълиф намуд, ки дар он чехраҳои эҷодии чанд тан аз суҳанварони шинохтаи моро хеле шоирона тасвир кардааст. Китоб хеле шавқовар ва хонданист, вале аз мутолиаи он илова ба бардоштҳои ниҳоят муфид ду нуктаро меҳостам таъкид бикунам. Аввалан, муаллиф кӯшидааст, ки тақрибан аз ҳамаи шоирон ориф созад. Сони-ян, аз аввал то охири китоб ҳисси «мабодо касеро биранҷонам» бар ӯ тасаллут доштааст.

Чунонки мебинем, нақд ва адабиётшиносии мо дар давраи баъди Анҷумани дувоздахуми нависандагон то имрӯз низ хеле ғаёл буд. Маҳдудияти фурсат ба мо имкон надод, ки мавзӯро муфассалтар баррасӣ намоем. Умедворем, ки дар ҷараёни анҷуман ҳамқаламон костагиҳои мулоҳизоти моро мукамал ва хатоҳоро ислоҳ бикунанд.

соли 2009

«СУХАНШИНОС НАЙЌ, ҶОНИ МАН, ХАТО ИН ҶОСТ»

*(Қайдҳо дар ҳошияи таълифи Давлати Раҳмониён
«Қаҳрамони як маҳал шоири миллат намешавад»,
«Нигоҳ», № 37, 20.09.2007)*

*Душманонам заифу номарданд,
Душмани мард орзу дорам.*

Лоиқ

Ҳамин як мисраи Хоҷа ва як байти Лоиқ шояд ҷавоби кофӣ ба кулли даъвоҳову ҳукмҳои Давлати Раҳмониён мебуд. Вале чанд нукта ҳаст, ки нодида гирифтани онҳо берун аз имкону инсоф аст. Ба дигар ҳарфу ҳарзаҳои муаллиф қоре надорам, вале аз нуктаҳои зайл наметавонам сарсарӣ бигзарам:

1. Ҷомеаи мо тоза аз даргириҳои бадар омад, ки яке аз омилҳои сар задани онҳо авҷгирии ҳамон дарди кӯхнаи маҳалгарой буд. Муаллифи мақола, аз афташ, ба он тоифае мансуб аст, ки аз оромиву осоиши ҷомеа дилтанг мешаванд, биноан ангехтани низоми баъзе «шаҳришуурон» ва «саҳроишуурон»-ро эҷод карда, яке аз ҳадафҳои асосии мақола қарор додааст. Он ҷаноб аз шаҳру «шаҳришуурон» бо қарохат ва надомат суҳан меғӯяду дар тамоми «бадбахтиҳо»-и будаву набуда маҳз онҳоро гунаҳкор медонад, ки ин аз «вусъату умқи» назари ӯ шаҳодат медиҳад.

2. Муаллиф ҳукм мекунад, ки «адабиёти тоҷикӣ дар сад соли охир адабиёти минтақавию маҳаллӣ буд». Не, ҷаноб, на дар сад соли охир, балки адабиёти тоҷикӣ дар тӯли ҳазор соли моқабл вобаста ба шароити таърихию давлатдорӣ, сиёсату иҷтимоӣ ва муҳити фарҳангӣ зоҳиран минтақавию маҳаллӣ буд. Дар тӯли ҳазор сол адабиёти тоҷикӣ маҳз дар шаҳрҳои бароятон номакбули Бухоро, Самарқанд, Хучанд, Чоч, Фарғона, Балх, Ҳирот, Шероз, Исфаҳон, Деҳлӣ, Лакҳнав, Дакан ва ғ., инчунин дар минтақаҳои Дарвозу Ҳисор, Кӯлобу Фалғар ва амсоли инҳо дар доираҳои макта-

бу маҳфилҳои адабӣ таҳаввулу татаввур дошт. Моҳиятан ин адабиёт дар тимсоли намояндагони барҷастааш устод Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Низомӣ, Мавлавӣ, Саъдиву Ҳофизу Камол, Ҷомиву Ҳилолӣ, Бедилу Соибу Саййидо, Аҳмади Донишу Шохин дар шахрҳо, минтақаи маҳалҳо, дар макотибу маҳфилҳои адабӣ нумӯ карда, касе аз онҳо «саҳроишуур» набуда, «шаҳришуур», «миллишуур», аксарашон балки «башаришуур» буданд. Биноан, зӯри беҳуда мезанед, ки ҷомеаи адибонро гирифтори тафрикаи «саҳроишуурону шаҳришуурон» гардонед. Агар ҳуди Шумо дар тангнӯи маҳдудии «саҳроишуурӣ» монда бошед, шууратон аз фарҳанги шахру шаҳриён ҳазар дошта бошад, ихтиёр доред, вале дурӯғ нагӯед, зеро устод Турсунзодаро нашинохтаед, осорашонро нафаҳмидаед. Вагарна «башаришууртарин» шоири қарни XX тоҷикро ба «саҳроишуурӣ» муттаҳам намекардед.

3. «Забони адабии бухорӣ»-ро ба доштани «замина дар талаффузи туркӣ» ва адами «намояндагӣ аз тафаккури умумиточикӣ» маҳкум намудани Раҳмониён, аз як сӯ, аз ногоҳии комили ӯ аз латофату нафосати лаҳну ғӯиши тоҷикони Бухоро сар зада бошад, аз ҷониби дигар, аз устод Рӯдакӣ то Шохину Айнӣ садҳо адиби шуҳратёри тоҷик дар ҳамаи муҳити забонӣ парвариш ёфтаанду эҷод карданд ва аз равшанӣ тангу дудолудӣ худ ба мероси ҳамаи онҳо нигариштану баҳо додан ва ба осебӣ пантуркистоне, ки мавҷудияти тоҷиконро дар Осиёи Миёна (хусусан Бухорову Самарқанд) инкор мекарданду мекунанд, об рехтани Раҳмониён аз рӯи инсофу имон нест. Ҷаноби Раҳмониён нагуфтааст, ки кадом лаҳҷаву ғӯиш «аз тафаккури умумиточикӣ» метавонист (ё метавонад) намояндагӣ бикунанд ва оё ин имконпазир аст. Ва оё назари устод Айнӣ дар бораи эътибори забони адабии классикӣ ва унсурҳои пазири тамомӣ лаҳҷаҳои тоҷикӣ барои ташаккулу рушди забони адабӣ кӯҳна шуда ва ё нодуруст аст?

4. Ҷаноби Раҳмониён «мепартоянд»: «Муомилаеро, ки Фитрат ва Ҳайрат бо Шохину Туғрал карданд, дар таърихи адабии русӣ Зинаида Гиппиус ба Сергей Есенин раво ди-

дааст». Гиппиус ба Есенин чиро раво дидааст, кор надорем, вале Фитрату Ҳайрат ба Шоҳину Туғрал чӣ бадие карда бошанд, аз маъхазе пайдо накардем ва аз эҳтимол дур нест, ки дар доираи чунин биниш иртибот додани шахсиятҳои мазкур махсули тахайюлотӣ на он қадар солим ба хотири «асоснок» кардани назарияи носолими «ҷаври ин бар он» аст. Вагарна Фитрат (1886-1938) ва Ҳайрат (1878-1902) ба Шоҳин (1859-1894) ва Туғрал (1865-1919) на бархӯрде доштанд, на муомилае. Ҳайрати ғўрамарг ҳангоми ғавти Шоҳин ҳамагӣ 16 сол дошт, бо Туғрал аслан вонахӯрдааст ва худ аз 18-солагӣ гирифтори бемории сил буду дар назди Ашӯрбеки даллол барои табобату рӯзгузаронӣ хизмати мирзоя мекард ва дар синни 24-солагӣ аз асари беморӣ ғавтид. Ё худ бечора буд ва бо Шоҳини надими амир дар 16-солагӣ (хоса, ки ӯ худро аз пайравони Шоҳин медонист) ва ба Туғрали сокини Фалғару Самарқанд чӣ зараре метавонист бирасонад? Аз рӯҳ битарсед, ҷаноби Раҳмониён! Дар масъалаи Фитрат низ на маъхаз, на мантиқи солим «ҳукм»-и Раҳмониёро наметавонад таъйид бикунад. Ҳангоми вафоти Шоҳин Фитрат ҳамагӣ 8 сол дошт, ӯ аз соли 1908 то 1914 дар Истанбул таҳсил мекард, танҳо соли 1914 ба Бухоро баргашт. Туғрал солҳои 1914-1919, яъне дар охири умр ба Бухоро нарафта ва бо Фитрат рӯбарӯ нашудааст, балки, ба қавли устод Айнӣ, «дар охирҳои ҳол обу ҳавои тозаӣ кӯҳистонро аз зиндагонии шаъшаъадори пурташвиши шаҳрҳо тарҷеҳ карда», дар зодгоҳаш бо деҳқониву чорводорӣ машғул буд. Гузашта аз ин ҳама, аз мероси на Ҳайрат ва на Фитрат бӯи хусумате нисбат ба Шоҳину Туғрал ба димоғ намерасад. Пас, ин бофтаи ҷаноби Раҳмониён ба хотири чист? Ба хотири ангеҳтани низои бепояву бемоя байни «сахроишуурон» ва «шаҳришуурон»-и боз ҳам бофтаи ҳаёлотӣ носолим? Бо ин ноогоҳиву бесалоҳиятиву бемасъулиятӣ ғазлфурӯшиву аз худ олимтарошӣ карданҳо ва «ҳукм» баровардану «фатво» доданҳо ба хотири чист?

Албатта, ҷаноби Раҳмониён метавонад даъво пеш орад, ки манзураш на Абдуллауфи Фитрат, балки Мирзо Қурбони Фитрат (ваф.1887) – муаллифи «Тухфат-ул-аҳбоб», ғазали-

ёт, қасоид ва рубоиёти гиро, ҳамзамони Шоҳин аст ва шояд хамин тавр ҳам бошад. Дар ин ҳолат ӯ бояд ному насаби шоирро пурра меовард, вагарна, Фитрати машҳур барои хонандаи қарни 20 ба баъд ҳамон Абдуррауфи Фитрат аст, ки дар ташаккулу пешрафти адабиёти тоҷикии ибтидои асри гузашта нақши равшан гузоштааст ва устод Айни дар ин хусус навиштааст: «Осори мансури Фитрат яқум намунаҳои адабиёти ҷадида аст дар забони форсӣ ба ҳоки Мовароуннаҳр».

Ба ҳар ҳол дар бораи бадхоҳиву бадкорихои Мирзо Қурбони Фитрат нисбат ба Шоҳин низ далелу ҳуҷҷати муътамаде дар даст нест.

Устод Айни дар қисми сеюми «Ёддоштҳо» дар боби «Шарифчон-маҳдум ва ҳамсухбатони ӯ» оид ба ҳаттот ва шоир Қорӣ Абдулқарими Офарин (Дӯзахӣ) маълумот дода, аз ҷумла дар мавриди муноқишаи Шоҳину Қурбонхони Фитрат ва нақши Дӯзахӣ дар ин мочаро чунин менигорад: «Офарин...барои ҷангонидани ду шоир ҳар кадоми онҳоро аз забони дигар ҳаҷв мекард. Чунончи Шоҳин, ки аз шоирони машҳури он замон буд, бо устоди худ қозӣ Қурбонхони Фитрат бо таъсири шеърҳои сохтаи ӯ ҷангидааст ва дар миёни ин ду шоир дар натиҷаи он ранҷиш хеле ҳаҷвиёт ба вучуд омадааст, ки ҳар ду ногаҳ шуда аз дунё гузаштанд...Ба сабаби иғвогарихои ӯ лақаби «Дӯзахӣ»-ро ба ӯ Доғиш додааст».

Чунон ки мебинем, ин муноқиша низ ба «сахроишуурӣ» ва «шаҳришуурӣ» ҳеч муносибат надорад ва натиҷаи шӯҳихои иғвоангези Офарини Дӯзахӣ буду бас. Гузашта аз ин, дар тарбияву камолоти Шамсиддин-маҳдуми Шоҳин, ки зодаву парвардаи муҳити шаҳри Бухорост ва ба «сахроишуурон» иртиботе надорад, Муҳаммад Тохирхочаи Зарир нақши бориз дорад, ки «шаҳришуур»-и бухороист ва ба қавли устод Айни «Шоҳинро бо харҷи худ тарбия карда, ба воя расонидааст».

5. Ҷаноби Раҳмониён зӯр мезанад, ки худро ҳомии Мӯъмин Қаноат вонамояд. Ҳимоят аз кӣ? Аз Лоиқу Бозор Собиру Гулназар? Онҳо қай, дар қучо ё дар қадом асар ба

устод Қаноат дарафтодаанд, нисбат ба муаллими худ носипосӣ кардаанд? Адибоне, ки дар ҳалқаи ин шоирон будаанд, хуб медонанд, ки Лоик дар ҳузур ё ғайби устод Қаноат ҳамеша пеш аз овардани номи ӯ ба забон калимаи «муаллим»-ро истифода мекард ва на як бору ду бор таъкид намулдааст, ки «ҳамаи мо аз остини муаллим Қаноат баромадаем». Аз Бозору Гулназар низ нашунидаам, ки оид ба эҷоди устод Мӯъмин Қаноат, на танҳо нописандона, балки безътиноёна сухане гуфта бошанд. Пас, ин нифокандозиву низоъангезии Раҳмониён чӣ поя, чӣ маънӣ ва чӣ ҳадаф дорад? Тахмину ҳадс заданҳои ӯ аз хусуси арзиши осори устод Қаноат (эътироф надоштани осори ӯро «ба ҷуз «Суруши Сталинград» ва ашъори ғиноӣ), навию кухнагии ашъори Қаноату Лоик, бардошти Лоик аз Нодирпуру устод Қаноат аз Ахавон на танҳо сатҳиву ноогоҳона, балки фазлфурӯшонаву беҳудаанд.

6. Дар охир Раҳмониён ба масал сари худро ба шохи говчанг андохтани мешаваду менависад: «Дар паи Лоику Бозоррафтаи мушкили равонӣ, яъне маънавиро бо худ надорад. Омӯхтани услуби эшон кофист, ки ашъоре монои ашъорашон ба майдон ояд».

Лоикро, ки барои миллат, барои таъриху забони миллат, аз ғами имрӯзу фардои миллат як умр сӯхт, шумо лоқайдона «қаҳрамони як маҳал» мегӯед. Лоикеро, ки гуфтааст:

*Ман нагӯям, з-оташи ғам бому айвонам бисӯзад,
Аз ғами ту, миллати ман, решаи ҷонам бисӯзад.*

Ё:

*Сахттар гарчи зи сангу оҳанам,
Орд шуд сутхон зи дарди меҳанам.*

Лоик гӯё зуҳури шуморо, ҷаноби Раҳмониён, пешбинӣ карда будааст, ки дар байте гуфта:

*Бузург бошӣ, биёву бузургворӣ кун,
Вагарна, рав ба деҳи хешу харсаворӣ кун.*

Бале, сояҳои хира ё равшани ашъори Лоик ё Бозорро метавонед офаред, на бештар аз он. Ба ҳар ҳол то кунун ба сифати шоир на байте офаридаед, ки дилнишини вирди забони мардум ва чун журналисти телевизион на барномае сохтаед, ки хотирмону завқписанд бошад. Биноан, ҳар санге, ки кӯшиши партофтан ба боғи шеъри Лоику Бозор кардаед, ба девори баланди он боғ дакка хӯрда, бармегардаду ба пешонии худатон мезанад. Ва агар шоир (хоса шоири мардумписанд) нашудаед, шарт нест, ки аз худ чехраи озурдаву чаврдида тарошеду тавассути ҳангома барои эътибор пайдо кардан бикӯшед.

Бовар кунед, фоида надорад, аз ин роҳ тавфиқ ҳам нахоҳед ёфт.

соли 2007

МУНДАРИҶА

Сафоафрӯзи ботинҳо	3
--------------------------	---

Фасли аввал

Чон дар тани шеър	13
Шарофати бузургон	30
Беҳбудӣ – яке аз поягузорони матбуот	36
Қоматбаланду назарбаланд буд ӯ	45
Поягузори драматургияи касбии тоҷик	64
Пире буд равшанзамир	71
Зи дунёи дарунаш роз бикшоем	80
Ранҷбурдаш раҳ ба ганҷ бурд	91
«Аз ман умри дубора хоҳад монд»	115
Ишқноманависи насли мо	131
«Ман аз шомӣ чаҳолат дар ҳаросам»	142
Дар ҷодаи шеъри бонизом	151
Дар шиноҳи шеъри нағз	164
Паҳноӣ парвоз	180
«Бошад зи ҳунари мартабаву ҳурмати одам»	190

Фасли дувум

Таҳкурсии адабиёт савод аст	195
Шебу фарози нақд	201
«Суханшинос наӣ, ҷони ман, ҳато ин ҷост»	205

Абдурахмони Абдуманнон

ФУРЌИ ЧЕХРАҲО

Маҷмӯаи мақолаҳо

(Нашри дувум)

Мухаррири ороиш *Ромиш Шералӣ*
Мухаррири саҳифабанд *Меҳрӣ Саидова*

Ба матбаа 16.07.2019 супорида шуд.
Чопаш 17.07.2019 ба имзо расид. Андоза 60x84 1/16.
Ќузъи чопӣ 13,25. Адади нашр 1000 нусха.

Муассисаи нашриявии «Адиб»-и
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
734018, ш.Душанбе, кӯчаи Н.Қаробоев 17а

Дар ҶДММ «Илм» чоп шудааст.